

Tani, żonie mojej najdroższej

Wojciech Baran-Kozłowski

Dziedziczenie ustawowe w Polsce

Wydanie pierwsze
Piotrków Trybunalski 2014

Redakcja: *Anna Kozłowska-Ryś*
Skład i łamanie: *Wojciech Baran-Kozłowski*
Projekt okładki: *Wojciech Baran-Kozłowski*

© Copyright by Wojciech Baran-Kozłowski 2014

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część tej książki nie może być powielana ani rozpowszechniana za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych bez pisemnej zgody Autora.

ISBN 978-83-938683-2-2

Wydawnictwo Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych
Wydziału Filologiczno-Historycznego
Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach
Filia w Piotrkowie Trybunalskim

Wydanie pierwsze

Druk i oprawa:

WYDAWNICTWO • DRUKARNIA
MARLAND2

Marek Rusak
97 - 425 Żelów, ul. Poznańska 8a
tel.: 505 868 909 e-mail: marland2@tlen.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	8
Wstęp	9
ROZDZIAŁ 1. Zagadnienia wstępne	14
1.1. Dziedziczenie jako następstwo pod tytułem ogólnym	14
1.2. Nabycie spadku przez spadkobierców	17
1.3. Zdolność do dziedziczenia	19
1.4. Podstawy powołania do spadku	22
1.5. Funkcje dziedziczenia	27
ROZDZIAŁ 2. Dziedziczenie ustawowe	31
2.1. Ogólne zasady dziedziczenia ustawowego	31
2.1.1. Kryteria konstrukcyjne określania kręgu spadkobierców ustawowych	31
2.1.2. Ustalanie stanu cywilnego potencjalnych spadkobierców ustawowych i jego wpływ na porządek dziedziczenia	34
2.1.3. Podstawowe typy porządków dziedziczenia ustawowego – analiza historyczno-prawna i prawno-porównawcza	37
2.2. Kolejność powołania i udziały spadkobierców ustawowych	40
2.2.1. Kolejność powołania do spadku	40
2.2.2. Sytuacja prawna spadkobierców grupy pierwszej	40
2.2.3. Sytuacja prawna spadkobierców grupy drugiej	51
2.2.4. Sytuacja prawna spadkobierców grupy trzeciej	56
2.2.5. Sytuacja prawna spadkobierców grupy czwartej	58
2.2.6. Sytuacja prawna spadkobierców grupy piątej	62
2.2.7. Sytuacja prawna spadkobierców grupy szóstej	68
ROZDZIAŁ 3. Dziedziczenie ustawowe gospodarstw rolnych, wkładów	

gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych oraz lasów niewchodzących w skład gospodarstwa rolnego	75
3.1. Przepisy intertemporalne	75
3.2. Przepisy obowiązujące dla spadków otwartych po 4 lipca 1963 r., a przed 6 kwietnia 1982 r.	77
3.3. Przepisy obowiązujące dla spadków otwartych po 5 kwietnia 1982 r., a przed 1 października 1990 r.	80
3.4. Przepisy obowiązujące dla spadków otwartych po 31 września 1990 r., a przed 14 lutego 2001 r.	83
3.5. Przepisy obowiązujące dla spadków otwartych od 14 lutego 2001 r.	86
3.6. Przepisy dotyczące dziedziczenia wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych	89
3.7. Przepisy dotyczące dziedziczenia lasów i gruntów leśnych niewchodzących w skład gospodarstwa rolnego	90
ROZDZIAŁ 4. Utrata prawa do dziedziczenia przez spadkobiercę ustawowego	92
4.1. Zrzeczenie się dziedziczenia oraz zrzeczenie się prawa do zachowku	92
4.2. Odrzucenie spadku	96
4.3. Testament negatywny	99
4.4. Wydziedziczenie	101
4.5. Uznanie za niegodnego	107
4.6. Orzeczenie separacji	122
4.7. Wyłączenie małżonka od dziedziczenia	123
ROZDZIAŁ 5. Instrumenty ochrony osób najbliższych spadkodawcy	131
5.1. Zachowek	131
5.2. Uprawnienie do korzystania z mieszkania	135
5.3. Uprawnienia alimentacyjne dziadków spadkodawcy	139
5.4. Prawa wyłączone ze spadku przypadające ex lege rodzinie	143
5.4.1. Prawo do lokalu mieszkalnego	143
5.4.2. Prawa ze stosunku pracy	147
5.4.3. Świadczenia z tytułu bezrobocia	149
5.4.4. Roszczenie bliskich osoby niesłusznie skazanej za wykroczenie	149
5.4.5. Roszczenie bliskich osoby represjonowanej	150
Zakończenie	152

Bibliografia	156
1. Źródła	156
Źródła prawa	156
Pozostałe źródła	158
2. Orzecznictwo	158
Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu ...	158
Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego	159
Orzecznictwo Sądu Najwyższego	159
Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych	161
3. Literatura	161
4. Strony internetowe	176

Wykaz skrótów

Konstytucja RP	- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 02 04 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483, ze zm.)
k.c.	- Ustawa z dnia 23 04 1964 r. Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz 121)
k.p.c.	- Ustawa z dnia 17 11 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. nr 43, poz. 296, ze zm.)
k.r.o.	- Ustawa z dnia 25 02 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. nr 9, poz. 59 ze zm.,)
p.w.k.c.	- Ustawa z dnia 23 04 1964 r. Przepisy wprowadzające kodeks cywilny (Dz.U. nr 16, poz. 94, ze zm.)

* * *

LEX	- System Informacji Prawnej LEX Omega
OSA	- Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSNC	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNKW	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Karna i Wojskowa
OSNPG	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSP	- Orzecznictwo Sądów Polskich
OTK	- Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego

Wstęp

W tym roku, w dniu 23 kwietnia, minęło 50 lat od uchwalenia kodeksu cywilnego. Jest to dobry pretekst do dokonania jego przeglądu i oceny, zarówno całościowej, jak i poszczególnych, szczegółowych rozwiązań. Jedną z ważnych grup przepisów, które warto by przy tej okazji przeanalizować i ocenić, są przepisy zawarte w księdze czwartej wspomnianej ustawy. Nie sposób jednak w tym miejscu dokonać całościowego przeglądu regulacji dotyczącej prawa spadkowego. Wykraczałoby to zdecydowanie poza ramy przewidziane dla pracy magisterskiej.

W związku z tym ograniczę się do przedstawienia wycinka tego działu prawa cywilnego i omówię zasady dziedziczenia ustawowego w Polsce pod rządami kodeksu cywilnego. Skoncentruję się przede wszystkim na obecnym stanie prawnym, omawiając jednak również zmiany legislacyjne, jakie zachodziły od chwili wejścia w życie obecnej regulacji (w zdecydowanej większości 1 stycznia 1965 r.), do dnia dzisiejszego. Będę starał się przy tym wyjaśnić przyczyny, jakie leżały u podstaw kolejnych nowelizacji oraz ocenić ich skutki. Ponadto w niektórych przypadkach będę przywoływać rozwiązania, jakie obowiązywały w poprzednim stanie prawnym, zwłaszcza pod

rządami dekretu Prawo spadkowe z 1949 r.¹ Pozwoli to ukazać instytucję dziedziczenia w kontekście zmian politycznych, ekonomicznych i społecznych, jakie miały miejsce w Polsce w ostatnim półwieczu. W niektórych miejscach nie będę stronił od oceny, zarówno rozwiązań ustawowych, jak i propozycji przedstawicieli doktryny, a także formułowania własnych propozycji rozwiązań.

Założenia takie narzuciły konstrukcję pracy, która składa się z pięciu rozdziałów. Rozdział pierwszy poświęcony został przedstawieniu, w możliwie zwięzłej formie, podstawowych cech konstrukcyjnych prawa spadkowego. Omówiona została tu w pierwszej kolejności konstrukcja sukcesji uniwersalnej. Następnie wyjaśniłem, jaki ma charakter i w jakim momencie następuje nabycie spadku przez spadkobierców. Dalej przeszedłem do przedstawienia poszczególnych kategorii spadkobierców, łącznie z *nasciturusem* oraz wyjaśnienia samego pojęcia zdolności do dziedziczenia. Wreszcie pokrótce wskazałem, jakie są możliwe tytuły powołania do spadku. Na koniec zająłem się w tym rozdziale określeniem funkcji dziedziczenia.

Rozdział drugi stanowi zasadniczy fragment pracy. Omówione zostały w nim ogólne zasady dziedziczenia ustawowego, w tym zasady, w oparciu o które dokonuje się określenia kręgu spadkobierców ustawowych. Kwestia ta została przedstawiona na tle prawnohistorycznym oraz prawnoporównawczym. Większość rozdziału zajęło jednak omówienie sytuacji prawnej poszczególnych grup spadkobierców ustawowych, dochodzących kolejno do spadku.

W rozdziale trzecim zostały omówione zasady, jakimi rządziło się, w kolejnych okresach pomiędzy nowelizacjami, dziedziczenie ustawowe gospodarstw rolnych, wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych oraz lasów niewchodzących w skład gospodarstwa rolnego. Wyłączenie regulacji dotyczących dziedziczenia wyżej wymienionych kategorii poza rozważania o dziedzicze-

¹ Będę czynił to jednak z umiarem, ponieważ praca ta nie ma charakteru prawnohistorycznego.

niu ustawowym na zasadach ogólnych, było konieczne z uwagi na zachowanie przejrzystości pracy. Wielokrotne nowelizacje przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych, wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych oraz lasów niewchodzących w skład gospodarstwa rolnego wymusiły takie postępowanie.

W rozdziale czwartym zająłem się omówieniem przypadków utraty prawa do dziedziczenia przez spadkobiercę ustawowego, jakie przewiduje kodeks cywilny. W pierwszej kolejności przedstawiłem tutaj dwa przypadki, kiedy to spadkobierca traci swoje prawo na skutek złożenia oświadczenia woli. Tak więc analizie poddałem w tym miejscu umowę o zrzeczenie się dziedziczenia oraz oświadczenie o odrzuceniu spadku. Kolejno analizie poddałem instytucje skutkujące utratą prawa do dziedziczenia, które odnoszą skutek bez woli spadkobiercy. Znalazły się tutaj więc: testament negatywny, wydziedziczenie, uznanie za niegodnego, orzeczenie separacji oraz wyłączenie małżonka od dziedziczenia.

Rozdział piąty poświęcony został omówieniu instrumentów ochrony pewnych kategorii osób, które zdaniem ustawodawcy ze względu na szczególnie bliskie więzy ze spadkodawcą, powinny otrzymać pewny majątek poza dziedziczeniem. W pierwszej kolejności analizie poddany został zachówek, stanowiący podstawowy instrument ochrony interesów osób bliskich zmarłego. Następnie przedstawiłem przepisy uprawniające do korzystania w określonym czasie z mieszkania zmarłego oraz uprawnień alimentacyjnych dziadków spadkodawcy, których w określonych przypadkach mogą domagać się od spadkobiercy dziadkowie zmarłego. Na koniec przedstawione zostały przeze mnie prawa wyłączone *ex lege* z dziedziczenia, które przysługują najbliższemu zmarłego, jak: prawo do zajmowanego lokalu, prawa ze stosunku pracy i świadczenia z tytułu bezrobocia oraz prawo do roszczeń wypłacenia zadośćuczynienia, jakie miał otrzymać zmarły za niesłuszne skazanie za wykroczenie lub za represje za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego.

Całość zamykają uwagi syntetyczne, stanowiące przedstawienie roli dziedziczenia ustawowego oraz ocenę obecnej regulacji ustawowej wraz ze sformułowanymi najważniejszymi propozycjami *de lege ferenda*.

Przy pisaniu pracy wykorzystałem szereg aktów normatywnych, które zostały wymienione na końcu pracy oraz część bogatego orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych. Szczególne znaczenie miały dla mnie uchwały i wyroki Sądu Najwyższego; orzeczenia sądów apelacyjnych zostały przywołane jedynie incydentalnie. Korzystając z orzecznictwa, opierałem się w pierwszej kolejności na oficjalnych publikatorach, uzupełniając je materiałami dostępnymi w Systemie Informacji Prawnej LEX Omega.

Podczas pisania pracy wykorzystałem szereg opracowań, których pełne zestawienie znalazło się w bibliografii. Skupiłem się na wykorzystaniu prac najnowszych, tym niemniej z uwagi na charakter pracy, w której często odwołuję się do stanu prawnego sprzed kolejnych nowelizacji kodeksu cywilnego, wykorzystałem również wiele prac starszych. Niekiedy cytuję w związku z tym różne wydania tych samych prac, jak na przykład podręczników prawa spadkowego autorstwa Jana Gwiazdomorskiego czy *Systemu prawa cywilnego – Systemu prawa prywatnego*, a także starszych komentarzy. Rezygnując z omawiania w tym miejscu stanu badań, pozwolę sobie przywołać kilka nazwisk autorów, którym praca ta najwięcej zawdzięcza. Spośród monografii i artykułów na uwagę zasługują prace, które ukazały się w ostatnich kilku latach, autorstwa Witolda Borysiaka, Pawła Księżaka, Hanny Witczak oraz Mariusza Załuckiego. Z kolei spośród komentarzy do kodeksu cywilnego najwięcej wniosły do pracy omówienia dokonane przez Maksymiliana Pazdana, Elżbietę Skowrońską-Bocian oraz Witolda Borysiaka.

Praca uwzględnia stan prawny, dorobek piśmiennictwa oraz orzecznictwo na dzień 1 listopada 2014 r. Książka ta stanowi skróconą i zmodyfikowaną wersję rozprawy magisterskiej obronionej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza

w Poznaniu, a przygotowanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Adama Olejniczaka. Autor pragnie serdecznie podziękować w tym miejscu Promotorowi za inspirację, życzliwą opiekę naukową oraz wprowadzanie w arkana warsztatu naukowego prawnika-cywilisty.

Rozdział 1

Zagadnienia wstępne

1.1. Dziedziczenie jako następstwo pod tytułem ogólnym

*Hereditas nihil aliud est, quam successio in universum ius, quod defunctus habuerit*². Ta rzymska paremia autorstwa jurysty z II stulecia n.e. Salviusa Iulianusa nic nie straciła do dziś na swojej aktualności. Artykuł 922 § 1 k.c. kontynuuje ten rzymski sposób myślenia o dziedziczeniu jako następstwie prawnym pod tytułem ogólnym, czyli tzw. sukcesji uniwersalnej. Konstrukcja sukcesji uniwersalnej polega na nabyciu całego lub części jakiegoś majątku na podstawie jednego zdarzenia prawnego. Zazwyczaj prowadzi również do nabycia obciążeń związanych z tymże nabytym majątkiem lub jego ułamkową częścią³. W jej przypadku nie mają zastosowania przepisy prawa cywilnego przewidujące, jak to ma miejsce przy nabyciu pod tytułem szczególnym, odmienne zasady uzależnione od

² Zdanie to wypowiedział Iulianus w księdze szóstej swoich *Digestów*, a dotarło do nas poprzez Justyniańskie *Digesta* (D. 50, 17, 62). Cyt. za W. Bojarski, W. Dajczak, A. Sokala, *Verba iuris. Reguły i kazusy prawa rzymskiego*, Toruń 2007, s. 34. Tłum. pol.: „Spadek jest niczym innym jak wejściem w ogół praw jakie miał zmarły”.

³ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2009, s. 102, 135.

charakteru danego prawa majątkowego, które jest przedmiotem nabycia.

Najstarszym i zarazem nadal najczęstszym przypadkiem sukcesji uniwersalnej jest dziedziczenie, polegające na tym, iż na podstawie jednego zdarzenia prawnego, jakim jest śmierć określonej osoby fizycznej (spadkodawcy), przechodzą na inny podmiot albo podmioty (spadkobierców) wszelkie prawa podmiotowe i obowiązki zmarłego. Konstrukcja dziedziczenia opartego na następstwie pod tytułem ogólnym ma zastosowanie w większości współczesnych systemów prawnych. Na jej popularność składają się nie tylko względy historyczne, polegające na silnym trwaniu w prawie cywilnym kontynentalnej Europy rozwiązań rzymskich, lecz przede wszystkim jej walory praktyczne, z których najistotniejsze znaczenie wydaje się mieć zapewnienie wszystkim spadkobiercom jednakowej sytuacji prawnej, stworzenie możliwości jednolitego ujęcia przejścia na spadkobierców wszystkich składników spadku oraz zapewnienie przejrzystości sytuacji prawnej dla ewentualnych wierzycieli spadkodawcy⁴. Także obecne rozwiązania polskiego prawa spadkowego, zwłaszcza po wyeliminowaniu odrębności w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych⁵, hołdują tej zasadzie.

Przyjęcie zasady sukcesji uniwersalnej wywołuje szereg istotnych następstw⁶. Po pierwsze spadkobierca nabywa wszystkie przedmioty majątkowe wchodzące w skład spadku niezależnie od ich charakteru oraz pochodzenia. Po drugie, nabycie na podstawie dziedziczenia jest nabyciem pochodnym, którego istotną cechą jest to, iż prawa majątkowe wchodzące w skład spadku przechodzą na spadkobiercę w takim zakresie, w jakim przysługiwały spadkodawcy, w myśl zasady *nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse*

⁴ J.S. Piąkowski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4: *Prawo spadkowe*, Wrocław 1986, s. 91; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 145.

⁵ Zob. niżej rozdz. 2.4.

⁶ Zob. szerzej J.S. Piąkowski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4, s. 90 n.; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 144 n.; W. Borysiak, *Dziedziczenie*, s. 116 n.

*haberet*⁷. Po trzecie, na spadkobiercę przechodzą również prawa majątkowe, które spadkodawca przeznaczył osobie trzeciej w drodze zapisu zwykłego. Po czwarte, w przypadku występowania więcej niż jednego spadkobiercy, wszyscy spadkobiercy nabywają razem spadek jako całość, mając w całości oraz w poszczególnych przedmiotach wchodzących w skład spadku określoną część, wyrażoną ułamkiem.

Należy jednak zaznaczyć, że zasada ta nie obowiązywała w przypadku dziedziczenia gospodarstw rolnych, wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych oraz lasów i gruntów leśnych, które nie wchodziły w skład gospodarstwa rolnego, w odniesieniu do spadków otwartych przed dniem 14 lutego 2001 r. Wymienione wyżej kategorie stanowiły w poprzednim stanie prawnym masy majątkowe wyodrębnione z całości spadku, które mogły być przedmiotem odrębnego rozrządzenia polegającego na ustanowieniu spadkobiercy⁸. Po piąte wreszcie, co jest istotne w przypadku dziedziczenia testamentowego, nie ma w takim przypadku problemu określenia losu przedmiotów majątkowych pozostałych po spadkodawcy, które on pominął w testamencie. Pominięcie takie może wynikać nie tylko z trudności wymienienia wszystkich poszczególnych składników majątkowych przez testatora, lecz także mieć miejsce w sytuacji gdy testator przed swoją śmiercią nie zdawał sobie sprawy, że określone składniki wchodzą w skład jego majątku. Sytuacja taka może mieć miejsce, tytułem przykładu, w przypadku zasiedzenia, którego to termin upłynął przed śmiercią testatora, czy też w przypadku nabycia przez niego przed śmiercią spadku lub za-

⁷ W. Bojarski, W. Dajczak, A. Sokala, *Verba iuris*, s. 47 n.; zob. też Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne*, s. 100.

⁸ Zob. zwł. J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Warszawa 1965, s. 56; oraz J.S. Piąkowski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4, s. 73 n., 95 n., gdzie dalsza literatura. Por. też M. Nieodźpiał, *Gospodarstwo rolne – odrębny spadek*, Krakowskie Studia Prawnicze 1986, s. 125 n., który uznaje gospodarstwo rolne za odrębny spadek.

pisu po innym spadkodawcy, o którym nie dowiedział się przed swoją śmiercią⁹.

1.2. Nabycie spadku przez spadkobierców

Spadkobierca nabywa spadek *ex lege* w chwili jego otwarcia (art. 925 k.c.), co następuje w momencie śmierci spadkodawcy (art. 924 k.c.). W praktyce kluczowe jest zatem ustalenie daty śmierci spadkodawcy, a niekiedy również osób mogących wchodzić w krąg spadkobierców.

Datę śmierci wykazuje się na podstawie akt stanu cywilnego, które odnotowują datę dzienną tego zdarzenia oraz godzinę zgonu (art. 67 ust. 1 pkt 2 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego)¹⁰. Niekiedy w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku istotne może stać się jednak dokładne określenie momentu śmierci, nie ograniczające się do ustalenia dnia i godziny, lecz zmierzające do dookreślenia czasu śmierci z dokładnością nawet co do minuty. Konieczność taka może mieć miejsce w przypadku śmierci kilku osób mogących dziedziczyć po sobie, których śmierć nastąpiła tego samego dnia¹¹. Zgodnie bowiem z dyspozycją art. 927 § 1 k.c., w przypadku osób fizycznych, spadkobiercą może być jedynie osoba fizyczna żyjąca w chwili otwarcia spadku.

Akt zgonu, stanowiący podstawę wpisu do akt stanu cywilnego, sporządzany jest na podstawie karty zgonu wystawionej przez leka-

⁹ W. Borysiak, *Dziedziczenie*, s. 116.

¹⁰ Ustawa z dnia 29 09 1986 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (tekst jednolity Dz.U. z 2004 r., nr 161, poz. 1688 ze zm.).

¹¹ W przypadku śmierci dwóch lub więcej osób na skutek jednego zdarzenia podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa, korzysta się z domniemania prawnego, że osoby te zmarły jednocześnie (art. 32 k.c.). W kwestii tej zob. zwł. M. Pazdan, *Domniemania dotyczące kommorientów w prawie cywilnym*, [w:] *Rozważania o państwie i prawie. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Józefowi Nowackiemu*, Katowice 1993, s. 173 n. Por. też. E. Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2011, s. 34 i n.; M. Pazdan, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2007, s. 945 n.

rza (art. 66 ust. 1 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego) albo na podstawie pisemnego zgłoszenia przez organ prowadzący postępowanie co do okoliczności zgonu danej osoby (art. 66 ust. 2 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego)¹². W przypadku braku jednego w wyżej wymienionych dokumentów Urząd Stanu Cywilnego nie może wystawić aktu zgonu. W takim przypadku pozostaje jedynie możliwość ustalenia tego faktu na drodze postępowania sądowego. Jeżeli, w wyniku przeprowadzonego postępowania dowodowego, sąd uzna, że śmierć osoby fizycznej nie budzi wątpliwości, wydaje postanowienie o stwierdzeniu zgonu (art. 535-538 k.p.c.), w którym to ściśle oznacza chwilę śmierci, a gdy nie jest to możliwe, przyjmuje chwilę najbardziej prawdopodobną. Chwila zgonu podana w postanowieniu sądu jest w takim przypadku chwilą otwarcia spadku. W przypadku gdy śmierć osoby nie jest niewątpliwa, sąd przeprowadza postępowanie o uznanie za zmarłego (uregulowane w art. 526-534 k.p.c.), kończące się wydaniem postanowienia o uznaniu za zmarłego. W takim przypadku chwilą domniemanej śmierci jest chwila, która według okoliczności jest najbardziej prawdopodobna, a w przypadku braku takich danych, pierwszy dzień terminu, z którego upływem uznanie za zmarłego stało się możliwe. Przesłanki uznania za zmarłego oraz domniemania prawne z tym związane zostały wymienione w art. 29-32 k.c. Jeżeli sąd ograniczył się jedynie do podania dnia domniemanej śmierci, termin ten to koniec tego dnia. Chwila ta jest chwilą otwarcia spadku po osobie uznanej za zmarłą¹³. Postanowienie to ma charakter konstytutywny i wiąże wszystkie osoby, dopóki sąd w oddzielnym postępowaniu nie ustali, że osoba uznana za zmarłą żyje albo że zmarła w innej chwili¹⁴.

Nabycie spadku w polskim systemie prawnym, jak wyżej wspomniałem, następuje *ex lege* i co z tego wynika nie jest uzależnione od

¹² Ponadto możliwe są szczególne przypadki rejestracji zgonu na statkach morskich, powietrznych, okrętach wojennych, wojskowych statkach powietrznych oraz w odniesieniu do poległych żołnierzy (art. 74, 75, 76 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego).

¹³ E. Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2011, s. 35.

¹⁴ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne*, s. 153 n.

złożenia przez spadkobiercę jakiegokolwiek oświadczenia woli. Co więcej, spadkobierca nie musi nawet wiedzieć o fakcie i tytule swego powołania. Jest to rozwiązanie przyjęte w większości ustawodawstw europejskich¹⁵. Nabycie spadku nie ma jednak charakteru definitywnego, bowiem nabycie spadku – z wyjątkiem dziedziczenia przez gminę albo Skarb Państwa na podstawie art. 935 k.c. – nie jest obowiązkiem spadkobiercy. Wolę jego objęcia spadkobierca może przejawiać dopiero po pewnym czasie od otwarcia spadku. Ustawodawca pozostawił w tym zakresie spadkobiercy możliwość przyjęcia (wprost albo z dobrodziejstwem inwentarza) albo odrzucenia spadku, na podstawie złożonego oświadczenia woli w przewidzianym okresie. Polska regulacja pozostawia na to spadkobiercy sześć miesięcy liczonych, nie od chwili otwarcia spadku, lecz od chwili, w której dowiedział się on o tytule swego powołania (art. 1015 § 1 k.c.). W skutek przyjęcia takiej konstytucji prawnej, w okresie między chwilą otwarcia spadku a złożeniem oświadczenia o przyjęciu spadku albo upływie terminu na złożenie takiego oświadczenia, powstaje stan tymczasowy, w ciągu którego losy spadku nie są przesądzone. W przypadku złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku, odrzucenie wywołuje skutek *ex tunc*, a więc działa wstecz od chwili otwarcia spadku, a spadkobiercę, który złożył takie oświadczenie traktuje się tak jakby nie dożył otwarcia spadku (art. 1020 k.c.). Z kolei złożenie oświadczenia o przyjęciu spadku albo brak aktywności spadkobiercy w oznaczonym terminie oznacza definitywne przyjęcie spadku.

1.3. Zdolność do dziedziczenia

Zdolność do dziedziczenia, czyli zdolność do bycia spadkobiercą, nie jest zdefiniowana wprost w kodeksie cywilnym¹⁶. Przyjmuje się

¹⁵ Wyjątek stanowią przykładowo ustawodawstwo angielskie, regulujące kwestie dziedziczenia zupełnie inaczej (zob. zwł. A. Kozioł, *System administracji spadku w porządkach prawnych państw kręgu anglosaskiego*, Rejent 2005, nr 2, s. 119 n.), czy włoskie, które nawiązuje do rzymskiej konstrukcji spadku wakującego.

¹⁶ K.c. odwołuje się jedynie do tego pojęcia w art. 972.

powszechnie, że jest ona fragmentem zdolności prawnej, czyli zdolności do bycia podmiotem praw i obowiązków w zakresie prawa cywilnego. Zdolność prawną, przypomnijmy, mają wszystkie osoby fizyczne od chwili urodzenia (art. 8 k.c.) do momentu śmierci oraz osoby prawne i jednostki organizacyjne nie będące osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną, od chwili ich wpisania do właściwego rejestru (art. 37 k.c.).

Zdolność prawną posiada zatem każde dziecko o ile urodziło się żywe, nawet jeżeli bezpośrednio po urodzeniu zmarło¹⁷. Z punktu widzenia prawa spadkowego istotne staje się w takim przypadku ustalenie, czy dziecko przyszło na świat żywe i chwilę po narodzinach zmarło, czy też urodziło się martwe¹⁸. Ustalenie to ma wpływ na określenie kręgu spadkobierców po osobach, po których dziecko dziedziczyłoby gdyby urodziło się żywe¹⁹. W związku z tym, iż nie zawsze jest to możliwe do ustalenia w sposób nie budzący wątpliwości, prawo cywilne przewiduje domniemanie prawne zwykłe, a więc dopuszczające przeciwdowód, że dziecko urodziło się żywe (art. 9 k.c.). Przepis art. 8 k.c. nie rozstrzyga jaki moment porodu jest chwilą początkową zdolności prawnej noworodka. Doktryna przyjmuje, że jest to chwila opuszczenia przez noworodka łona matki, nawet przed dokonaniem odcięcia pępowiny²⁰.

W przypadku prawa spadkowego istotny jest również status prawny dziecka poczętego – *nasciturus*. Polskie przepisy w tym zakresie przyznają dziecku poczętemu warunkową zdolność prawną w ogra-

¹⁷ Prawo polskie, inaczej niż np. hiszpańskie, nie wymaga przeżycia przez noworodka określonego czasu.

¹⁸ Pojęcie żywego i martwego urodzenia objaśnia § 2 załącznika do Rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 25 04 1994 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie rodzajów dokumentacji medycznej, sposobu jej prowadzenia oraz szczegółowych warunków udostępniania (Dz.U. nr 56, poz. 234), powtórzony następnie w załączniku do rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 10 08 2001 r. w sprawie dokumentacji medycznej w zakładach opieki zdrowotnej, sposobu jej prowadzenia oraz szczegółowych warunków udostępniania (Dz.U. nr 88, poz. 966 ze zm.).

¹⁹ Zob. niżej rozdz. 2.2.2.

²⁰ M. Pazdan [w:] *System prawa prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2007, s. 939.

niczonym zakresie²¹. Ograniczenie to odnosi się do przyznania *nasciturusowi* określonych praw jedynie w kilku wyraźnie przewidzianych przez ustawę przypadkach lub możliwość nabycia określonych praw i obowiązków na określonej drodze. Jednym z takich przypadków²² jest przyznanie dziecku poczętemu możliwości dziedziczenia w przypadku urodzenia się żywym (art. 927 § 2 k.c.). Przepis ten należy rozumieć tak, że dziecko poczęte - jeżeli urodzi się żywe - stanie się spadkobiercą w odniesieniu do spadku otwartego w okresie prenatalnym. Będzie to miało miejsce niezależnie od podstawy jego powołania do spadku, a więc zarówno w przypadku dziedziczenia na podstawie testamentu, jak i ustawowego. Słusznie zatem w doktrynie wskazuje się, że powyższe uregulowania nawiązują do starożytnych regulacji, wyrażonych średniowieczną paremią łacińską *nasciturus pro iam nato habetur, quotiens de commodis eius agitur*²³.

W przypadku osób prawnych należy zaznaczyć, iż ich zakres zdolności do dziedziczenia jest węższy niż w przypadku osób fizycznych. Co do zasady osoby prawne mogą dziedziczyć jedynie na podstawie testamentu²⁴. Dziedziczenie ustawowe jest w ich przypadku wykluczone, z wyjątkiem gminy ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy oraz Skarbu Państwa, którym spadek przypada jako spadko-

²¹ Niektóre systemy prawne, jak prawo austriackie, szwajcarskie, węgierskie, czeskie i słowackie przyznają *nasciturusowi* warunkową zdolność prawną bez żadnego ograniczenia. Zob. szerzej M. Pazdan [w:] *System prawa prywatnego*, t. 1, Warszawa 2007, s. 940 n. Odnośnie sporów co do charakteru prawnego zdolności prawnej *nascitursa* w polskiej doktrynie zob. zwł. J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 154 n.

²² Inne przypadki omówione zostały w M. Pazdan [w:] *System prawa prywatnego*, t. 1, Warszawa 2007, s. 941 n.; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne - część ogólna*, s. 148.

²³ Tak m.in. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne - część ogólna*, s. 149; o parerii zob. zwł. W. Bojarski, W. Dajczak, A. Sokala, *Verba iuris*, s. 46. Tłum.: „dziecko poczęte lecz jeszcze nienarodzone, uważa się za już urodzone, ilekroć chodzi o jego korzyści”.

²⁴ Tak samo jedynie dziedziczenie testamentowe jest dopuszczalne w przypadku jednostek organizacyjnych nie będących osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną.

biercy ustawowemu w braku małżonka i krewnych powołanych z ustawy do dziedziczenia oraz dzieci małżonka spadkodawcy (art. 935 k.c.).

Istotny jest moment czasowy spełnienia przesłanki zdolności do dziedziczenia. Musi być ona spełniona w momencie otwarcia spadku. Odpowiednio więc osoba fizyczna będąca spadkobiercą musi żyć (albo jak jest w przypadku *nasciturusa* – być poczęta)²⁵, a osoba prawna – w wyjątku fundacji ustanowionej jako spadkobierca w testamencie – istnieć w chwili otwarcia spadku.

1.4. Podstawy powołania do spadku

W polskim systemie prawnym przyjęto dwa tytuły powołania do spadku: ustawę oraz testament (art. 926 § 1 k.c.). Tytuły te mają charakter wyłączny, bowiem jak dotąd, nie ma możliwości powołania do spadku spadkobiercy w inny sposób²⁶. Kilku przedstawicieli doktryny, za J. Gwiazdomorskim, z wymienienia w k.c. na pierwszym miejscu powołania do spadku na podstawie ustawy wysuwa wniosek, że wynika to z większego znaczenia społeczno-gospodarczego tego tytułu²⁷. Z poglądem tym nie można się jednak zgodzić, z uwagi na to, iż dziedziczenie ustawowe zachodzi jedynie, w przypadku gdy nie doszło do dziedziczenia testamentowego, więc ma w istocie znaczenie subsydiarne. W zmieniającej się sytuacji społeczno-gospodarczej wyraźnie widoczna jest ostatnio, również w Polsce, praktyka częstszego sięgania do testamentu przez spadkodawców.

²⁵ Nie wyklucza to możliwości śmierci osoby fizycznej będącej spadkobiercą krótko po otwarciu spadku, co w praktyce ma istotne znaczenie w przypadku śmierci noworodków.

²⁶ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 148.

²⁷ J. Gwiazdomorski, *Zarys prawa spadkowego*, Warszawa 1972, s. 57; J.S. Piąkowski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4, s. 94 n.; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 149.

Dziedziczenie ustawowe co do całości spadku, zgodnie z dyspozycją art. 926 § 2 k.c., następuje tylko wtedy, gdy spadkodawca nie powołał w testamencie spadkobiercy, albo gdy żadna z osób, które powołał, nie chce lub nie może być spadkobiercą. Jakże zatem będą to wypadki w praktyce? Brak powołania spadkobiercy wynikać będzie przede wszystkim z braku ważnego testamentu, na skutek niesporządzenia go przez spadkodawcę albo jego zaginięcia. Może jednak być także następstwem nieskutecznego powołania spadkobiercy przez spadkodawcę w jego ostatniej woli. Sytuacja taka zachodzi, w przypadku gdy nawet wykładnia zgodna z regułą interpretacyjną, wyrażoną w art. 948 § 1 k.c., nakazującą taką interpretację postanowień spadkodawcy, która pozwoliłaby możliwie w najpełniejszym zakresie urzeczywistnić jego wolę (*favor testamenti*), nie pozwala uznać osoby wskazanej za spadkobiercę. Z kolei nie chce być spadkobiercą osoba fizyczna, która zrzekła się dziedziczenia (art. 1048 k.c.) albo złożyła w terminie oświadczenie o odrzuceniu spadku (art. 1012 k.c.). Nie może zaś nim być ten, kto nie przeżył spadkodawcy albo w chwili otwarcia spadku nie był jeszcze dzieckiem poczętym, które następnie urodziło się żywe. Ponadto nie może być spadkobiercą osoba fizyczna uznana na podstawie orzeczenia sądu za niegodną (art. 928 § 2 k.c.)²⁸. W przypadku osoby prawnej ustanowionej w testamencie spadkobiercą, nie może ona dziedziczyć, gdy w chwili otwarcia spadku już, albo jeszcze, nie istniała²⁹. Dla ostatniego przypadku kodeks cywilny przewiduje jeden wyjątek, a mianowicie dopuszczalne jest dziedziczenie na podstawie testamentu przez fundację ustanowioną w tym testamencie, jeżeli została ona wpisana do rejestru w ciągu dwóch lat od ogłoszenia testamentu (art. 927 § 3 k.c.).

²⁸ Szerzej zob. niżej rozdz. 4.5.

²⁹ Do wejścia w życie ustawy z dnia 28 07 1990 r. o zmianie ustawy kodeks cywilny (Dz.U. z 1990 r., nr 55, poz. 321 ze zm.) dotyczyło to również niepaństwowych jednostek organizacyjnych, które nie uzyskały wymaganego przez ówczesny art. 1013 k.c. zezwolenia właściwego organu państwowego oznaczonego w rozporządzeniu Rady Ministrów na przyjęcie spadku. O tych derogowanych przepisach zob. J.S. Piątkowski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4, s. 103 n.

Omówione wyżej tytuły powołania do spadku nie mają charakteru rozłącznego. Polskie prawo spadkowe dopuszcza bowiem sytuacje, gdy do części tego samego spadku powołani będą spadkobiercy testamentowi, a do innej części tego samego spadku – ustawowi (art. 926 § 3 k.c.). Sytuacja taka będzie mieć miejsce w kilku przypadkach. Po pierwsze, gdy spadkodawca w testamencie do części spadku nie powołał spadkobiercy (art. 926 § 3 zd. 1 k.c.). Analogicznie także, kiedy spadkodawca wprowadził powołał do całości spadku kilku spadkobierców, ale następnie część swego rozporządzenia testamentowego odwołał lub część okazała się nieważna³⁰. Po drugie, kiedy którakolwiek z osób, które powołał do całości spadku, nie chce lub nie może być spadkobiercą (art. 926 § 3 zd. 2 k.c.). Sytuacja taka nie będzie mieć miejsca jednak zawsze, o czym stanowi wyżej wymieniony przepis zastrzegając wyjątki prawem przewidziane. Ustawodawca ma tu na myśli instytucję podstawienia zwykłego oraz przyrostu. Po pierwsze bowiem, spadkodawca może w testamencie przewidzieć możliwość tego, iż jeden ze spadkobierców nie będzie mógł lub nie będzie chciał być spadkobiercą i ustanowić podstawienie zwykłe, w myśl którego inna osoba zostanie powołana w miejsce tej, która nie chciała lub nie mogła być spadkobiercą (art. 963 k.c.). Po drugie, w braku innego rozporządzenia spadkodawcy (a więc ustanowienia podstawienia zwykłego lub wyłączenia przyrostu) zastosowanie znajdzie instytucja przyrostu, na mocy której przeznaczony dla jednego z kilku spadkobierców testamentowych, który nie może lub nie chce być spadkobiercą, udział przypadnie pozostałym spadkobiercom testamentowym proporcjonalnie w stosunku do przypadających im udziałów (art. 965 k.c.). Jak łatwo zauważyć, instytucje podstawienia i przyrostu mogą w wielu przypadkach wyeliminować możliwość dziedziczenia po jednym spadkodawcy częściowo na podstawie testamentu i częściowo na podstawie ustawy.

³⁰ Na przykład gdy fundacja ustanowiona w celu objęcia określonego udziału w spadku nie zostanie zarejestrowana w ciągu dwóch lat od ogłoszenia testamentu, S. Babiarsz, *Spadek i darowizna*, s. 46.

Należy dodać na koniec tych rozważań, że w przypadku osób uprawnionych do dziedziczenia na podstawie ustawy może dojść do zbiegu dwóch podstaw do dziedziczenia: ustawy i testamentu. Spadkobierca ustawowy, który zrzekł się dziedziczenia w umowie z przyszłym spadkodawcą, może po nim dziedziczyć nadal na podstawie sporządzonego przez spadkodawcę testamentu³¹. Podobnie spadkobierca ustawowy powołany do spadku na mocy testamentu może dziedziczyć na podstawie ustawy w przypadku złożenia skutecznego oświadczenia o odrzuceniu spadku przypadającego mu na podstawie testamentu. Takie rozstrzygnięcie jest możliwe z uwagi na równe traktowanie obu podstaw powołania do spadku w prawie polskim.

Należy podkreślić, iż w obecnym stanie prawnym wykluczone jest dziedziczenie poszczególnych przedmiotów na podstawie testamentu a innych na podstawie ustawy. Omówione wyżej możliwości dotyczą jedynie dziedziczenia części ułamkowej spadku przez poszczególnych spadkobierców. Możliwość dziedziczenia poszczególnych składników majątku spadkowego na różnych podstawach powołania, istniała jednak na podstawie uchylonych przepisów kodeksu cywilnego. Mianowicie w przypadku spadków, otwartych przed dniem 14 lutego 2001 r.³², obejmujących gospodarstwa rolne, wkłady gruntowe w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych oraz lasy i grunty leśne, które nie wchodzą w skład gospodarstwa rolnego³³ oraz w przypadku spadków otwartych przed dniem 1 października 1990 r., obejmujących lasy³⁴, mamy do czynienia ze szczególnym re-

³¹ Uchwała SN z dnia 15 maja 1972 r., III CZP 26/72, OSNC 1972, nr 11, poz. 197.

³² Przepisy k.c. derogowane na podstawie wyroku TK z 31 01 2001 r., P 4/99 (Dz.U. nr 11, poz. 91). Szerzej zob. niżej rozdz. 3.5.

³³ Szerzej o problematyce odrębnych uregulowań w tym zakresie w różnych okresach rządów k.c. zob. niżej rozdz. 3.

³⁴ Art. 12 ust. 2 ustawy z dnia 22 11 1973 r. o zagospodarowaniu lasów nie stanowiących własności państwa (Dz.U. nr 48, poz. 283 ze zm.), uchylony ustawą z dnia 28 07 1990 r. o zmianie ustawy Kodeks cywilny (Dz.U. nr 55, poz. 321 ze zm.), nakazywał w przypadku dziedziczenia lasów stosować odpowiednio przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych. Zob. zwł. S. Cichosz, *W sprawie stosowania przepisów ustawy z dnia 22 listopada 1973 r. o zagospodarowaniu lasów nie stanowiących własności*

zimem prawnym. Zgodnie z nim wymienione wyżej kategorie składników majątkowych stanowiły tak zwane masy majątkowe wyodrębnione z całości spadku. W świetle ówczesnego orzecznictwa nie budzi wątpliwości, iż w przypadku gdy spadek obejmował gospodarstwo rolne, spadkodawca mógł powołać spadkobiercę lub spadkobierców do całości spadku lub tylko do samego gospodarstwa rolnego³⁵. W przypadku takim pozostała część spadku poza gospodarstwem rolnym mogła stać się przedmiotem odrębnego rozrządzenia możliwego do dziedziczenia na podstawie testamentu³⁶. Zdaniem J.S. Piątowskiego analogicznie powinno się postępować w przypadku wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych oraz lasów i gruntów leśnych, które nie wchodzą w skład gospodarstwa rolnego³⁷.

Należy zaznaczyć, iż ziszczenie się okoliczności powodujących powołanie do spadku konkretnego spadkobiercy w praktyce często następuje później niż z chwilą otwarcia spadku. Niemniej jednak należy je oceniać odnosząc je do chwili otwarcia spadku. W takiej sytuacji skutki tych okoliczności ujawniają się z mocą wsteczną. Będzie to mieć miejsce przy dziedziczeniu ustawowym w przypadku, gdy spadkobierca testamentowy lub bliższy w kolejności spadkobierca ustawowy odrzuci spadek albo zostanie uznany za niegodnego. Takich spadkobierców traktuje się bowiem tak jakby nie dożyli otwar-

państwa, *Palestra* 1974, nr 12, s. 94; S. Breyer, *Z cywilnoprawnej problematyki niepaństwowych gruntów leśnych*, *Palestra* 1975, nr 11, s. 1 n.; W. Chojnowski, S. Rudnicki, *W sprawie wykładni art. 12 ustawy o zagospodarowaniu lasów nie stanowiących własności państwa (dwugłos)*, *Nowe Prawo* 1974, nr 12, s. 1707 n.; A. Lichorowicz, *W kwestii odpowiedniego stosowania przepisów o obrocie nieruchomościami rolnymi do obrotu lasami i gruntami leśnymi*, *Nowe Prawo* 1974, nr 12, s. 1673 n.; por. też J.S. Piątowski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4, s. 83 n.; J.S. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 137 n.

³⁵ Zob. zwł. J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Warszawa 1965, s. 56; *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Z. Resich, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, I. Bielski, t. 3, Warszawa 1972, s. 2013.

³⁶ B. Kordasiewicz, *Testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Wrocław 1978

³⁷ J.S. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 151.

cia spadku (art. 1020 k.c.; art. 928 § 2 k.c.), w wyniku czego spadek, który by im przypadł przechodzi z chwilą otwarcia spadku na spadkobiercę powołanego w ich miejsce³⁸.

1.5. Funkcje dziedziczenia

Dziedziczenie majątku pozostałego po zmarłej osobie fizycznej znane jest wielu kulturom od starożytności. W różnych porządkach prawnych instytucja ta pojawiła się w momencie, w którym własność rzeczy ruchomych i nieruchomości przybrała postać własności przypadającej określonej osobie – własności prywatnej. Rzecz jasna, proces ewolucji uregulowań spadkowych w różnych systemach prawnych był długotrwały. Polskie ustawodawstwo, podobnie jak i ustawodawstwa innych krajów europejskich, wyraźnie kontynuują w tym zakresie myśl starożytnych Rzymian.

To właśnie funkcja ochrony własności prywatnej wysuwa się zdecydowanie na plan pierwszy pośród innych funkcji prawa spadkowego. Jak mogłoby wyglądać życie społeczności pozbawionej możliwości przekazywania własności prywatnej w drodze dziedziczenia pokazał ostatnio w sposób niezwykle sugestywny Witold Borysiak³⁹. Z przedstawionego opisu jawi się świat wypełniony chaosem i przemocą. Zdecydowaną przewagę uzyskałyby w nim jednostki najsilniejsze oraz państwo, które z czasem przejęłyby większość składników majątkowych.

Idea zniesienia dziedziczenia jako środka do realizacji zaniku własności prywatnej przyświecała socjalistom utopijnym z C.H. Saint-Simonem na czele. O tym, jak utopijna to była idea, niemożliwa do zrealizowania w praktyce, przekonano się w pierwszej połowie XX w. w Rosji Radzieckiej, w której zniesienie mocą dekretu z dnia 27 kwietnia 1918 r. dziedziczenia ustawowego i testamentowego, okazało się nieskuteczne. Już cztery lata później w 1922 r. w kodek-

³⁸ Tamże.

³⁹ W. Borysiak, *Dziedziczenie*, s. 42 n.

sie cywilnym uznano – choć z istotnymi ograniczeniami w stosunku do dziedziczenia na podstawie testamentu – prawo dziedziczenia⁴⁰. Trzeba mocno podkreślić, iż możliwość dziedziczenia chroni system prawny przed wynaturzeniem i pozbawieniem własności realnej treści.

Z innych funkcji dziedziczenia w literaturze wymienia się jego wpływ na pobudzanie jednostek do większej wydajności pracy oraz oszczędniejszego wykorzystywania swoich zasobów, co jest skutkiem perspektywy przekazania swego majątku najbliższej rodzinie. Z punktu widzenia całego społeczeństwa jest to bez wątpienia zjawisko pozytywne. Motywacja ta jest w szczególności sposobem wzmacniania dzięki możliwości dowolnego powoływania spadkobierców na podstawie testamentu⁴¹. Niemniej jednak również możliwość dziedziczenia przez wskazany przez ustawę krąg najbliższych ma swoje znaczenie motywujące jednostkę do intensywnej pracy i gromadzenia majątku za życia. Również istotna jest rola dziedziczenia w procesie kumulowania składników majątkowych na przestrzeni pokoleń, z uwagi na to iż najczęściej dochodzi do niego w kręgu najbliższych osób. Co prawda współcześnie rola ta nieco zmniejszyła się z uwagi na inne możliwości szybkiego gromadzenia kapitału przez jednostki, niemniej jednak nadal odgrywa *in gremio* w społeczeństwie istotną rolę⁴². Wymienia się ponadto rolę dziedziczenia na gruncie umacniania więzi rodzinnych⁴³ oraz na polu realizacji pragnienia zachowania przez spadkodawcę pamięci o sobie⁴⁴. W przypadku dziedziczenia ustawowego, które interesuje nas najbardziej,

⁴⁰ Szerzej zob. zwł. H. Świątkowski, *Prawo spadkowe w ZSRR*, Państwo i Prawo 1947, nr 1, s. 74 n.

⁴¹ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, 12 n.; M. Pazdan, [w:] *Kodeks cywilny - komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2011, s. 983.

⁴² Co do kluczowego znaczenia dziedziczenia w procesie kumulacji dóbr w przeszłości zob. zwłaszcza J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, s. 10; a także P. Księżak, *Zachówek*, s. 52, który za literaturą niemiecką podaje argumenty na rzecz zmniejszenia obecnie tego znaczenia. Por. też. W. Borysiak, *Dziedziczenie*, s. 57 n.

⁴³ J. Gwiazdomorski, *Zarys*, s. 18; J.S. Piątkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 13; W. Borysiak, *Dziedziczenie*, s. 60.

⁴⁴ J.S. Piątkowski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4, s. 27.

na plan pierwszy wysuwa się aspekt umacniania więzi rodzinnych. W przypadku dziedziczenia na podstawie testamentu służy temu, w polskim systemie prawnym, zachówek oraz pewne roszczenia alimentacyjne, które niwelują w drobnym zakresie zasadę swobody testowania⁴⁵. Ponadto dziedziczenie może pełnić pewną rolę alimentacyjną wobec określonych kategorii osób⁴⁶. Wreszcie dziedziczenie posiada istotny walor ochrony relacji majątkowych, jakie zachodziły przed śmiercią pomiędzy spadkodawcą a osobami trzecimi. To dzięki tej instytucji spadkobiercy z reguły wstępują w stosunki prawne łączące spadkodawcę z osobami trzecimi, w szczególności spadkobiercy mogą odpowiadać za długi spadkowe. W tym sensie dziedziczenie pełni doniosłą rolę gwarancji bezpieczeństwa obrotu prawnego. Dziedziczenie odgrywa również ważną rolę w możliwości trwania określonych wyodrębnionych kompleksów majątkowych, jak przedsiębiorstwo czy gospodarstwo rolne, po śmierci spadkodawcy⁴⁷.

Podsumowując należy stwierdzić, że instytucja dziedziczenia minimalizuje wystąpienie sytuacji, w przypadku których śmierć jednostki wywierałaby istotny wpływ na istniejące wcześniej stosunki majątkowe regulowane przez prawo cywilne. Dziedziczenie majątku zmarłego pod tytułem ogólnym w chwili otwarcia spadku, jak to jest uregulowane obecnie w prawie polskim, w najlepszy sposób zabezpiecza interesy wierzycieli spadkodawcy, równocześnie pozwalając

⁴⁵ O konflikcie między zasadą swobody testowania oraz funkcją ochrony rodziny a także sposobach jego rozwiązywania w prawie spadkowym zob. zwł. S. Wójcik, *Ochrona interesów jednostki w polskim prawie spadkowym w zakresie powołania do dziedziczenia*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace prawnicze 1981, nr 98, s. 187 n. Por. także W. Borysiak, *Ochrona członków rodziny spadkodawcy na tle historycznoprawnym oraz prawnoporównawczym*, Zeszyty Prawnicze UKSW 2008, nr 8.2., s. 152 n.; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2012, s. 49 n.

⁴⁶ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 13.

⁴⁷ P. Księżak, *Przedsiębiorstwo wobec śmierci przedsiębiorcy*, [w:] *Prawo handlowe po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, red. W.J. Katner, U. Promińska, Warszawa 2010, s. 154 n.

ściągnąć przez spadkobierców należności od jego dłużników. Konstrukcja dziedziczenia, jak trafnie zauważył W. Borysiak, „stanowi oparcie dla dwóch filarów społeczeństwa: własności prywatnej i rodziny”⁴⁸. Nic nie wskazuje aby kiedykolwiek miało się to zmienić, zgodnie z chybnymi przewidywaniami teoretyków naukowego socjalizmu⁴⁹.

⁴⁸ W. Borysiak, *Dziedziczenie*, s. 62.

⁴⁹ Rychły zmierzch instytucji dziedziczenia przewidywał Karol Marks, por. S. Szer, *Z zagadnień kodyfikacji prawa spadkowego (Uwagi ogólne)*, Państwo i Prawo 1951, nr 5-6, s. 913.

Rozdział 2

Dziedziczenie ustawowe

2.1. Ogólne zasady dziedziczenia ustawowego

2.1.1. Kryteria konstrukcyjne określania kręgu spadkobierców ustawowych

Jak już wyżej wspomniałem, dziedziczenie na podstawie ustawy ma miejsce wówczas, gdy spadkodawca nie pozostawił ważnego testamentu albo gdy jego rozrządzenie testamentowe okazało się bezskuteczne. Dziedziczenie ustawowe ma więc charakter subsydiarny wobec dziedziczenia na podstawie testamentu. Ustawodawca określając krąg osób mogących dziedziczyć na podstawie ustawy oraz decydując o kolejności i wielkości przypadających im udziałów, kieruje się różnymi względami społecznymi, gospodarczymi i aksjologicznymi. Analizując rozstrzygnięcia ustawowe stosowane w przeszłości i obecnie w różnych porządkach prawnych, autorzy zwracają uwagę, że istotną rolę w konstruowaniu norm dziedziczenia ustawowego odgrywają obowiązujące przepisy prawa rodzinnego, zwłaszcza odnośnie określenia kręgu osób zobowiązanych do reali-

zacji obowiązku alimentacyjnego⁵⁰. Podkreśla się również w literaturze założenie ustawodawcy zmierzającego do umacniania więzi rodzinnych między bliskimi krewnymi i małżonkami⁵¹.

Porządek dziedziczenia określony przez ustawę ocenia się często jako zgodny z dorozumianą wolą spadkodawcy, który zdając sobie sprawę z obowiązujących rozstrzygnięć spadkowych, wywołujących takie a nie inne skutki prawne, niejako godził się z takim rozstrzygnięciem porządku dziedziczenia za życia, nie formułując innych rozporządzeń za pomocą testamentu. Zapatrywanie takie, wywodzące się bezpośrednio ze szkoły prawa natury⁵², zakłada celowe zaniechanie osób niesporządzających testamentu. Podejście takie, szukające uzasadnienia dla ustawowego porządku dziedziczenia w dorozumianej woli spadkodawcy, moim zdaniem nie jest słuszne, ponieważ pomija wszelkie inne przyczyny zaniechań ze strony spadkodawców. Należy raczej oceniać reguły ustawowe jako zastępujące wolę spadkodawcy⁵³.

Określony przez ustawę krąg spadkobierców ustawowych musi przede wszystkim znajdować uzasadnienie w funkcjach prawa spadkowego oraz rodzinnego. Legislador nie może jednak zapominać o poglądach wyrażanych przez większą część społeczeństwa w tym zakresie, ponieważ rozstrzygnięcia te dotyczą istotnych kwestii natury moralnej, osobistej i uczuciowej⁵⁴. Zbyt duży rozdźwięk między wolą ustawodawcy a wyobrażeniami społeczeństwa w tym zakresie rodziłby negatywne skutki, łącznie z utratą zaufania

⁵⁰ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 192.

⁵¹ J. Kremis, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2008, s. 1501 n.

⁵² H. Grocius, *Trzy księgi o prawie wojny i pokoju*, tłum. R. Bierzanek, t. 1, Warszawa 1957, s. 358.

⁵³ J. Wierciński, *Uwagi o teoretycznych założeniach dziedziczenia ustawowego*, *Studia Prawa Prywatnego* 2009, nr 2, s. 85.

⁵⁴ Historyczny rozwój konstruowania kręgu spadkobierców ustawowych daje M. Kuryłowicz, *Krąg spadkobierców ustawowych w ujęciu prawnohistorycznym*, *Rejent* 2003, nr 11, s. 15 n.

do obowiązującego prawa⁵⁵. Należy negatywnie ocenić w tym kontekście założenia, jakie przyświecały twórcom kodeksu cywilnego w jego pierwotnym brzmieniu, sprzed nowelizacji z 2009 r., w odniesieniu do wyłączenia możliwości dziedziczenia przez dziadków spadkodawcy i ich zstępnych⁵⁶. W nierzadkich przypadkach, przy braku testamentu, skutkowało to objęciem spadku przez podmiot państwowy (gminę lub Skarb Państwa) w przypadku życia innych bliskich krewnych⁵⁷. Widać więc, jak istotne znaczenie dla realizacji konstytucyjnych zasad praworządności oraz ochrony własności i prawa do dziedziczenia⁵⁸ ma ukształtowanie kręgu spadkobierców ustawowych w sposób zgodny z poczuciem sprawiedliwości społecznej.

Podstawowym kryterium, uwzględnianym przy określaniu kręgu osób uprawnionych do dziedziczenia *ab intestato*, który zarazem ma swoją najstarszą genezę, jest kryterium więzów krwi. Różne ustawodawstwa w różnym czasie bądź to rozszerzały tenże krąg, przyznając prawo do dziedziczenia ustawowego bardzo dalekich krewnych z linii bocznych⁵⁹, bądź zawężały go do najbliższej rodziny obejmującej jedynie zstępnych, rodziców i rodzeństwo. Takie rozwiązania charakterystyczne były zwłaszcza dla regulacji praw-

⁵⁵ M. Załucki, *Krąg spadkobierców ustawowych de lege lata i de lege ferenda*, Przegląd Sądowy 2008, nr 1, s. 95.

⁵⁶ Ustawa z dnia 02 04 2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. nr 79, poz. 662). W sprawie krytyki w tym zakresie zob. M. Pazdan, *O potrzebie i kierunkach zmian dziedziczenia ustawowego w polskim prawie cywilnym*, Rejent 2005, nr 9, s. 44; S. Babiarz, *Spadek*, s. 55 n.

⁵⁷ W toku trwającej podczas prac nad nowelizacją dyskusji, przytoczono m.in. stan faktyczny równoczesne śmierci w wypadku samochodowym obojga rodziców oraz mającego miejsce niedługo później zgonu ich jedyne go małoletniego dziecka, które zmarło wskutek odniesionych obrażeń. W takiej sytuacji, przed nowelizacją kodeksu cywilnego, dziedziczyłaby gmina ostatniego miejsca zamieszkania; nie mogli zostać natomiast powołani do spadku żyjący dziadkowie. Zob. M. Piasecka-Sobkiewicz, *Zamiast gminy dziedziczą dziadkowie*, Gazeta Prawna z 23 07 2009 r.

⁵⁸ Art. 7 oraz art. 64 w zw. z art. 21 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483, ze zm.).

⁵⁹ Przykładowo Kodeks Napoleona pierwotnie obejmował krewnych do 20 stopnia pokrewieństwa w linii bocznej.

nych państw socjalistycznych, w których zwracano uwagę, iż krąg spadkobierców ustawowych wyznaczonych przez pokrewieństwo nie powinien sięgać dalej niż poczucie więzi rodzinnej⁶⁰. Drugim kryterium uwzględnianym w regulacjach ustawowych były więzi prawne łączące spadkodawcę ze spadkobiercą jak więź małżeństwa czy przysposobienia. W przeszłości różnie sytuowano małżonków pośród osób mogących być potencjalnymi spadkobiercami, w efekcie czego mogli dochodzić do dziedziczenia wcześniej lub później. Różny przypadał im też udział w spadku. Obok kryteriów związku krwi i kryteriów prawnych potwierdzających bliskie więzi rodzinne, możliwe jest także uwzględnienie kryterium określonego stanu faktycznego, jaki łączył je ze spadkodawcą o charakterze bliskim więzom rodzinnym. Można tutaj wymienić osoby niezdolne do samodzielnego utrzymania pozostające na utrzymaniu spadkodawcy, czy osoby pozostające z nim we wspólnym gospodarstwie domowym⁶¹. Moim zdaniem, wedle takiego kryterium materialnego, można by rozważyć w przyszłości objęcie dziedziczeniem ustawowym osób pozostających w tzw. związkach partnerskich, zarówno tej samej jak i różnej płci.

2.1.2. Ustalanie stanu cywilnego potencjalnych spadkobierców ustawowych i jego wpływ na porządek dziedziczenia

Ustawowy tytuł powołania do dziedziczenia po określonym spadkodawcy dowodzi się w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku za pomocą aktów stanu cywilnego. W pewnych sytuacjach może zdarzyć się, że w wyniku prowadzonych już po otwarciu spadku po-

⁶⁰ J. Gwiazdomorski, *Dziedziczenie ustawowe w projekcie kodeksu cywilnego PRL*, [w:] *Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego PRL*, Warszawa 1955, s. 226.

⁶¹ Możliwość taką przewidywało ustawodawstwo radzieckie i czechosłowackie, zob. szerzej J.S. Piąkowski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4, s. 122. Obecnie przewidują to przepisy rosyjskie i ukraińskie, zob. J..S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 194 n.

stępowania o prawa stanu cywilnego nastąpi modyfikacja kręgu spadkobierców, w stosunku do ustalonego na dzień jego otwarcia. Jak słusznie zauważyła Hanna Witczak, to jedynie na skutek prawomocnego orzeczenia sądu, w postępowaniu o prawa stanu cywilnego, może nastąpić utrata ustawowego tytułu powołania do dziedziczenia⁶². Nie powodują tego orzeczenia o uznaniu za niegodnego dziedziczenia czy wyrok wydany na podstawie art. 940 k.c. wobec małżonka spadkodawcy. Stanowią one samodzielne negatywne przesłanki dziedziczenia.

Polski system prawny jednakowo traktuje dzieci urodzone w małżeństwie oraz te, które przyszły na świat poza nim. Zstępni, rodzice, rodzeństwo i zstępni rodzeństwa spadkodawcy a także dziadkowie dziedziczą po nim, niezależnie od tego, czy ich pokrewieństwo ze spadkodawcą wynika z domniemania pochodzenia od męża matki (art. 62 k.r.o.), czy też z uznania na podstawie złożonego oświadczenia ojca oraz sądowego ustalenia ojcostwa (art. 72 k.r.o.). W przypadku modyfikacji kręgu osób zaliczanych do zstępnych spadkodawcy sięga się do przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Ustalenie pochodzenia dziecka odbywa się w odrębnym postępowaniu sądowym, wszczynanym z powództwa dziecka, jednego z rodziców lub osoby wpisanej w akcie urodzenia jako rodzic albo prokuratora⁶³. Należy podkreślić, że śmierć rodziców nie stanowi przeszkody w ustaleniu pochodzenia dziecka. Ustalenie pochodzenia dziecka po śmierci jednego z rodziców, powoduje ze względu na skutek *ex tunc* tego orzeczenia, że dziecko wejdzie w krąg spadkobierców ustawowych po tym rodzicu. Podobnie śmierć rodzica nie stoi na przeszkodzie wytoczenia powództwa o zaprzeczenie ojcostwa (art. 69 § 2 i art. 70 § 2 k.r.o.), ustalenie (art. 61¹⁰ § 2 k.r.o.) lub zaprzeczenie macierzyństwa (art. 61¹² § 2, 3 k.r.o.), czy ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa (art. 82 § 2, 3 k.r.o.). Inaczej sy-

⁶² H. Witczak, *Wylączenie od dziedziczenia*, s. 45.

⁶³ Ustawa z dnia 25 02 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. nr 9, poz. 59 ze zm.), art. 61¹⁰-61¹⁶, art. 86. Szerzej zob. T. Smoczyński, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 12: *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2011, s. 106.

tuacja wygląda w przypadku śmierci dziecka. Wówczas nie można wytoczyć powództwa o ustalenie albo zaprzeczenie macierzyństwa. Zstępni dziecka mogą natomiast dochodzić przed sądem w procesie o ustalenie macierzyństwa, jeżeli dziecko za życia wytoczyło takie powództwo (art. 61¹⁵ k.r.o.). Śmierć dziecka wyłącza ponadto możliwość zaprzeczenia ojcostwa (art. 71 k.r.o.) oraz ustalenia bezskuteczności uznania ojcostwa (art. 83 § 2 k.r.o.)⁶⁴.

W odniesieniu do małżonka spadkodawcy, o jego ustawowym tytule powołania do spadku przesądza pozostawanie na dzień otwarcia spadku w związku małżeńskim. Pozbawieni tytułu są byli małżonkowie, o czym decyduje data uprawomocnienia się wyroku sądu orzekającego w sprawie rozwodowej, a także małżonkowie pozostający w separacji (art. 935¹ k.c.)⁶⁵. Tak więc, jeżeli uprawomocnienie to nastąpiło najpóźniej w dniu otwarcia spadku, dana osoba nie może dziedziczyć po zmarłym⁶⁶. Śmierć małżonka przed zakończeniem postępowania o rozwód (lub separację) nie wywołuje ustania jego prawa do dziedziczenia, ponieważ postępowanie to ulega umorzeniu (art. 446 k.p.c.).

Nie dziedziczą po sobie osoby, wobec których wydano orzeczenie unieważniające małżeństwo lub stwierdzono jego nieistnienie⁶⁷. Co do zasady nie można unieważnić małżeństwa po jego ustaniu (art. 18 k.r.o.). Skutkiem tego niedopuszczalne jest unieważnienie małżeństwa po śmierci małżonka, z wyjątkiem małżeństw unieważnionych z powodu bigamii oraz przeszkody pokrewieństwa między małżonkami. Zgłosić wniosek o podjęcie postępowania mogą także zstępni zmarłego w terminie 6 miesięcy od zawieszenia postępowania-

⁶⁴ H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia*, s. 48.

⁶⁵ Co do oceny charakteru tego przepisu zob. zwł. J. Panowicz- Lipska, *Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym*, Państwo i Prawo 1999, nr 10, s. 22 n.; J. Halberda, *Separacja – wybrane zagadnienia materialnoprawne (przesłanki, skutki)*, Rejent 2001, nr 11, s. 105 n.; E. Michniewicz-Broda, *Majątkowe skutki separacji sądowej*, Rejent 2000, nr 6, s. 88.

⁶⁶ Wyrok SN z dnia 06 11 1967 r., I CR 355/67, OSNC 1968, nr 7, poz. 123.

⁶⁷ J. Preussner-Zamorska, *Matrimonium non existens oraz podlegające unieważnieniu małżeństwo*, Studia Cywilistyczne 1981 nr 31 s. 46.

nia. Każdy może żądać natomiast, nawet po ustaniu małżeństwa, ustalenia nieistnienia małżeństwa.

2.1.3. Podstawowe typy porządków dziedziczenia ustawowego - analiza historyczno-prawna i prawno-porównawcza

Najstarszym spośród stosowanych dziś systemów określania porządku kolejności dziedziczenia ustawowego jest rzymski podział według głów (*in capita*) oraz według szczepów (*in stripes*). Swoimi korzeniami sięga on czasów ustawy Prawo XII tablic z V w. p.n.e.⁶⁸, jednak dojrzałą, uproszczoną formę, stanowiącą inspirację dla rozwiązań nowożytnych, przyjął on dopiero w VI wieku n.e. w Noweli 118 cesarza Justyniana. Zasada dziedziczenia wedle głów (*in capita*) polega na dziedziczeniu w równych częściach spadku przez zstępnych spadkodawcy. W przypadku, gdyby któryś ze zstępnych spadkodawcy nie dożył otwarcia spadku, w jego miejsce wchodził jego zstępni dziedzicząc przypadającą mu część spadku podzieloną w równych częściach pomiędzy siebie. Zasadę tę określa się jako dziedziczenie według szczepów (*in stripes*). Obie te zasady obecne są we wszystkich współczesnych kodyfikacjach europejskich.

Innym, wywodzącym się z justyniańskich Noweli, systemem jest podział między linie (*in lineas*), obecnie znany ustawodawstwom państw romańskich⁶⁹. W tym systemie przewidywano trzy klasy dziedziczenia. Jeżeli nie żyliby albo nie chcieli przyjąć spadku dziedzice z pierwszej klasy, przechodzono do drugiej, gdy dotyczyło to drugiej – przechodzono następnie do trzeciej. Pierwszą klasę stanowili zstępni spadkodawcy, którzy dziedziczyli wedle omówionego wyżej systemu dziedziczenia *in capita* oraz *in stripes*. Inaczej wy-

⁶⁸ O zasadach dziedziczenia w Prawie XII tablic zob. K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 2007, s. 478; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009, s. 270; M. Kuryłowicz, *Krąg spadkobierców ustawowych*, s. 15 n.

⁶⁹ Zob. szerzej W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie*, s. 277.

głądało dziedziczenie w pozostałych klasach. Klasę drugą stanowili wstępni oraz rodzeństwo rodzone spadkodawcy⁷⁰. Co do zasady spadek dzieli się wtedy na pół: jedna część przypada krewnym ze strony ojca, druga krewnym ze strony matki, bez względu na liczbę spadkobierców znajdujących się w danej linii. Dopiero kiedy w danej linii (ojczystej albo macierzystej) nie ma ani jednego spadkobiercy, cały spadek przechodzi na drugą linię. W przypadku wstępnych nie stosuje się zasady reprezentacji. Rozwiązanie to przyjęto w pierwotnym brzmieniu *Code civil* (art. 733-734), przetrwała ona również w obecnej wersji francuskiego kodeksu (art. 747-748), kodeksie cywilnym belgijskim z 1804 r. (art. 746-748 *Code civil belge. Belgisch Gurgerlijk Wetboek*) oraz włoskim z 1942 r. (art. 569 *Codice civile*).

Aktualne rozwiązania polskie, po nowelizacji kodeksu cywilnego z 2009 r., zbliżają ustawowy model dziedziczenia do tzw. systemu parantelowego⁷¹. Wywodzi się on od rozwiązania przyjętego w austriackim patencie o dziedziczeniu z 1786 r., które przejął następnie Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie z 1 czerwca 1811 r. Podobnie postąpili ustawodawcy niemieccy, formułując zasady dziedziczenia ustawowego w Bürgerliches Gesetzbuch z 18 sierpnia 1896 r. (§ 1924-1930) oraz twórcy kodeksu szwajcarskiego – Schweizerisches Zivilgesetzbuch z 10 grudnia 1907 r.⁷² System ten polega na pogrupowaniu krewnych spadkodawcy na grupy nazywane parantelami. Każda z tych grup składa się z osób

⁷⁰ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 196, referując zasady dziedziczenia *in lineas* błędnie piszą o zstępnych. Co ciekawe w J.S. Piąkowski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4, s. 124 prawidłowo w tym miejscu pisze o wstępnych.

⁷¹ Zwrócił na to uwagę, jeszcze na etapie omawiania proponowanych zmian W. Żukowski, *Projektowana nowelizacja przepisów regulujących dziedziczenie ustawowe*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2008, nr 1, s. 258 n.

⁷² Por. A. Ehrenzweig, *System des österreichischen allgemeinen Privatschrechts*, t. 2, cz. 2: *Familien- und Erbrecht*, Wien 1937, s. 382 n.; G. Boehmer, *Vorschläge zur Neuordnung der gesetzlichen Erbfolge (BGB §§ 1924-1936)*, Schriften der Akademie für Deutsches Recht Gruppe Personen-, Familien- und Erbrecht 1938, nr 5, s. 20n.

złączonych wspólnym pochodzeniem od wspólnego przodka. I tak, pierwszą parantelę tworzą dzieci spadkodawcy oraz jego dalsi zstępni. Drugą – rodzice spadkodawcy oraz krewni z linii bocznej, dla których wspólnym ze spadkodawcą przodkiem jest przynajmniej jedno z rodziców spadkodawcy. Wejdzie zatem do drugiej paranteli, obok rodziców spadkodawcy, jego rodzeństwo tak rodzone jak i przyrodnie oraz zstępni tegoż rodzeństwa. Na kolejną, trzecią, parantelę składają się analogicznie: dziadkowie spadkodawcy oraz krewni boczni spadkodawcy, którzy mają ze spadkodawcą przynajmniej wspólnego jednego z dziadków. Będzie to zatem rodzeństwo rodziców spadkodawcy oraz ich zstępni. Kolejne parantele w tym systemie tworzone są analogicznie poprzez poszukiwanie krewnych (i ich zstępnych) mających przynajmniej jednego wspólnego ascendentą ze spadkodawcą. W systemie tym o fakcie znalezienia się w grupie spadkobierców decyduje zatem nie określona bliskość pokrewieństwa ze spadkodawcą liczona w stopniach pokrewieństwa lecz przynależność ich do określonej paranteli. Zasadą w tym systemie jest to, że jeżeli żyje choćby jedna osoba należąca do bliższej paranteli, wyłącza ona od dziedziczenia wszystkie osoby z kolejnej paranteli. Konsekwencją tego jest przykładowo wyłączenie od dziedziczenia rodziców spadkodawcy przez wnuków, pomimo że rodzice są spokrewnieni w bliższym stopniu ze spadkodawcą niż wnuki⁷³. O kolejności powołania do dziedziczenia poszczególnych osób w obrębie jednej paranteli rozstrzyga z kolei już stopień pokrewieństwa pomiędzy tymi osobami a spadkodawcą. I tak, w obrębie pierwszej paranteli dzieci spadkodawcy dziedziczą przed jego wnukami. Osoby spokrewnione ze spadkodawcą w równym stopniu dziedziczą spadek w równych częściach. Ustawodawstwa stosujące ten system, już od regulacji przewidzianych przez prawo austriackie, wprowadzają dodatkowo tzw. zasadę wstępowania (das Eintrittsrecht), w myśl której w miejsce spadkodawcy ustawowego, który nie może lub nie chce dziedziczyć wstępują jego zstępni. Zasada wstępowania niweluje przypadki eliminacji z dziedziczenia zstęp-

⁷³ W. Żukowski, *Projektowana nowelizacja*, s. 258, przy. 6.

nych spadkobierców, którzy nie chcieli lub nie mogli dziedziczyć, oraz zstępnych ich krewnych spokrewnionych ze spadkodawcą w równym z nim stopniu ale zmarłych przed spadkodawcą⁷⁴. Analogicznie rozwiązano ten problem w prawie polskim (art. 931 § 2 k.c.).

2.2. Kolejność powołania i udziały spadkobierców ustawowych

2.2.1. Kolejność powołania do spadku

Kodeks cywilny nie omawia poszczególnych grup spadkobierców ustawowych – w przeciwieństwie do dekretu „Prawo spadkowe” – w odrębnych oddziałach, lecz łącznie w jednym tytule⁷⁵. Po nowelizacji prawa spadkowego w 2009 r. dzieli spadkobierców ustawowych na sześć grup dochodzących kolejno do dziedziczenia. Zasadą jest to, że spadkobiercy z kolejnej grupy dochodzą do dziedziczenia dopiero w przypadku, gdy nie ma spadkobierców w grupie poprzedzającej, którzy mogliby dziedziczyć. Pozycję uprzywilejowaną ma jedynie małżonek spadkodawcy, który dziedziczy zarówno w pierwszej, jak i drugiej i trzeciej grupie. Poniżej omówię kolejno zasady dziedziczenia przez spadkobierców z kolejnych grup.

2.2.2. Sytuacja prawna spadkobierców grupy pierwszej

W pierwszej kolejności do dziedziczenia dochodzą dzieci oraz małżonek spadkodawcy (art. 931 § 1 k.c.). Wszystkie dzieci spadkodawcy – niezależnie od tego czy są dziećmi urodzonymi podczas trwania związku małżeńskiego, czy też są dziećmi pozamałżeńskimi – trak-

⁷⁴ Tamże, s. 259.

⁷⁵ B. Dobrzański, *Jakie zmiany w stosunku do prawa spadkowego z 1946 r. wprowadzi kodeks cywilny?*, Palestra 1964, nr 7, s. 8.

owane są w tym przypadku jednakowo. Dla dziedziczenia nie ma także znaczenia to, czy pochodzenie dziecka zostało ustalone na drodze uznania lub sądowego ustalenia jego ojcostwa lub macierzyństwa. Ustalenie tego, czy dana osoba jest dzieckiem spadkodawcy, następuje na podstawie odpisu aktu urodzenia.

Jeżeli po spadkodawcy dziedziczą jedynie dzieci, ich udziały będą równe. W miejsce dziecka spadkodawcy, które nie dożyło otwarcia spadku, a pozostawiło po sobie zstępnych, dziedziczą oni w w miejsce zmarłego dziecka, obejmując udział spadkowy, jaki by mu przypadł, w częściach równych. (art. 931 § 2 k.c.). Odpowiednio przepis ten stosuje się do dalszych zstępnych (art. 931 § 2 zd. 2 k.c.). Warto podkreślić, że zarówno zstępni dzieci spadkodawcy, jak i ich dalsi zstępni dochodzą do dziedziczenia na podstawie własnego tytułu powołania do dziedziczenia, a nie z mocy prawa zastępstwa lub reprezentacji, ponieważ dziedziczenie uzależnione jest od istnienia przesłanek dziedziczenia tegoż zstępnego w stosunku do spadkodawcy, a nie do swego bezpośredniego ascendentu⁷⁶. Skutkuje to tym, że dla każdego ustalana jest odrębnie jego zdolność do dziedziczenia po spadkodawcy (np. niegodność dziedziczenia rozpatrywane być musi zawsze w relacji kandydat na spadkobiercę – spadkodawca). W związku z tym istniejące przesłanki wykluczające od dziedziczenia np. dziecka spadkodawcy, nie wykluczają od dziedziczenia jego wnuków⁷⁷.

Wielkość udziałów spadkowych dzieci spadkodawcy może kształtować się odmiennie, jeżeli dziedziczą oni w zbiegu z małżonkiem spadkodawcy. Ustawodawca sformułował co prawda ogólną zasadę,

⁷⁶ Ten błędny pogląd doktryny korygują zwłaszcza J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 241; oraz M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 801. Por też W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 165.

⁷⁷ Zob. E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 71 gdzie przykład syna, który zabiwszy ojca (co może skutkować uznaniem bycia niegodnym dziedziczenia) nie traci zdolności do dziedziczenia po swoim dziadku; por. też W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 165 oraz nieco odmiennie E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 65.

w myśl której małżonek dziedziczy w zbiegu ze zstępnymi w częściach równych (art. 931 § 1 k.c.), dookreślając ją jednak zastrzeżeniem, że jego udział nie może być mniejszy niż jedna czwarta (art. 931 § 1 zd. 2 k.c.). Reguła ta będzie mieć wpływ na korektę wielkości udziałów spadkowych w sytuacji, gdy spadkodawca pozostawił więcej niż troje dzieci. W takim przypadku pozycja małżonka względem dzieci spadkodawcy będzie tym bardziej uprzywilejowana, im więcej będzie zstępnych spadkodawcy. Przykładowo, jeżeli dziedziczyć będzie małżonek w zbiegu z czwórką dzieci spadkodawcy, jego udział wyniesie jedną czwartą (cztery szesnaste), a udziały poszczególnych dzieci po trzy szesnaste. Część przedstawicieli doktryny – w mojej opinii słusznie – odnosi się krytycznie do takiego uprzywilejowania małżonka. Zwolennicy regulacji ustawowej wskazywali zwłaszcza na argumenty natury humanitarnej, szukając uzasadnienia w tym, że małżonek najczęściej w chwili otwarcia spadku jest osobą starszą, w przeciwieństwie do dzieci spadkodawcy⁷⁸. Podnosili również względy celowościowe, których upatrywali w tym, że małżonek spadkodawcy najczęściej działa w interesie dzieci spadkodawcy oraz dzieci te w przyszłości często dochodzą do dziedziczenia po nim⁷⁹. O ile jeszcze względy humanitarne mogą tu mieć znaczenie, o tyle trudno zgodzić się z argumentacją celowościową. Jak słusznie zauważył Jakub Biernat, argumentacja ta upada, w razie gdy do spadku dochodzą wspólnie dzieci z poprzedniego małżeństwa i kolejny (dodajmy – niekiedy dużo młodszy, a więc o podobnym stanie sił witalnych jak dzieci spadkodawcy) małżonek spadkodawcy⁸⁰. Należy zauważyć ponadto, że sytuacja taka będzie

⁷⁸ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 239.

⁷⁹ B. Styka, *Problemy regulacji uprawnień spadkowych pozostałego przy życiu małżonka*, Rzeszowskie Zeszyty Naukowe 1998, nr 23, s. 100n.

⁸⁰ J. Biernat, *Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie spadkowym*, Toruń 2002, s. 48n. Por. też J. Policzkiewicz, *Głos w dyskusji nad księgą piątą projektu kodeksu cywilnego*. Państwo i Prawo 1960, nr 7, s. 115n.; Z. Radwański, *Kodeks cywilny a prawo regulujące zagadnienia rodziny*, Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego 1983, nr 19-20, s. 219n; oraz A. Dyoniak, *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, Warszawa-Poznań 1990, s. 35n.

mieć miejsce częściej w rodzinach wielodzietnych oraz społecznie dysfunkcyjnych, które w sposób szczególny powinny znajdować ochronę ustawodawcy.

Rozważyć wypada w tym miejscu jeszcze problematykę związaną z kwestią ustalania macierzyństwa i ojcostwa w kontekście prawa spadkowego. Zgodnie ze starożytną regułą, wedle której matką dziecka jest kobieta, która je urodziła (co znajduje wyraz w art. 61⁹ k.r.o.), istnieje domniemanie macierzyństwa. Nie wyklucza to jednak jego zaprzeczenia lub ustalenia. W wyniku zaprzeczenia macierzyństwa, do którego może dojść – przy spełnieniu określonych przesłanek – zarówno za życia matki, jak też nawet po jej śmierci (art. 61¹² k.r.o.) – skutkować to będzie zmianą kręgu spadkobierców ustawowych. Podobnie ustalenie macierzyństwa – dopuszczone w sytuacji, w której wcześniej zaprzeczono macierzyństwa lub sporządzono akt urodzenia dziecka nieznanymi rodzicami (art. 61¹⁰ k.r.o.) – wywoływać będzie skutki w tym zakresie. Ustalenie takie z mocą wsteczną doprowadzi do zmiany porządku dziedziczenia, nawet po wydaniu orzeczenia o stwierdzeniu nabycia spadku⁸¹. Należy jednak zauważyć, że ustalenie macierzyństwa nie będzie zawsze możliwe z uwagi na upływ terminów na wniesienie powództwa: w przypadku powództwa matki – po osiągnięciu pełnoletności przez dziecko (art. 61¹¹ k.r.o.); w przypadku powództwa dziecka – po upływie trzech lat od osiągnięcia przez nie pełnoletności (art. 61¹⁴ § 1 k.r.o.); oraz na zakaz jego wniesienia po śmierci dziecka (art. 61¹⁵ k.r.o.)⁸², nawet przez prokuratora (art. 61¹⁶ zd. 2 k.r.o.). Na gruncie prawa spadkowego skutkować to będzie brakiem możliwości dziedziczenia ustawowego danej osoby po jej biologicznej matce, nawet jeżeli pokrewieństwo okaże się niewątpliwe⁸³.

⁸¹ Zob. wyrok SN z dnia 02 03 1966 r. (II CR 31/66, OSNC 1966, nr 11, poz. 198). Por. W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 164.

⁸² W wyjątku sytuacji, gdy śmierć dziecka nastąpiła po wytoczeniu przez nie powództwa i ma ono zstępnych, którzy będą mogli w tym przypadku dochodzić ustalenia macierzyństwa (art. 61¹⁵ zd. drugie k.r.o.).

⁸³ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 164.

Podobnie sytuacja wygląda w przypadku zaprzeczenia i ustalenia ojcostwa. Przy zachowaniu przewidzianych prawem terminów powództwo takie może wytoczyć mąż matki, matka, dziecko oraz prokurator (art. 63 i n. k.r.o.). Zaprzeczenie ojcostwa i ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa nie jest możliwe jednak nigdy po śmierci dziecka (art. 71, 83, 86 k.r.o.). Ustalenie ojcostwa może nastąpić na skutek uznania ojcostwa albo na mocy orzeczenia sądu (art. 72 k.r.o.). Tryb uznania nie będzie miał tu wpływu na możliwość dziedziczenia ustawowego. W związku z tym, iż wyrok stwierdzający ustalenie ojcostwa ma charakter deklaracyjny i stwierdza stan istniejący w chwili poczęcia dziecka, wywołuje on skutki w zakresie prawa spadkowego, również gdy zostanie wydany po wydaniu wyroku o stwierdzeniu nabycia spadku lub nawet po dziale spadku. W takim przypadku niezbędne staje się wszczęcie postępowania o uchylenie lub zmianę stwierdzenia nabycia spadku (art. 679 k.p.c.)⁸⁴. Podobnie wyłącza możliwość dziedziczenia dziecka po swoim domniemanym ojcu, zaprzeczenie ojcostwa, które nastąpiło po śmierci tegoż domniemanego ojca⁸⁵. Należy zaznaczyć, iż przepisy te nie znajdują zastosowania, jeżeli ojciec zmarł przed 1 października 1950 r., mimo że ustalenie ojcostwa nastąpiłoby po tej dacie⁸⁶.

Na równi z dziećmi spadkodawcy dziedziczą przysposobieni zarówno na podstawie tzw. przysposobienia pełnego (art. 936 k.c.), jak i niepełnego (art. 937 k.c.)⁸⁷. Podstawowym typem przysposobienia jest przysposobienie pełne, które od nowelizacji k.r.o. dokonanej w 1975 r. występuje w dwóch wariantach: jako przysposobienie nierozwiązywalne, zwane też anonimowym (art. 124¹ i 125¹ k.r.o.) oraz

⁸⁴ Postanowienie SN z 17 10 1969 r., II CR 512/69, LEX nr 6587.

⁸⁵ Uchwała SN z 11 10 1982 r., III CZP 22/82, OSNC 1983, nr 1, poz. 2. Por. M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 803 ; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 165.

⁸⁶ Postanowienie SN z 17 10 1969 r., II CR 512/69, LEX nr 6587. Por. po swoim dziadku; por. też W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 165 oraz nieco odmiennie E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 65

⁸⁷ Najszerzej problematykę tę omówił T. Sokołowski, *Dziedziczenie w związku z przysposobieniem*, Rejent 1996, nr 11, s. 87-97.

przysposobienie pełne zwykłe. W tym typie przysposobienia między przysposabiającym a przysposobionym powstaje taka sama więź prawna jak między rodzicem a dzieckiem (art. 121 k.r.o.), co na gruncie prawa spadkowego zrównuje pozycję przysposobionego z dziećmi przysposabiającego: dziedziczy on po przysposabiającym i jego krewnych, a przysposabiający i jego krewni dziedziczą po przysposobionym (art. 936 § 1 k.c.). Należy zauważyć, że – mimo wyraźnego wskazania ustawy – reguły dziedziczenia ustawowego rozciągną się również na zstępnych przysposobionego (np. jego dzieci będą traktowane jak wnuki przysposabiającego) oraz na stosunek, jaki zachodzi pomiędzy dwoma niespokrewnionymi ze sobą osobami przysposobionymi przez jednego przysposabiającego (którzy będą traktowani jak rodzeństwo). Przysposobienie pełne, zrywając więzy z poprzednią rodziną przysposobionego, skutkuje na gruncie prawa spadkowego brakiem dziedziczenia ustawowego przez niego po jego wstępnych naturalnych i ich krewnych oraz analogicznie brakiem możliwości dziedziczenia ustawowego przez nich po nim (art. 936 § 2 k.c.)⁸⁸. Przepis ten był w przeszłości krytykowany z uwagi na to, że nie uwzględniał sytuacji przysposobienia dziecka jednego z małżonków przez drugiego małżonka. Niejasność ta została usunięta w wyniku nowelizacji dokonanej 26 05 1995 r., wprowadzającej do art. 936 § 3, który wyłączył stosowanie regulacji z § 2 względem drugiego z małżonków (rodzica naturalnego przysposobionego) i jego krewnych, a jeżeli takie przysposobienie nastąpiło po śmierci drugiego z naturalnych rodziców przysposobionego, również względem krewnych zmarłego, których prawa i obowiązki wynikające z pokrewieństwa zostały w orzeczeniu o przysposobieniu utrzymane. Na gruncie prawa spadkowego skutkuje to tym, że prawa i obowiązki związane z dziedziczeniem ustają jedynie pomiędzy przysposobionym, a drugim z jego biologicznych rodziców (i jego krewnymi), który nie jest małżonkiem przysposabiającego-

⁸⁸ W poprzednim stanie prawnym pod rządami dekretu z 8 10 1946 Prawo spadkowe (Dz.U. 60, poz. 328 ze zm.) przysposobienie nie naruszało praw spadkowych między przysposobionym i jego krewnymi naturalnymi (art. 21 tegoż dekretu). Por. J.S. Piątkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 249.

go; zachowane zostają natomiast pomiędzy nim a jego biologicznym rodzicem (i jego krewnymi) będącym małżonkiem przysposabiającego.

W określonych prawem sytuacjach przysposobienie pełne zwykle (oraz niepełne) może zostać rozwiązane, co na gruncie prawa spadkowego skutkować będzie ze skutkiem *ex nunc* ponownym wejściem przysposobionego w krąg spadkobierców ustawowych jego rodziny naturalnej⁸⁹. Co do zasady rozwiązanie przysposobienia nie jest jednak możliwe po śmierci przysposabiającego lub przysposobionego. Wyjątkiem jest sytuacja, gdy przysposabiający zmarł już po wszczęciu sprawy o rozwiązanie stosunku przysposobienia (art. 125 § 2 k.r.o.). W takim przypadku, gdy zapadnie prawomocny wyrok rozwiązujący przysposobienie, skutki przysposobienia ustają w chwili śmierci przysposabiającego (art. 126 § 1 k.r.o.). Nie można jednak nigdy rozwiązać przysposobienia po śmierci przysposobionego⁹⁰.

Przysposobienie niepełne ogranicza powstanie więzi prawnych jedynie między przysposabiającym a przysposobionym a także między przysposabiającym oraz zstępnymi przysposobionego (art. 124 § 1 k.r.o.).

Rozważanym w doktrynie problemem związanym ze stykiem instytucji przysposobienia i przepisów prawa spadkowego jest pytanie, czy z chwilą rozwiązania przysposobienia z mocy prawa odżywają więzi prawne, jakie istniały pomiędzy przysposobionym a jego biologicznymi rodzicami i ich krewnymi. Przeważa pogląd, że tak jest w istocie i z chwilą rozwiązania przysposobienia osoba taka staje się uprawniona do dziedziczenia na podstawie przepisów ustawy po

⁸⁹ J.S. Piątkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 252. Por. też postanowienie SN z 30 07 1968 r., II CZ 139/68, OSNC 1969, nr 5, poz. 96.

⁹⁰ E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 95.

swoich biologicznych krewnych⁹¹. Odmienny pogląd wyraził jedynie jeden z badaczy⁹².

Kolejnym rozważanym problemem z tego zakresu jest kwestia skutków ponownego przysposobienia dziecka po śmierci pierwszego przysposabiającego. Zajął się tym w 1969 r. Sąd Najwyższy, który w składzie 7 sędziów podjął uchwałę, która w zakresie nas interesujących uprawnień spadkowych przysposobionego stwierdzała, że po ponownym przysposobieniu pełnym przysposobiony nie będzie dziedziczył zarówno po swoich krewnych naturalnych, jak i po krewnych pierwszego przysposabiającego⁹³. Tak więc po ponownym przysposobieniu pełnym sytuacja przysposobionego będzie określana według art. 936 § 1 k.c., bez względu czy poprzednie przysposobienie było pełne czy też niepełne, a przysposobiony nie będzie dziedziczył ani po swoich krewnych naturalnych, ani po krewnych pierwszego przysposabiającego, a krewni ci nie będą dziedziczyć po nim. Jeżeli natomiast powtórne przysposobienie będzie niepełne, wywoła ono zróżnicowane skutki w zależności od charakteru pierwszego przysposobienia. Jeżeli pierwsze przysposobienie było pełne, przysposobiony zachowa swoje prawa spadkowe względem krewnych pierwszego przysposabiającego, jeżeli zaś niepełne, to zachowa on takie uprawnienia względem swoich krewnych biologicznych. Kwestia dziedziczenia przysposobionego po swoich rodzicach biologicznych również nie jest jednolicie oceniana przez przedstawicieli doktryny. Zdecydowana większość opowiada się za tym, iż przysposobiony w wyniku przysposobienia niepełnego dziedziczy zarówno po przysposabiającym, jak i swoich rodzicach naturalnych, doszuku-

⁹¹ J. Winiarz, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1993, s. 246; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 95; E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 85; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 203; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 815; J.S. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 252.

⁹² B. Dobrzański, *Recenzja pracy B. Walaszek, Rozwiązanie przysposobienia w polskim kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym*, Palestra 1966, nr 12, s. 131 n.

⁹³ Uchwała SN z 17 03 1969 r., III CZP 126/68, OSN 1969, nr 12, poz. 209.

jąc się argumentów w *ratio legis* instytucji przysposobienia niepełnego⁹⁴. Pogląd odmienny sformułowała jedynie E. Niezbecka, wedle której „przysposobienie niepełne wyłącza rodziców naturalnych z kręgu spadkobierców ustawowych przysposobionego, a w ich miejsce wprowadza przysposabiającego, w pozostałym zaś zakresie nie modyfikuje kręgu spadkobierców ustawowych”⁹⁵. Jej argumenty, których doszukuje się w zasadach dziedziczenia ustawowego oraz konstrukcji przysposobienia, nie przekonują⁹⁶.

Inaczej wyglądać będzie sytuacja odwrotna. Biologiczni rodzice przysposobionego nie będą bowiem dziedziczyć po nim, ponieważ prawo to – zgodnie z wyraźną dyspozycją art. 937 § 3 k.c. – będzie przysługiwać drugiemu przysposabiającemu, który niejako „wejdzie” tutaj zastąpić rodziców biologicznych⁹⁷. Inni krewni naturalni przysposobionego będą natomiast dziedziczyć w tym przypadku po nim. Dyspozycja art. 937 § 3 k.c. wprowadza więc tutaj wyjątek od zasady wzajemności dziedziczenia: przysposobiony będzie dziedziczył po swoich rodzicach naturalnych, natomiast oni nie będą dziedziczyć po nim⁹⁸.

Należy zauważyć na koniec, że w przypadku przekształcenia przysposobienia niepełnego w pełne, skutki takiego orzeczenia nie będą mieć mocy wstecznej w zakresie prawa spadkowego⁹⁹.

Przysposobienia mogą dokonać oboje małżonkowie bądź tylko jedno z nich. W drugim przypadku przysposobiony nie będzie dziedziczył

⁹⁴ T. Sokołowski, *Dziedziczenie*, s. 94; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 96; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 816; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1590; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 205.

⁹⁵ E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 88.

⁹⁶ Zob. W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 205, gdzie szczegółowa krytyka poglądu E. Niezbeckiej.

⁹⁷ J.S. Piątkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 254.

⁹⁸ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 205.

⁹⁹ T. Sokołowski, *Dziedziczenie*, s. 96.

po małżonku przysposabiającego (i odwrotnie) na podstawie przynależności do grupy pierwszej spadkobierców ustawowych, a jedynie będzie mógł być traktowany jako pasierb małżonka przysposabiającego¹⁰⁰.

Warunkiem powołania małżonka do spadku z ustawy jest pozostawanie w związku małżeńskim ze spadkodawcą w chwili otwarcia spadku, co dokumentuje się aktualnym odpisem aktu małżeństwa. Decyduje tutaj zatem formalna więź prawa, bez znaczenia na to, czy między małżonkami zaistniał trwały rozkład pożycia przed otwarciem spadku. Z kręgu spadkobierców ustawowych wyklucza małżonka rozwód (art. 56 k.r.o.) oraz prawomocnie orzeczona separacja (art. 935¹ k.c.), które wywołują skutek *ex nunc*, a więc muszą zapaść przed otwarciem spadku, aby wykluczyć małżonka z kręgu spadkobierców ustawowych. Ponadto wykluczyć mogą: unieważnienie małżeństwa na skutek pokrewieństwa lub bigamii (art. 18 w zw. z art. 13 i 14 k.r.o.), ustalenie nieistnienia małżeństwa (art. 2 w zw. z art. 1 k.r.o.) oraz wyrok wydany w trybie art. 940 k.c., które z kolei mogą wywołać skutek *ex tunc* wykluczający małżonka z kręgu spadkobierców ustawowych po chwili otwarcia spadku.

Powództwo o ustalenie nieistnienia małżeństwa może wytoczyć każdy, kto ma w tym interes prawny a więc bez wątpienia każdy krewny spadkodawcy, który chciałby w ten sposób wykluczyć rzekomego małżonka spadkodawcy z kręgu spadkobierców ustawowych. Powództwo takie można wytoczyć nawet po śmierci rzekomego małżonka spadkodawcy, ponieważ ustawa nie przewiduje tu określonych terminów na wniesienie pozwu¹⁰¹.

Podobnie sprawa przedstawia się w przypadku unieważnienia małżeństwa na skutek pokrewieństwa lub bigamii, które również może wytoczyć każdy, kto ma w tym interes prawny, a więc także inni ustawowi spadkobiercy zmarłego. Takie unormowanie jest wyrazem wyrażnie negatywnego stanowiska ustawodawcy do małżeństw bi-

¹⁰⁰ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1588.

¹⁰¹ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 167.

gamicznych oraz związków kazirodznych między krewnymi w linii prostej i rodzeństwem, co znajduje swój wyraz w prawie karnym (odpowiednio art. 206 oraz 201 k.k.)¹⁰². Przy przyjęciu takiej regulacji istotne były zapewne także problemy wynikające na tle prawa spadkowego, gdzie w przypadku bigamii dziedziczyłoby dwoje małżonków¹⁰³, a w wyniku zawarcia małżeństwa między krewnymi w linii prostej, jeden ze spadkobierców posiadałby dwa tytuły powołania do spadku: jako małżonek oraz wstępny (albo zstępny) spadkodawcy. Zauważyć należy, że w polskim porządku prawnym zawarcie związku małżeńskiego pomimo istnienia ustawowej przeszkody do jego zawarcia, nie powoduje automatycznej nieważności tego związku, a jedynie daje możliwość unieważnienia małżeństwa. Zatem do chwili wydania prawomocnego wyroku sądu w tej materii, wszystkie związki bigamiczne pozostają ważne i wywołują skutki prawne także na gruncie prawa spadkowego¹⁰⁴.

Dojście do dziedziczenia na podstawie ustawy dwojga lub więcej małżonków spadkodawcy-bigamisty, zwłaszcza dziedziczących w zbiegu z dziećmi spadkodawcy, wywołałoby jeszcze jeden istotny problem. Sąd musiałby ustalić wielkość udziałów przypadających poszczególnym małżonkom bigamicznym. Na tle takiego hipotetycznego stanu prawnego w doktrynie postulowane są dwa rozwiązania. Zwolennicy jednego dopuszczają udział w spadku obu małżonków bigamicznych na równi z dziećmi spadkodawcy, wraz z zagwarantowaniem im co najmniej po jednej czwartej udziału w spadku¹⁰⁵. Część doktryny zdaje się jednak sprzeciwiać się takiemu pogładowi podkreślając, że mógłby on drastycznie pokrzywdzić zstępnych spadkodawcy i nie daje się pogodzić z poczuciem sprawiedliwości

¹⁰² A. Zielonacki, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Program Lex 2013, kom. do art. 18.

¹⁰³ Por. wyrok SN z 19 04 1949 r., Wa C 15/49, *Demokratyczny Przegląd Prawniczy* 1949, nr 11, s. 76, gdzie Sąd Najwyższy uznał, że w takim przypadku obie małżonki zmarłego bigamisty nabywają spadek w częściach równych.

¹⁰⁴ E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 74.

¹⁰⁵ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 180n.

społecznej¹⁰⁶. Postulują oni podział przypadającego według ustawy udziału spadkowego małżonka pomiędzy wszystkich małżonków bigamicznych. Trudno jednak znaleźć dla takiego rozwiązania podstawę prawną. Jedynym, postulowanym w literaturze przedmiotu, rozwiązaniem¹⁰⁷ byłoby zatem w takiej sytuacji zawiadomienie przez sąd spadku prokuratora, który powinien, jako organ powołany do ochrony praworządności, wytoczyć powództwo o unieważnienie jednego (kilku) z małżeństw bigamicznych, a postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku powinno być zawieszone (art. 177 § 1 pkt 1 k.p.c.) do czasu wyjaśnienia stanu prawnego małżonków.

W przypadku gdy małżonek nie dożył otwarcia spadku albo jest traktowany tak jakby nie dożył otwarcia spadku albo został wyłączony od dziedziczenia na podstawie art. 940 k.c., spadek dziedziczą pozostali spadkobiercy przewidziani przez ustawę w danej grupie. Nie znajduje tu bowiem zastosowania analogiczny przepis, jaki przewiduje dziedziczenie przez zstępnych dzieci spadkodawcy w takich sytuacjach (art. 931 § 2 k.c.)¹⁰⁸. Wyjątkiem nie jest tu dziedziczenie pasierbów spadkodawcy, gdyż ich tytuł powołania do spadku opiera się na stosunku powinowactwa ze spadkodawcą¹⁰⁹.

2.2.3. Sytuacja prawna spadkobierców grupy drugiej

Do drugiej grupy spadkobierców ustawowych zalicza się małżonka spadkodawcy oraz rodziców spadkodawcy, którzy powołani zostają do spadku w przypadku braku zstępnych spadkodawcy w chwili otwarcia spadku (art. 932 § 1 k.c.). Oczywiście skutek dziedziczenia zaistnieje także w przypadku, gdy zstępni spadkodawcy będą traktowani tak jakby nie dożyli otwarcia spadku (zostali uznani za nie-

¹⁰⁶ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 242.

¹⁰⁷ Tamże; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 181; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 74.

¹⁰⁸ Por. postanowienie SN z 16 12 1986 r., II CRN 325/86, LEX nr 8801.

¹⁰⁹ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 164.

godnych dziedziczenia, zostali wyłączeni testamentem negatywnym, spadek odrzucili lub zrzekli się dziedziczenia)¹¹⁰. Aby doszło do dziedziczenia tej grupy, spadkodawca nie może pozostawić nie tylko dzieci chcących i mogących dziedziczyć, lecz także wnuków i dalszych zstępnych. Wystarczy, że chociaż jeden ze zstępnych spadkodawcy będzie mógł i chciał być spadkobiercą w chwili otwarcia spadku, aby wykluczyć możliwość dziedziczenia na podstawie ustawy rodziców spadkodawcy.

Przesunięcie, mocą nowelizacji z 2 kwietnia 2009 r., która weszła w życie 28 czerwca 2009 r.¹¹¹, kolejności dziedziczenia rodziców przed rodzeństwem spadkodawcy, podyktowane było szeregiem argumentów. W toku prac nad nowelizacją podnoszono przede wszystkim argument częstego przyczyniania się rodziców do powstania majątku ich dzieci: zarówno pośrednio poprzez ich wychowanie i wykształcenie umożliwiające w przyszłości pracę zarobkową, jak i bezpośrednio w postaci przekazywanie różnych składników majątkowych (w formie zwyczajowych prezentów oraz istotniejszych darowizn, częściowo nigdzie niezgłaszanych) pomnażających majątek dzieci. Ich udział w podziale majątku spadkowego po ich dzieciach, w przypadku gdy spadkodawca nie pozostawił zstępnych, byłby zatem zgodny z poczuciem sprawiedliwości społecznej. Innym wysuwany często argumentem było to, że rodzice często w chwili otwarcia spadku po swoim dziecku, będą już w podeszłym wieku i ich sytuacja zarobkowa będzie gorsza, a oni sami będą potrzebowali opieki, której już nie będą mogli otrzymać od tego zmarłego dziecka. Dziedziczenie ustawowe w takiej sytuacji będzie stanowić pewien substytut jednorazowego świadczenia alimentacyjnego na ich rzecz¹¹².

¹¹⁰ Zgodnie z postanowieniem SN z dnia 20 04 1972 r., III CRN 19/72, OSNC 1972, nr 11, poz. 205, wydanym pod rządami uregulowań sprzed nowelizacji, które jednak zachowuje swoją aktualność. Por. też głosę B. Kordasiewicza, *Państwo i Prawo* 1974, nr 7, s. 160-164.

¹¹¹ Ustawa z dnia 02 04 2009 r. o zmianie ustawy kodeks cywilny (Dz.U. nr 79, poz. 662).

¹¹² M. Pazdan, *Projektowane zmiany*, s. 14n.

Udziały spadkowe rodziców dziedziczących w zbiegu z małżonkiem spadkodawcy są określone sztywno i wynoszą po jednej czwartej części spadku dla każdego z rodziców (art. 932 § 2 k.c.). Małżonek w takiej sytuacji otrzyma, również sztywno określoną, jedną drugą część spadku (art. 933 § 1 k.c.). Dla uprawnienia do dziedziczenia rodziców spadkodawcy pozostaje bez znaczenia fakt, czy w chwili otwarcia spadku pozostają w związku małżeńskim czy też nie, a także czy jedno z rodziców opiekowało się dzieckiem czy też nie. Taka wykładnia wynika z judykatury. W tym przypadku nadal zachowuje swoją aktualność uchwała SN dnia 13 lipca 1984 r.¹¹³ wskazująca, że brak opieki nad dzieckiem przez jednego z rodziców, jeżeli nie uzasadnia orzeczenia niegodności dziedziczenia, nie wyłącza tego rodzica od powołania do spadku po tym dziecku. Należy stwierdzić, że nawet odebranie władzy rodzicielskiej obydwójgu rodzicom nie wpływa na utratę przez nich prawa do dziedziczenia po tym dziecku¹¹⁴. Z jasnego brzmienia przepisu wynika, iż w przypadku, gdy jedno z rodziców nie dożyło chwili otwarcia spadku (albo jest traktowane tak jakby nie dożyło otwarcia spadku) udział w spadku, który by mu przypadał, przypada rodzeństwu spadkodawcy w częściach równych (art. 932 § 4). Reguła ta znajdzie zastosowanie zarówno w przypadku rodzeństwa rodzonego, jak i przyrodniego spadkodawcy¹¹⁵.

Początkowo po nowelizacji nie była jasna kwestia, co należałoby zrobić z jedną czwartą udziału spadkowego po rodzicu spadkodawcy, który nie dożył otwarcia spadku w sytuacji, gdy dziedziczył małżonek spadkodawcy w zbiegu z drugim rodzicem, a spadkodawca

¹¹³ Uchwała SN z 13 07 1984 r., III CZP 44/84, OSNC 1984, nr 12, poz. 222.

¹¹⁴ Zob. krytykę braku regulacji w tym zakresie M. Łączkowskiej, *Dziedziczenie ustawowe członków rodziny spadkodawcy*, Rejent 2012, nr 5, s. 36n. Por. W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 171.

¹¹⁵ Zob. uchwałę SN z dnia 14 10 2011 r., III CZP 49/11, OSNC 2012, nr 3, poz. 35 oraz glosy A. Sylwestrzaka, OSP 2012, nr 6, poz. 60, s. 402 oraz G. Wolaka, *Glosa do uchwały SN z 14.10.2011 r. III CZP 49/11*, Monitor Prawniczy 2013, nr 18, s. 994-999.

nie miał rodzeństwa¹¹⁶. Przeważał pogląd, że należałoby w takim przypadku zwiększyć udział drugiego z rodziców do 1/2 części spadku¹¹⁷. Ustawodawca wyszedł naprzeciw tym oczekiwaniom wprowadzając do kodeksu art. 932 § 6 nowelizacją z dnia 18 marca 2011 r.¹¹⁸.

Ustawa nie reguluje wprost sytuacji, kiedy w chwili otwarcia spadku, z braku zstępnych, małżonka, rodzeństwa, zstępnych rodzeństwa oraz jednego z rodziców, może i chce dziedziczyć tylko jeden z rodziców spadkodawcy. Z wykładni przepisów traktujących o dziedziczeniu przedstawicieli grupy drugiej i trzeciej, wynika jednak, że cały spadek przypadnie jednemu z rodziców¹¹⁹. Dopiero brak wszystkich spadkobierców z grupy drugiej i trzeciej spowoduje, że do dziedziczenia dojdą dziadkowie spadkodawcy.

W przypadku braku małżonka (a także zstępnych) spadkodawcy, spadek dziedziczą rodzice spadkodawcy każdy po połowie (art. 932 § 3 k.c.). Inaczej ukształtowana jest obecnie wysokość udziału matki dziedziczącej, gdy ojcostwo rodzica spadkodawcy nie zostało ustalone. W sytuacji takiej matka dziedzicząca w zbiegu z żoną spadkodawcy dziedziczy połowę spadku (art. 932 § 2, zd. 2). Przez wyrażenie użyte w przepisie „ojcostwo rodzica nie zostało ustalone” należy rozumieć zarówno brak możliwości skorzystania z domniemania pochodzenia dziecka od męża matki, skutecznie obalenie takiego domniemania wyrokiem zaprzeczającym ojcostwo, jaki i unieważnienie uznania ojcostwa¹²⁰. Uzasadnieniem rozwiąza-

¹¹⁶ Zob. zwł. rozważania E. Skowrońskiej-Bocian, *Nowelizacja prawa spadkowego. Komentarz*, s. 33n.

¹¹⁷ Propozycję taką wysunęła po przeprowadzeniu wnikliwej analizy E. Skowrońska-Bocian. Autorka podniosła przy tym pilną potrzebę nowelizacji, która zaproponowane rozwiązanie interpretacyjne ujęłaby w formie przepisu. Tamże, s. 37. Por. ocenę dokonaną po wprowadzeniu zmian przez A. Stempniak, *Nowelizacja Kodeksu cywilnego w zakresie prawa spadkowego*, *Monitor Prawniczy* 2011, nr 12, s. s. 635.

¹¹⁸ Ustawa z dnia 18 03 2011 r. (Dz.U. nr 85, poz. 458) weszła w życie 23 10 2011 r.

¹¹⁹ E. Skowrońska-Bocian, *Nowelizacja prawa spadkowego. Komentarz*, s. 39.

¹²⁰ W. Żukowski, *Porządek dziedziczenia ustawowego po nowelizacji kodeksu cywilnego ustawami z dnia 2 kwietnia 2009 r. oraz 18 marca 2011 r.*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2012, nr 1, s. 154n.; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa

nia przyznającego matce połowę udziału w spadku, zdaniem twórców nowelizacji, była chęć wsparcia i wynagrodzenia trudów, które musiała ponieść matka samotnie wychowująca spadkodawcę¹²¹.

Kodeks cywilny nie reguluje przypadku braku małżonka i objęcia spadku przez matkę samotnie wychowującą spadkodawcę, jeżeli ojcostwo spadkodawcy nie zostało ustalone. Zdaniem W. Borysiaka znajdzie zastosowanie wówczas przepis art. 932 § 3 k.c., a nie art. 932 § 4 k.c. i w braku zstępnych i małżonka spadkodawcy cały spadek przypadnie matce spadkodawcy¹²².

Jeżeli ojcostwo ojca spadkodawcy zostanie ustalone po otwarciu spadku, dojdzie on do dziedziczenia i otrzyma wraz z matką po jednej czwartej części spadku. Gdyby przed uznaniem ojcostwa, sąd wydał postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku albo notariusz wystawił akt poświadczenia dziedziczenia, konieczna byłaby zmiana ustalonego porządku dziedziczenia dokonana na podstawie art. 679 k.p.c.¹²³

Rozwiązaniu z art. art. 932 § 2, zd. 2 zarzuca się, że faworyzuje matkę i jest niesprawiedliwe w przypadku ojców samotnie wychowujących spadkodawcę, jeżeli macierzyństwo matki spadkodawcy nie zostało ustalone¹²⁴. Słusznie zauważono, że ustawa nie przewiduje takich uprawnień dla wdowy samotnie wychowującej dziecko¹²⁵. Jest to wyraźny przejaw nierównego traktowanie kobiet i mężczyzn. W związku z tym pojawiają się propozycje *de lege ferenda* objęcia tą regulacją zarówno matek, jak i ojców samotnie wy-

2013, s. 172.

¹²¹ M. Pazdan, *Projektowane zmiany*, s. 13; zob. też E. Skowrońska-Bocian, *Nowelizacja prawa spadkowego. Komentarz*, s. 32; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 172.

¹²² W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 178.

¹²³ E. Skowrońska-Bocian, *Nowelizacja prawa spadkowego. Komentarz*, s. 32; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 172.

¹²⁴ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 245.

¹²⁵ A. Mączyński, *Die neue Regelung der gesetzlichen Erbfolge in Polen, Zeitschrift für das Gesamte Familienrecht* 2010, nr 18, s. 1503.

chowujących dziecko – spadkodawcę. W sytuacji takiej bowiem ojciec dziedziczy jedną czwartą spadku a pozostałą jedną czwartą dziedziczy w częściach równych rodzeństwo spadkodawcy.

2.2.4. Sytuacja prawna spadkobierców grupy trzeciej

Do trzeciej grupy spadkobierców ustawowych należą małżonek oraz rodzeństwo spadkodawcy i ich zstępni (art. 932 § 4 i 5). Nowelizacja z 2 kwietnia 2009 r.¹²⁶ wprowadziła w porządku dziedziczenia rodzeństwa spadkodawcy istotną zmianę polegającą na tym, że dziedziczy ono dopiero wówczas, gdy przynajmniej jedno z rodziców spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku lub jest traktowane tak, jakby nie dożyło otwarcia spadku. Rodzeństwo nie będzie zatem dziedziczyć na podstawie ustawy, jeżeli obojdu rodzice spadkodawcy mogą i chcą być spadkobiercami, bez względu na to, czy rodzice ci ponosili trud wychowania, czy nawet utrzymywali kontakty przed śmiercią ze spadkodawcą.

W przypadku rodzeństwa ustawodawca nie wprowadził rozróżnienia na dzieci małżeńskie i pozamałżeńskie spadkodawcy, na rodzeństwo rodzone i przyrodnie. Jak słusznie zauważył W. Borysiak, różnica sytuacji prawnej pomiędzy rodzeństwem rodzonym a przyrodnim zaistnieje w jednym przypadku. Chodzi mianowicie o przypadek zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia pomiędzy spadkodawcą a jednym z jego rodziców. Zrzeczenie się takie, rozciągnie się jedynie na jego zstępnych, którzy są bądź rodzeństwem rodzonym spadkodawcy (pochodzącym od rodzica, który zrzekł się spadku oraz drugiego rodzica spadkodawcy), bądź rodzeństwem przyrodnym spadkodawcy (pochodzącym od rodzica spadkodawcy, który zrzekł się spadku oraz osoby trzeciej). Zrzeczenie się to, nie rozciągnie się jednak na rodzeństwo przyrodnie spadkodawcy, które po-

¹²⁶ Ustawa z dnia 02 04 2009 r. o zmianie ustawy kodeks cywilny (Dz.U. nr 79, poz. 662).

chodzi od drugiego rodzica spadkodawcy, który nie zrzekł się dziedziczenia¹²⁷.

Jak wskazał SN w uchwale z dnia 14 października 2011 r., tak samo uprawnione do dziedziczenia będą dzieci przysposobione przez spadkodawcę, jak jego dzieci rodzone¹²⁸. Pogląd ten spotkał się z przychylnym przyjęciem wielu przedstawicieli doktryny¹²⁹. Zdania odmienne stanowią mniejszość¹³⁰.

W przypadku dziedziczenia jedynie przez rodzeństwo spadkodawcy, rodzeństwo dziedziczy w częściach równych¹³¹. Jeżeli chwili otwarcia spadku dożył tylko jeden przedstawiciel rodzeństwa, przypada mu cały spadek.

Jeżeli ktoś z rodzeństwa spadkodawcy nie dożyło chwili otwarcia spadku, w jego miejsce wchodzi jego zstępni (art. 935 § 5 k.c.), którzy dziedziczą zgodnie z zasadą dziedziczenia według szczeptów. Zstępni ci nie są ograniczeni stopniem pokrewieństwa, więc mogą to być również dalsi zstępni niż dzieci rodzeństwa. Wynika to z wykładni gramatycznej przepisu mówiącego o „zstępnych” a nie o dzieciach (jak jest *a contrario* w przypadku art. 934¹ k.c.). Nadal aktualne w tym kontekście pozostaje postanowienie SN z dnia 21 czerwca 1968 r. odnoszące się do analogicznej regulacji sprzed nowelizacji¹³².

¹²⁷ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 177.

¹²⁸ Uchwała SN z dnia 14 10 2011 r., III CZP 49/11, OSNC 2012, nr 3, poz. 35. Por. głosę A. Sylwestrzaka, OSP 2012, nr 6, poz. 60.

¹²⁹ W. Żukowski, *Porządek dziedziczenia*, s. 155; E. Skowrońska-Bocian, *Nowelizacja prawa spadkowego. Komentarz*, s. 40; też, E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 75 n.

¹³⁰ M. Olczyk, *Kodeks cywilny, Komentarz do zmian wprowadzonych ustawą z dnia 2 kwietnia 2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny*, LEX, Komentarz do art. 932, nb., 12; J.S. Piątowski, B. Kordasiewicz, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2011, nb. 152.

¹³¹ E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 72 postuluje wprowadzenie przepisu który by to wyraźnie stwierdzał.

¹³² Postanowienie SN z dnia 21 06 1968 r., III CRN 147/68, LEX nr 6362.

Jeżeli rodzeństwo spadkodawcy (i/lub ewentualnie ich zstępni) dziedziczy w zbiegu z jego małżonkiem, w przypadku gdy obydwójce rodzice nie dożyli otwarcia spadku, to przypadający im udział spadkowy do podziału między siebie wyniesie połowę spadku. Wynika to z przepisu mówiącego, że udział spadkowy małżonka, dziedziczącego w zbiegu z rodzicami, rodzeństwem i zstępnymi rodzeństwa, wynosi jedną drugą spadku (Art. 933 § 1 k.c.).

W doktrynie rozważono również ciekawy problem dziedziczenia przez małżonka spadkodawcy, który jest zarazem zstępnym jego brata albo siostry. Zdaniem autorów w takim przypadku małżonek oprócz udziału przypadającego mu z tytułu powołania do spadku jako małżonka, otrzymałby również udział, jaki przypadłby mu z uwagi dziedziczenia jako zstępnemu rodzeństwa spadkodawcy¹³³. Jak zauważa Witold Borysiak¹³⁴, małżonek nie mógłby w takim przypadku odrzucić częściowo spadku, a częściowo go przyjąć, w związku z tym, że znalazłby tu zastosowanie art. 1014 § 3 k.c.

Zgodnie z wyraźnym brzmieniem ustawy w przypadku braku zstępnych, rodziców, rodzeństwa i zstępnych rodzeństwa spadkodawcy, cały spadek przypada małżonkowi spadkodawcy (art. 933 § 2 k.c.).

2.2.5. Sytuacja prawna spadkobierców grupy czwartej

Dziedziczenie dziadków spadkodawcy oraz ich zstępnych, składających się na czwartą grupę spadkobierców, wprowadziła do kodeksu cywilnego nowelizacja z 2 kwietnia 2009 r., która weszła w życie 28 czerwca 2009 r.¹³⁵ Postulat rozszerzenia kręgu spadkobierców usta-

¹³³ J.S. Piątkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 247n.; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 807; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 179.

¹³⁴ Tamże.

¹³⁵ Ustawa o zmianie ustawy - Kodeks cywilny z dnia 2 04 2009 r. (Dz.U. nr 79, poz. 662).

wowych o dziadków spadkodawcy był podnoszony już od dawna¹³⁶. Z czasem zaczęto domagać się również włączenia do tej grupy zstępnych dziadków¹³⁷. Wszyscy zgodnie podkreślali bliski związek, jaki zazwyczaj istnieje między wnukami a dziadkami, a także przeważnie między wnukami i zstępnymi dziadków. Zwracano uwagę na istniejący brak wzajemności, jaki istniał w poprzednim stanie prawnym między uprawnieniami do dziedziczenia wnuków po dziadkach na podstawie ustawy a brakiem takiej możliwości w odwrotnym przypadku¹³⁸.

Dziadkowie w obecnym stanie prawnym dochodzą do dziedziczenia na podstawie ustawy jedynie w przypadku, gdy zarówno małżonek spadkodawcy, jak i jego zstępni, rodzice, rodzeństwo oraz zstępni tegoż rodzeństwa nie mogą lub nie chcą być spadkobiercami (art. 934 § 1 k.c.). Wystarczy więc, aby chociaż jedna osoba chcąca i mogąca dziedziczyć z grup 1-3 żyła w chwili otwarcia spadku, by do dziedziczenia dziadków i ich zstępnych nie doszło.

Wszyscy dziadkowie (zarówno ze strony matki, jak i ze strony ojca) spadkodawcy dziedziczą w częściach równych. Nie będzie mieć tu znaczenia, czy dany rodzic spadkodawcy urodził się, gdy dziadkowie pozostawali w związku małżeńskim, czy też ojcostwo albo macierzyństwo jednego z dziadków względem rodzica spadkodawcy zostało ustalone na drodze sądowej. Co więcej, bez znaczenia dla uprawnienia dziadka spadkodawcy pozostaje fakt, że jego ojcostwo względem rodzica spadkodawcy nie zostało ustalone¹³⁹. Nie wpływa to na zmianę uprawnienia do dziedziczenia drugiego z dziadków, który w wyniku tego samodzielnie wychował rodzica spadkodawcy.

¹³⁶ S. Wójcik, *Ochrona*, s. 78n.; J.S. Piąkowski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4, s. 128; J. Pietrzykowski, *Wybrane zagadnienia reformy prawa spadkowego*, [w:] *Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci profesora Tomasz Dybowski*, Studia iuridica, 1994, nr 21, s. 250.

¹³⁷ M. Pazdan, *O potrzebie i kierunkach zmian*, s. 45.

¹³⁸ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 247.

¹³⁹ E. Skowrońska-Bocian, *Nowelizacja prawa spadkowego. Komentarz*, s. 44; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 183.

Kodeks cywilny nie przewiduje w takim przypadku zwiększenia udziału spadkowego takiego z dziadków. Nie znajdzie zastosowania w tym miejscu również – przez analogię – zasada z art. 932 § 2 k.c., przyznająca takie uprawnienie matce spadkodawcy. W tej sytuacji bowiem jest to usprawiedliwione tym, że matka spadkodawcy dziedziczy w zbiegu z jego żoną. W odniesieniu do dziadków konkurencja taka nie występuje, stąd ustawodawca nie zróżnicował udziałów dziadków, które uzależniałyby je od faktycznego wkładu w wychowanie rodzica spadkodawcy¹⁴⁰.

Jeżeli któreś z dziadków spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku lub jest traktowane tak jakby nie dożyło otwarcia spadku, jego udział spadkowy przypada jego zstępnym (art. 934 § 2, zd. 1 k.c.). Udział ten jest dzielony pomiędzy zstępnych dziadka spadkodawcy w sposób analogiczny jak w przypadku podziału spadku między zstępnych spadkodawcy (art. 934 § 2, zd. 2 k.c.), a więc według głów i szczepów. Możliwe jest oczywiście dziedziczenie dziadków w zbiegu ze zstępnymi innego dziadka (w przypadku, gdy ten dziadek lub babcia nie żyją). Możliwe jest także dziedziczenie dziadka (albo babci) w zbiegu ze swoimi zstępnymi (w przypadku śmierci dziadka albo babci będącego małżonkiem tegoż dziadka albo babci).

W przypadku, gdy któreś z dziadków spadkodawcy nie dożyło chwili otwarcia spadku albo jest traktowane tak jakby nie dożyło chwili otwarcia spadku, nie pozostawiając zstępnych, jego udział przypada pozostałym dziadkom spadkodawcy w częściach równych (art. 934 § 3 k.c.). Może się zdarzyć więc tak, że cały spadek przypadnie jednemu z dziadków spadkodawcy albo jednemu ze zstępnych dziadków spadkodawcy. Jeżeli będzie to zstępny siostry albo brata jednego z rodziców spadkodawcy, spadek przejdzie, w drodze dziedziczenia ustawowego, na osoby z dalszego kręgu krewnych spadkodawcy.

¹⁴⁰ Tak uzasadnia to M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 807.

W szczególnych wypadkach ilość dziadków spadkodawcy może zwiększyć się nawet do sześciorga osób. Sytuacja taka będzie mieć miejsce, gdy dojdzie do przysposobienia dziecka przez małżonka jego zmarłego rodzica, a sąd opiekuńczy w orzeczeniu o przysposobieniu utrzyma prawa i obowiązki wynikające z pokrewieństwa między dzieckiem a krewnymi zmarłego rodzica (art. 121¹ § 2 k.r.o.). Wówczas dziecko to będzie posiadać sześcioro dziadków: dwoje ze strony matki naturalnej, dwoje ze strony ojca naturalnego oraz dwoje ze strony przysposabiającego¹⁴¹. W takim przypadku wszyscy sześcioro dziadkowie, jeżeli w chwili otwarcia spadku po wyżej wymienionym dziecku, będą żyć, chcieć i móc dziedziczyć, a spełnią się przesłanki z art. 934 § 1 k.c., będą powołani do spadku w częściach równych, a więc po jednej szóstej.

Należy zaznaczyć, iż wprowadzenie przez ustawodawcę dziadków spadkodawcy do kręgu spadkobierców ustawowych nie spowodowało utraty przez nich uprawnień wynikających z art. 938 oraz 966 k.c. Zdecydowana większość przedstawicieli doktryny wyłącza jednak możliwość skorzystania z wyżej wymienionych uprawnień quasi alimentacyjnych, w sytuacji gdy dziadkowie dziedziczą na podstawie ustawy¹⁴². Odmienne stanowisko zajmują jednak J. Haberko oraz zwłaszcza W. Borysiak¹⁴³. Należy zgodzić się z ich argumentami w tym zakresie¹⁴⁴.

¹⁴¹ M. Łączkowska, *Dziedzicznie ustawowe członków rodziny spadkodawcy*, Rejent 2012, nr 5, s. 48; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 183.

¹⁴² H. Witczak, *Uprawnienia rodziców i dziadków*, s. 590; A. Sylwestrzak, *Sytuacja prawna dziadków w świetle norm prawa spadkowego*, Gdańskie Studia Prawnicze 2011, nr 26, s. 429; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2011, s. 1550; E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 89; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 817; J.S. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 259 n.

¹⁴³ J. Haberko, *Dziadkowie- wnuki. Osobista więź prawnorodzinna i relacja prawno-spadkowa*, Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny 2012, nr 3, s. 151; W. Borysiak, *Dziedziczenie*, s. 66; tenże, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 213 n.

¹⁴⁴ Analiza poglądów doktryny zob. niżej rozdz. 5.3.

Nie budzi wątpliwości to, że dziadkowie i ich zstępni nie posiadają uprawnienia do wystąpienia z żądaniem wyłączenia małżonka od dziedziczenia (art. 940 k.c.), ponieważ z jasnego brzmienia przepisu wynika, iż uprawnienie takie przysługuje jedynie spadkobiercom ustawowym powołanym do dziedziczenia w zbiegu z małżonkiem spadkodawcy.

Dojście do dziedziczenia dziadków spadkodawcy lub ich zstępnych wyłącza spadkobierców wchodzących do kolejnych kręgów spadkobierców ustawowych, a więc dzieci małżonka spadkodawcy.

2.2.6. Sytuacja prawna spadkobierców grupy piątej

W grupie piątej spadkodawców ustawowych znalazły się dzieci małżonka spadkodawcy, których obydwójce rodzice nie dożyli otwarcia spadku, czyli tzw. pasierbowie (art. 934¹ k.c.) Dziedziczenie pasierbów wprowadziła do kodeksu cywilnego nowelizacja z 2 kwietnia 2009 r., która weszła w życie 28 czerwca 2009 r.¹⁴⁵ Pasierbowie spełniający wyżej wymieniony warunek, są powołani do dziedziczenia w przypadku braku małżonka spadkodawcy oraz jego krewnych powołanych do spadku z ustawy. Ustawodawca tym samym rozszerzył krąg możliwych spadkobierców ustawowych mogących dziedziczyć przed gminą i Skarbem Państwa, wprowadzając przy tym nową kategorię więzów prawnych uzasadniających dziedziczenie na podstawie ustawy. Od nowelizacji wyznacza krąg spadkobierców ustawowych, obok dotychczasowego stosunku małżeństwa, pokrewieństwa oraz przysposobienia, również stosunek powinowactwa zachodzącego pomiędzy spadkodawcą a dziećmi małżonka spadkodawcy niebędącymi jego dziećmi (art. 61⁸ § 1 k.r.o.)¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Ustawa o zmianie ustawy - Kodeks cywilny z dnia 2 04 2009 r. (Dz.U. nr 79, poz. 662).

¹⁴⁶ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 254.

Należy podkreślić, iż włączenie pasierbów w krąg spadkobierców ustawowych jest bardzo oryginalną koncepcją polskiego ustawodawcy. Nie jest ona znana innym systemom prawnym, nie występowała również wcześniej na ziemiach polskich, ani pod rządami dekretu z 1946 r., ani pod rządami ustawodawstw państw zaborczych. Jedynie w aspekcie powołania opartego na innym kryterium niż więzy krwi, małżeństwa i przysposobienia, rozwiązanie to można przyrównać do unormowania prawa radzieckiego, które dopuszczało do dziedziczenia ustawowego w zbiegu z krewnymi i małżonkiem spadkodawcy, osoby niezdolne do pracy, które w chwili śmierci spadkodawcy pozostawały na jego utrzymaniu co najmniej od roku (art. 532 ust 3 *Kodeksu cywilnego Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej*)¹⁴⁷. Podczas prac nad k.c. zaproponowano nawet podobne rozwiązanie w odniesieniu do osób małoletnich, co do których z okoliczności było jasne, że aż do czasu usamodzielnienia się byłoby utrzymywane przez spadkodawcę¹⁴⁸. Propozycja ta jednak w toku prac została wówczas odrzucona¹⁴⁹.

Z pewnością regulację tę należy uznać za kontrowersyjną, czyniącą wyłom w tradycyjnym ujęciu kręgu osób powołanych do dziedziczenia ustawowego. Już podczas prac nad nowelizacją toczyły się na tym tle dyskusje między jej zwolennikami i zdecydowanymi przeciwnikami. Zwolennicy projektowanej nowelizacji wskazywali na faktyczną więź rodzinną, jaka często powstaje między pasierbem (albo pasierbicą) a ojczymem (albo macochą) oraz na fakt, iż najczęściej zmarły naturalny rodzic pasierba przyczynił się wcześniej do pomnożenia majątku spadkowego swego małżonka, po którym

¹⁴⁷ J.S. Piąkowski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4, s. 122.

¹⁴⁸ *Projekt kodeksu cywilnego PRL*, Warszawa 1954, s. 157. Por. też. J. Gwiazdomorski, *Dziedziczenie ustawowe w projekcie kodeksu cywilnego PRL*, [w:] *Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego PRL*, Warszawa 1955, s. 230.

¹⁴⁹ Nawiązywał do tego pomysłu później jeszcze S. Wójcik, *Ochrona interesów jednostki w polskim prawie spadkowym w zakresie powołania do dziedziczenia*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze 1981, nr 98, s. 181, formułując wnioski *de lege ferenda*.

dziedziczyłby teraz tenże pasierb¹⁵⁰. M. Pazdan początkowo nawet optował za objęciem prawem do dziedziczenia również zstępnych pasierbów¹⁵¹, z czego jednak w toku prac sam się wycofał. Wysuwano także argument możliwości powstania obowiązku alimentacyjnego między pasierbem (albo pasierbicą) a ojczymem (albo macochą) na podstawie art. 144 k.r.o., co miało uzasadniać *per analogiam* ich sytuację w prawie spadkowym¹⁵².

Przeciwnicy wprowadzenia regulacji wskazywali na to, że więzi rodzinne między pasierbem (albo pasierbicą) a ojczymem (albo macochą) zachodzą raczej jedynie w przypadku dzieci małoletnich wspólnie zamieszkujących z rodzicem oraz ojczymem (albo macochą). W przypadku gdy do zawarcia związku małżeńskiego rodzica z ojczymem (albo macochą) dojdzie, kiedy dziecko z poprzedniego związku jest już dorosłe, takie więzi z reguły nie powstają¹⁵³. Argumentacji tej nie sposób odmówić sensu, zwłaszcza w związku z brzmieniem art. 144 k.r.o., który wyraźnie uzależnia powstanie obowiązku alimentacyjnego od zgodności tego z zasadami współżycia społecznego¹⁵⁴. Również po nowelizacji większa część przedstawicieli doktryny odnosi się sceptycznie do tej regulacji¹⁵⁵.

¹⁵⁰ M. Pazdan, *O potrzebie i kierunkach zmian dziedziczenia ustawowego w polskim prawie cywilnym*, Rejent 2005, nr 9, s. 44; tenże, *Projektowane zmiany w unormowaniu dziedziczenia ustawowego*, Rejent 2008, nr 4, s. 20n.; T. Mróz, *O potrzebie i kierunkach zmian przepisów prawa spadkowego*, Przegląd Sądowy 2008, nr 1, s. 87; M. Załucki, *Krąg spadkobierców ustawowych de lege lata i de lege ferenda*, Przegląd Sądowy 2008, nr 1, s. 104.

¹⁵¹ M. Pazdan, *O potrzebie*, s. 44.

¹⁵² O związkach między prawem spadkowym a rodzinnym zob. wyżej rozdz. 2.1.1. Zebranie argumentów przemawiających za regulacją zob. zwł. M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 809.

¹⁵³ W. Żukowski, *Projektowana nowelizacja przepisów regulujących dziedziczenie ustawowe*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2008, nr 1, s. 268 n.; J. Biernat, *Dzieci małżonka spadkodawcy, których żadne z rodziców nie dożyło chwili otwarcia spadku jako spadkobiercy ustawowi*, [w:] *Rozprawy z prawa cywilnego, własności intelektualnej i prawa prywatnego międzynarodowego. Księga pamiątkowa dedykowana prof. B. Gawlikowi*, red. F. Zoll, Warszawa 2012, s. 499 n.

¹⁵⁴ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 255.

¹⁵⁵ Patrz niżej.

Spróbujmy zatem przeanalizować wprowadzoną regulację w jej ostatecznym kształcie. W wyniku zawarcia związku małżeńskiego między spadkodawcą a dzieckiem jego małżonka powstaje z mocy prawa prawny stosunek powinowactwa w linii prostej pierwszego stopnia. Stosunek ten, co wynika z art. 61⁸ § 1 k.r.o., trwa również po ustaniu małżeństwa. Więż ta nie ulega zatem przerwaniu na skutek śmierci małżonka czy orzeczenia rozwodu. Jedynie unieważnienie małżeństwa albo stwierdzenie jego nieistnienia znosi wszystkie skutki prawne z jego zawarciem związane (*matrimonium non existens*)¹⁵⁶. W związku z tym, iż art. 934¹ k.c. nie wymienia jakichkolwiek dodatkowych przesłanek, należy przyjąć, iż także po ustaniu małżeństwa na skutek wcześniejszej śmierci małżonka – rodzica pasierba albo orzeczenia rozwodu, pasierb (albo pasierbica) będzie dziedziczył po ojczymie (albo macosze). Jak słusznie zauważa E. Skowrońska-Bocian, uprawnienie do dziedziczenia nastąpi również w bardziej kontrowersyjnych okolicznościach, trudnych do pogodzenia z zasadami współżycia społecznego. Mianowicie, w sytuacji gdy żona pozostająca w separacji faktycznej urodzi dziecko, którego ojcem jest inny niż mąż mężczyzna, to dziecko to dojdzie do dziedziczenia ustawowego nawet wtedy, gdy spadkodawca skutecznie zaprzeczy ojcostwu¹⁵⁷.

Dziećmi małżonka spadkodawcy są zarówno jego dzieci naturalne z innych związków, jak i przez niego przysposobione¹⁵⁸. Ponadto należy zauważyć, że jeżeli spadkodawca wstąpił za swego życia w kilka związków małżeńskich, dzieci każdego z tych małżonków, które nie są jego rodzonymi dziećmi, mogą zgodnie z art. 934¹ k.c. w związku z art. 61⁸ § 1 k.r.o., zostać jego spadkobiercami ustawowymi. Nie będzie miał tu znaczenia wiek pasierbów w chwili zawarcia związku małżeńskiego czy chwili otwarcia spadku, ani też fakt pozostawania ich we wspólnym gospodarstwie domowym ze spad-

¹⁵⁶ Zob. zwł. A. Wojdyła, *Ustanie i unieważnienie małżeństwa a powinowactwo*, Nowe Prawo 1988, nr 10-12, s. 90 n.

¹⁵⁷ E. Skowrońska-Bocian, *Nowelizacja prawa spadkowego. Komentarz*, s. 48.

¹⁵⁸ W. Żukowski, *Porządek dziedziczenia ustawowego*, s. 146n.

kodawcą¹⁵⁹. Dziedziczyć będą po spadkodawcy w takiej sytuacji obok siebie dzieci jego wszystkich małżonków.

W przypadku dziedziczenia dwóch lub więcej pasierbów, ich udziały w spadku są równe¹⁶⁰. Jeżeli którykolwiek z pasierbów nie dożyłby otwarcia spadku, to jego zstępni nie dochodzą do dziedziczenia po zmarłym¹⁶¹. W takiej sytuacji udziały pozostałych pasierbów muszą ulec proporcjonalnemu zwiększeniu. Także ta regulacja budzi wątpliwości, zwłaszcza w kontekście rzekomej bliskości istniejącej między spadkobiercą a pasierbem (albo pasierbicą), jaka zdaje się przyświecała legislatorom¹⁶².

Na tle omawianej regulacji pojawił się w doktrynie kolejny kontrowersyjny problem: czy pasierbowie spadkodawcy są powołani do spadku jedynie w sytuacji śmierci swego rodzica będącego mężem spadkodawcy, czy również w sytuacji traktowania go tak, jakby nie dożył chwili otwarcia spadku. Elżbieta Skowrońska-Bocian opowiedziała się wyraźnie za drugą z możliwości, przyznając prawo dziedziczenia przez pasierba, gdy małżonek spadkodawcy żyje, ale wobec niego stwierdzono niegodność dziedziczenia albo odrzucił on spadek, albo został wydziedziczony, albo zrzekł się dziedziczenia, albo wreszcie został wyłączony od dziedziczenia na podstawie art. 940 k.c.¹⁶³ Odmienny pogląd wyrazili przede wszystkim Wojciech Żukowski oraz Elżbieta Niezbecka, akcentując językowo literalną wykładnię wyrażenia „nie dożyło”, wskazującą na faktyczną

¹⁵⁹ Por. E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 79 ze znakiem zapytania; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 188 oraz M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, t. 2, Warszawa 2013, s. 809, już nie mający wątpliwości w tym zakresie.

¹⁶⁰ E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 80.

¹⁶¹ Tamże.

¹⁶² W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 189.

¹⁶³ E. Skowrońska-Bocian, *Nowelizacja prawa spadkowego. Komentarz*, s. 50. Tak samo: J.S. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 255 oraz W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 187, wykluczając jednak sytuację wyłączenia od dziedziczenia małżonka na podstawie art. 940 k.c.

śmierć przed spadkodawcą¹⁶⁴. Ostatnia z uczonych, nie przyznając w obecnym stanie prawnym możliwości dziedziczenia przez pasierbów, których rodzic – małżonek spadkodawcy – żyje w rozumieniu dosłownym, postuluje jednak nowelizację przepisu poprzez dodanie zwrotu „lub też małżonek spadkodawcy jest traktowany tak, jakby nie dożył chwili otwarcia spadku”¹⁶⁵.

Nie budzi natomiast wątpliwości, w świetle wyraźnego brzmienia przepisu, konieczność śmierci drugiego z rodziców pasierba, niebędącego małżonkiem spadkodawcy, przed chwilą otwarcia spadku¹⁶⁶. W tym przypadku w grę może wchodzić już tylko śmierć biologiczna tego rodzica¹⁶⁷.

Analizowany przepis nie reguluje sytuacji, kiedy ojcostwo albo macierzyństwo pasierba spadkodawcy nie zostało ustalone. W przypadku takim należy uznać, iż śmierć małżonka spadkodawcy powoduje, że pasierb jest traktowany tak, jakby żadne z jego rodziców nie żyło, bez względu na brak dowodu śmierci drugiego z rodziców¹⁶⁸. Jeżeli po otwarciu spadku doszłoby do ustalenia ojcostwa albo macierzyństwa pasierba, pasierb ten straciłby status spadkobiercy ze skutkiem wstecznym¹⁶⁹. Jednak samo odnalezienie rodzinnego ojca lub matki pasierba – mimo pewności, iż w chwili śmierci spadkodawcy jeden z jego rodziców żył, a więc nie byłaby spełniona jedna z przesłanek art. 934¹ k.c. – nie wywołałoby takich skutków.

Oczywistym jest, że spadkobiercami nie mogą zostać dzieci małżonka spadkodawcy, którzy urodzili się już po ustaniu między spadko-

¹⁶⁴ W. Żukowski, *Porządek dziedziczenia ustawowego*, s. 169 n.; E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s.80.

¹⁶⁵ Tamże.

¹⁶⁶ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 187.

¹⁶⁷ E. Skowrońska-Bocian, *Nowelizacja prawa spadkowego. Komentarz*, s. 50; W. Borysiak, *Dziedziczenie ustawowe w świetle nowelizacji Kodeksu cywilnego*, Przegląd Sądowy 2011, nr 2, s. 55 n; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 255.

¹⁶⁸ E. Skowrońska-Bocian, *Nowelizacja prawa spadkowego. Komentarz*, s. 50; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 187.

¹⁶⁹ Tamże.

dawcą i tą osobą związku małżeńskiego¹⁷⁰. Dzieci te nie są bowiem powinowatymi spadkodawcy w myśl przepisów k.r.o., co jak ustaliłem wyżej, przyświecało ustawodawcy przy tworzeniu tego przepisu. W związku z tym za nieporozumienie należy uznać argumentację W. Żukowskiego, przyznającego takim dzieciom prawa do dziedziczenia¹⁷¹.

Na koniec należy zaznaczyć, że zrzeczenie się dziedziczenia przez małżonka spadkodawcy nie rozciąga się na pasierba spadkodawcy. Pasierb bowiem nie wstępuje w miejsce swojego naturalnego rodzica – małżonka spadkodawcy, lecz opiera swoje powołanie do spadku na więzi powinowactwa oraz na przesłankach wymienionych w art. 934¹ k.c.

2.2.7. Sytuacja prawna spadkobierców grupy szóstej

W szóstej grupie znajduje się gmina ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy oraz Skarb Państwa. Dziedziczą oni na podstawie ustawy, w przypadku gdy żadna z osób wskazanych przez ustawę nie może lub nie chce być spadkobiercą. Zasada, że spadek nie może pozostać nieobjęty przez nikogo, wywodzi się już z prawa rzymskiego. Rozwiązanie objęcia go przez państwo znane jest wszystkim współczesnym ustawodawstwom europejskim. Uprawnienie państwa do objęcia spadku uzasadnia się w dwojaki sposób. Pierwsza koncepcja, przyjęta m.in. w prawie francuskim, traktuje go jako uprawnienie do zawłaszczenia spadku bezdziedzicznego, wypływające z praw zwierzchnich państwa (imperium)¹⁷². Koncepcja ta znana była wielu regulacjom prawnym w przeszłości, kiedy

¹⁷⁰ W. Borysiak, *Dziedziczenie ustawowe*, s. 58; tenże, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 188.

¹⁷¹ W. Żukowski, *Porządek dziedziczenia ustawowego po nowelizacji kodeksu cywilnego ustawami z dnia 2 kwietnia 2009 r. oraz 18 marca 2011 r.*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2012, nr 1, s. 150 n.

¹⁷² M. Pazdan, *Dziedziczenie, gminy i Skarbu Państwa – po nowelizacji Kodeksu cywilnego w 2003 roku*, *Rejent* 2003, nr 2, s. 15.

określana była często „prawem kaduka”. Druga koncepcja opiera się na powołaniu państwa do spadku w charakterze spadkobiercy ustawowego¹⁷³. Model ten przyjęty jest w większości współczesnych regulacji, z prawem polskim włącznie. Każda z tych koncepcji rodzi odmienne skutki prawne. Pierwszy z przypadków jest nabyciem pierwotnym, którego konsekwencją jest brak odpowiedzialności państwa za długi wchodzące w skład spadku. Druga z koncepcji jest przykładem nabycia pochodnego, w wyniku którego państwo staje się następcą prawnym spadkodawcy odpowiadającym za jego długi, w przypadku braku szczególnej regulacji w tym zakresie.

W pierwotnym brzmieniu kodeksu cywilnego dziedziczył zawsze Skarb Państwa. Z uwagi na przywrócenie w 1990 r. podstawowej jednostki organizacyjnej samorządu terytorialnego¹⁷⁴ pojawiły się głosy za wprowadzeniem do ustawy gminy w miejsce Skarbu Państwa, tak jak to było w pierwszych latach po II wojnie światowej mocą dekretu Prawo spadkowe z 1946 r. (art. 27 § 1)¹⁷⁵. Stosownej nowelizacji kodeksu cywilnego dokonano dopiero ustawą z 14 lutego 2003 r., która weszła w życie 25 września 2003 r.¹⁷⁶ Od tego czasu gmina ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy stała się ostatnim spadkobiercą ustawowym (art. 935 zd. 1 k.c.)¹⁷⁷. Dziedziczenie Skarbu Państwa może wystąpić jedynie, w przypadku gdy ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy nie da się ustalić lub

¹⁷³ R. Ciosek, *Dziedziczenie ustawowe Skarbu Państwa i gminy*, Przegląd Sądowy 2006, nr 7-8, s. 75 n.; J.S. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 195 n.

¹⁷⁴ Ustawa z dnia 08 03 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz.U. z 2001 r., nr 142, poz. 1591 ze zm.).

¹⁷⁵ W sprawie ówczesnej dyskusji zob. zwł. M. Pazdan, *Czy przywrócić dziedziczenie ustawowe gminy*, Samorząd Terytorialny 1991, nr 11-12, s. 164-167 oraz J. Pietrzykowski, *Wybrane zagadnienia reformy prawa spadkowego*, [w:] *Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci profesora Tomasz Dybowski*, Studia iuridica 1994, nr 21, s. 252 n. Por. też R. Ciosek, *Dziedziczenie ustawowe Skarbu Państwa i gminy*, Przegląd Sądowy 2006, nr 7-8, s. 75 n.

¹⁷⁶ Ustawa z dnia 14 02 2003 r. o zmianie ustawy kodeks cywilny (Dz.U. nr 49, poz. 408).

¹⁷⁷ M. Dziurda, M. Przychodzki, *Reprezentacja Skarbu Państwa w sprawach z zakresu prawa spadkowego*, Przegląd Sądowy 2003, nr 3, s. 4.

gdy znajduje się ona poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej (art. 935 zd. 2 k.c.).

Ustawodawca przewidział dwie ważne odmienności w przypadku dziedziczenia przez gminę lub Skarb Państwa w stosunku do pozostałych spadkobierców ustawowych. Po pierwsze, podmioty te nie mogą odrzucić spadku, który im przypadł na podstawie dziedziczenia ustawowego (art. 1023 § 1 k.c.). Po drugie, nie składają one żadnych oświadczeń co do spadku, a spadek przez nie przyjęty uważany jest za przyjęty z dobrodziejstwem inwentarza (art. 1023 § 2 k.c.)¹⁷⁸.

Ponadto, jak zauważa Józef Stanisław Piąkowski – odmiennie niż pozostali spadkobiercy ustawowi – Skarb Państwa nie może być wyłączony od dziedziczenia poprzez testament negatywny¹⁷⁹. Pogląd ten jest przyjmowany powszechnie przez innych przedstawicieli doktryny. Pełnej zgody nie ma już jednak co do oceny testamentu negatywnego, wyłączającego dziedziczenie gminy ostatniego miejsca zamieszkania, bez powołania w jej miejsce innego podmiotu. Większość, idąc za Maksymilianem Pazdanem uważa, że w takiej sytuacji testament taki byłby nieważny i nie mógłby doprowadzić do zastąpienia gminy ostatniego miejsca zamieszkania Skarbem Państwa, z uwagi na precyzyjne wymienienie w kodeksie cywilnym przesłanek powołania do dziedziczenia Skarbu Państwa¹⁸⁰. Można spotkać jed-

¹⁷⁸ Wyraźne brzmienie tych przepisów nie powoduje problemów z ich wykładnią. Por. zwł. W. Borysiak, [w:] *KC Komentarz*, red. K. Osajda, t. 3, s. 879n. W kwestii możliwości złożenia oświadczenia o przyjęciu albo odrzuceniu spadku przez Skarb Państwa jedynie w przypadku dziedziczenia na podstawie testamentu zob. nadal aktualne postanowienie SN z dnia 10 06 1964 r., III CR 81/64, OSNPG 1964, nr 11, poz. 81.

¹⁷⁹ J.S. Piąkowski, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2002, s. 85; R. Ciosek, *Dziedziczenie ustawowe*, s. 77.

¹⁸⁰ M. Pazdan, *Dziedziczenie gminy i Skarbu Państwa – po nowelizacji Kodeksu cywilnego w 2003 roku*, Rejent 2003, nr 2, s. 16; powtórzony również w M. Pazdan, [w:] *KC . Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 811. W tym duchu także E. Skowrońska-Bocian, *Nowelizacja prawa spadkowego. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 55; J. Jagoda, *Sądowa ochrona samodzielności jednostek samorządu terytorialnego*, Warszawa 2011, rozdz. 4.5; E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*,

nak również zdania przeciwne, opowiadające się za powołaniem do spadku w takiej sytuacji Skarbu Państwa¹⁸¹. Zwolennicy tego poglądu w swej argumentacji wychodzą z konstatacji, iż w wyniku sporządzenia testamentu negatywnego dochodzi do dziedziczenia testamentowego, ponieważ w takim przypadku testator decyduje o określeniu porządku dziedziczenia. Efektem tego jest uzależnienie skuteczności dyspozycji testamentu negatywnego od jego wykładni. Zdaniem W. Borysiaka, jeżeli w drodze wykładni testamentu negatywnego będzie możliwe ustalenie, że testator go sporządzający, wykluczając gminę swego potencjalnie ostatniego miejsca zamieszkania od dziedziczenia po nim, chciał powołać w taki sposób Skarb Państwa, takie jego rozporządzanie powinno zostać uznane za skuteczne¹⁸². Interpretacja taka jest moim zdaniem jednak zbyt daleko idąca. Reguła wykładni zgodnie z odwieczną zasadą *favor testamenti* musi tutaj ustąpić jasnemu sformułowaniu ustawodawcy, który w wymienionych w art. 935 k.c. przypadkach zadecydował o powołaniu do spadku gminy ostatniego miejsca zamieszkania, pozostawiając możliwość dziedziczenia przez Skarb Państwa jedynie w przypadku zaistnienia enumeratywnie wymienionych w przepisie przesłanek. Dodatkowo należy zauważyć, iż w przepisie tym podmioty te nie są wymienione w ich kolejności powołania do spadku, jak to jest w przypadku redakcji innych przepisów o dziedziczeniu ustawowym.

Nie budzi natomiast żadnych kontrowersji pozbawienie gminy i Skarbu Państwa możliwości zawarcia umowy z przyszłym spadkodawcą o zrzeczenie się dziedziczenia. Wynika to z wykładni art. 935 k.c. mówiącym o zakazie odrzucenia przez te podmioty spadku¹⁸³.

t. 4, Warszawa 2012, s. 83; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 258.

¹⁸¹ M. Olczyk, *Komentarz do ustawy z dnia 2 kwietnia 2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny*, LEX, nr 55628; W. Borysiak, *KC. Komentarz*, red. K. Osajda, t. 3, Warszawa 2013, s. 193.

¹⁸² Tamże.

¹⁸³ E. Skowrońska-Bocian, *Nowelizacja prawa spadkowego. Komentarz*, s. 54.

Rozważyć należy na koniec zasadność wyboru gminy ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy. Jak się wydaje, za jej wyborem przemawiały nie tylko względy historyczne (tak ujmował to dekret Prawo spadkowe z dnia 8 października 1946 r.¹⁸⁴), lecz także argumenty natury praktycznej i społecznej. Najczęściej bowiem ostatnie miejsce zamieszkania spadkodawcy będzie znajdować się na terenie gminy, na której znajdował się główny ośrodek jego działalności życiowej w ostatnich latach przed śmiercią, a co za tym idzie zapewne również większość składników majątkowych, w tym nieruchomości. Oczywiście mogą zdarzyć się wypadki, iż będzie to miejsce położone na terenie innej gminy, gdzie spadkodawca przebywał nie mając możliwości wyboru tego miejsca, na przykład z przyczyn medycznych (szpital lub hospicjum). Powstaje w takim razie pytanie, czy majątek pozostały po nim powinien przypaść gminie, z którą był być może jedynie incydentalnie związany. M. Pazdan zauważa – nie rozważając co prawda takiego hipotetycznego stanu faktycznego – że spadkodawca w ostatnim okresie swego życia stanowi część tej właśnie społeczności, a z reguły członkowie tej właśnie społeczności wypełniają wobec niego powinności, które w przypadku spadkodawcy mającego rodzinę spełnia jego rodzina¹⁸⁵. Alternatywą mogłoby być dziedziczenie przez gminę położenia majątku spadkodawcy. Ostatnio za wprowadzeniem takiej regulacji do kodeksu cywilnego postulowali Józef Kremis i Edward Gniewek. Ich zdaniem w przypadku dziedziczenia przez gminę nieruchomości, należałoby przyjąć odmienne zasady ich dziedziczenia i powiązać status gminy jako przymusowego spadkobiercy ustawowego z miejscem położenia nieruchomości. Przemawiałaby za tym przede wszystkim zasada racjonalnego zarządzania mieniem komunalnym, którym trudno jest zarządzać, jeżeli jest położone na terenie odległej gminy¹⁸⁶. Należy jednak zauważyć, że z uwagi na możliwość posiadania przez spad-

¹⁸⁴ Dz.U. nr 60, poz. 328 ze zm.

¹⁸⁵ M. Pazdan, *Czy przywrócić dziedziczenie ustawowe gminy*, Samorząd Terytorialny 1991, nr 11-12, s. 167; por. R. Ciosek, *Dziedziczenie ustawowe*, s. 80.

¹⁸⁶ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2011, s. 1545 n.

kodawcę majątku (w tym nieruchomości) położonego na terenie kilku gmin, co nie jest obecnie zjawiskiem odosobnionym, powodowałoby to konieczność rozdzielenia spadku na części przypadające poszczególnym gminom¹⁸⁷. Byłoby to rozwiązanie rodzące szereg trudności praktycznych – sąd w orzeczeniu o stwierdzeniu nabycia spadku musiałby określić wszystkie składniki majątkowe i wskazać, kto jest ich spadkobiercą. Przede wszystkim regulacja taka doprowadziłaby jednak do złamania zasady jedności spadku¹⁸⁸. Kryterium ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy, w przypadku ruchomości oraz innych praw majątkowych, niepowiązanych z nieruchomościami, wchodzących w skład spadku, nie budzi takich kontrowersji z uwagi na to, że z reguły większość ruchomości w momencie śmierci znajduje się na terenie gminy ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy.

Po włączeniu dziadków i ich zstępnych oraz pasierbów w skład spadkobierców ustawowych praktyczne znaczenie dziedziczenia przez gminę ostatniego miejsca zamieszkania oraz Skarb Państwa straciło na znaczeniu. W obecnym stanie prawnym będzie to dotyczyć zapewne najczęściej spadków, których nikt nie chce objąć z uwagi na to, że długi przekraczają wartość majątku spadkowego. Przed nowelizacją z 2009 r. aspekt zasadniczo szybkiego dochodzenia do dziedziczenia ustawowego podmiotów państwowych budził liczne kontrowersje. Wielu przedstawicieli doktryny krytykowało ówczesne rozwiązania, postulując zarazem roszczenie kręgu spadkobierców ustawowych o dalszych krewnych¹⁸⁹. Podkreślano, iż w prawodawstwie innych państw europejskich krąg spadkobierców ustawowych jest ujmowany dużo szerzej i podmioty państwowe do-

¹⁸⁷ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 258, przyp. 300.

¹⁸⁸ W. Borysiak, KC. *Komentarz*, red. K. Osajda, t. 3, Warszawa 2013, s. 194.

¹⁸⁹ J.S. Piąkowski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4, s. 128; M. Pazdan, O potrzebie i kierunkach zmian dziedziczenia ustawowego w polskim prawie cywilnym, *Rejent* 2005, nr 9, s. 46 i n.; S. Wójcik, *Ochrona interesów*, s. 177 n.; J. Pietrzykowski, *Wybrane zagadnienia reformy prawa spadkowego*, [w:] *Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tomasza Dybowskiego*, *Studia Iuridica* 1994, nr 21, s. 250.

chodzą do spadku niezwykle rzadko¹⁹⁰. Wąskie ujmowanie kręgu spadkobierców ustawowych charakterystyczne było dla regulacji, przynajmniej niektórych, państw socjalistycznych, gdzie służyło jako jeden z mechanizmów ograniczania własności prywatnej¹⁹¹.

Sprawa stała się także przedmiotem orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego, który rozważał kwestię zgodności z Konstytucją przepisów powołujących do spadku gminę ostatniego miejsca zamieszkania w sytuacji, gdy chwili otwarcia spadku dożyło rodzeństwo rodziców spadkodawcy. W orzeczeniu wydanym 4 września 2007 r.¹⁹² Trybunał Konstytucyjny stwierdził zgodność z Konstytucją ówczesnego art. 935 § 3 k.c. (obecny art. 935 k.c.), przypominając że choćby jakiś przepis w powszechnym odczuciu wydawał się wadliwy aksjologicznie i niesłuszny, nie przesądza to o jego niezgodności z Konstytucją. Niesłuszna i nieuzasadniona aksjologicznie norma bowiem nie jest *per se* niekonstytucyjna. Analizowany przepis nie ogranicza, zdaniem Trybunału, prawa do dziedziczenia, bowiem Konstytucja wyznacza jedynie minimalny zakres jego ochrony, dopuszczając większą swobodę ustawodawcy w kształtowaniu jego losu, niż jest to w przypadku dziedziczenia na podstawie testamentu.

¹⁹⁰ Zob. szerzej M. Stus, *Ewolucja zasad dziedziczenia ustawowego w prawie polskim (1918-1964)*, cz. II, Rejent 2005, nr 11, s. 72 n.

¹⁹¹ Przykładowo wąsko ujmowało krąg spadkobierców prawo czechosłowackie.

¹⁹² P 19/07, OTK-A 2007, nr 8, poz. 94.

Rozdział 3

Dziedziczenie ustawowe gospodarstw rolnych, wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych oraz lasów niewchodzących w skład gospodarstwa rolnego

3.1. Przepisy intertemporalne

Od chwili wejścia w życie przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych i wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych znajdujących się w k.c. (art. 1058-1088), co nastąpiło w drodze wyjątku z dniem ogłoszenia kodeksu (art. I p.w.k.c.)¹⁹³ w dniu 23 kwietnia 1964 r., przepisy określające szczególny reżim dziedziczenia gospodarstw rolnych i wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych zmieniały się pięciokrotnie. Ogólna zasada intertemporalna prawa spadkowego, znajdująca oparcie w jednej z podstawowych zasad państwa prawnego – *lex retro non agit*, przewiduje do spraw spadkowych stosowanie prawa

¹⁹³ Ustawa z dnia 23 04 1964 r. Przepisy wprowadzające kodeks cywilny (Dz.U. nr 16, poz. 94 ze zm.).

obowiązującego w chwili śmierci spadkodawcy (art. LI p.w.k.c.)¹⁹⁴. Ustawodawca w k.c. przewidział od niej jednak kilka wyjątków, również mających znaczenie w kontekście ustalania podstawy prawnej obowiązującej w danym czasie przy dziedziczeniu gospodarstwa rolnego i wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych. Ustawodawca, chcąc skorelować początek obowiązywania nowych przepisów z wejściem w życie ustawy o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych¹⁹⁵, co nastąpiło 5 lipca 1963 r., zdecydował iż przepisy k.c. odnoszące się do dziedziczenia gospodarstw rolnych i wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych będą stosowane dla spadków otwartych po 4 lipca 1963 r. (art. LV-LXIII p.w.k.c.)¹⁹⁶.

W podobną moc wsteczną ustawodawca wyposażył przepisy ustawy z dnia 26 października 1971 r. o zmianie ustawy kodeks cywilny¹⁹⁷, według której do dziedziczenia gospodarstwa rolnego należącego do spadku otwartego przed dniem wejścia w życie ustawy, jeżeli nie doszło jeszcze do działu spadku, stosuje się przepisy k.c. w brzmieniu nadanym tą ustawą (art. 2 § 1 tejże ustawy). W przypadku pozostałych nowelizacji i wyroku TK z 2001 r., nie zastosowano już retroakcji.

Szereg nowelizacji oraz wspomniane orzeczenie TK powodują, iż w czasie obowiązywania k.c. mamy do czynienia z czterema okresami odmiennie regulującymi dziedziczenie gospodarstw rolnych i wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych. Poniżej zostaną omówione po kolei przepisy dotyczące ustawowego

¹⁹⁴ Co do szerokiego sposobu wykładni pojęcia spraw spadkowych zob. zwł. J. Gwiadomski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1972, s. 296 n; tenże, *Międzyczasowe prawo prywatne*, Nowe Prawo 1965, nr 7-8, s. 765 n.; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 266.

¹⁹⁵ Ustawa z dnia 29 06 1993 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (Dz.U. nr 28, poz. 168).

¹⁹⁶ Co do szczegółowych zasad stosowania przepisów intertemporalnych w tym zakresie zob. zwł. J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 267 n, gdzie przywołana starsza literatura

¹⁹⁷ Ustawa z dnia 26 10 1971 r. o zmianie ustawy kodeks cywilny (Dz.U. nr 27, poz. 252).

dziedziczenia gospodarstw rolnych i wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych obowiązujące w tych kolejnych okresach. Przy czym jedynie w przypadku pierwszego okresu zostanie omówiona całość przepisów; w stosunku do kolejnych ograniczę się do skomentowania przepisów znowelizowanych. Na koniec omówię oddzielnie zasady, jakie w okresie od początku obowiązywania k.c. regulują dziedziczenie ustawowe lasów nie wchodzących w skład gospodarstwa rolnego.

3.2. Przepisy obowiązujące dla spadków otwartych po 4 lipca 1963 r., a przed 6 kwietnia 1982 r.

Na wstępie należy wyjaśnić, iż przepisy tytułu X księgi IV k.c. nie zawierają wyczerpującej regulacji dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych, a jedynie zmieniają i uzupełniają przepisy odnoszące się do przypadków dziedziczenia ustawowego w ogólności. W efekcie do dziedziczenia ustawowego gospodarstwa rolnego stosuje się przepisy art. 931-940 k.c. wraz z modyfikacjami, jakie przynoszą art. 1059 i następne k.c. Najważniejsza zmiana w stosunku do reżimu ogólnego dotyczy nałożenia na spadkobierców ustawowych specjalnych wymagań, których spełnienie warunkuje możliwość dziedziczenia gospodarstwa rolnego.

Tak było również w przeszłości. W ówczesnym stanie prawnym gospodarstwo rolne na podstawie ustawy w pierwszej kolejności mogły dziedziczyć dzieci spadkodawcy oraz jego małżonek (art. 931 § 1 k.c.). Jeżeli dzieci nie dożyły otwarcia spadku, w ich miejsce wchodzili ich zstępni (art. 931 § 2 k.c.), z jedną istotną różnicą w stosunku do reżimu ogólnego, mianowicie gospodarstwo rolne mogły dziedziczyć co najwyżej wnuki spadkodawcy (ówczesny art. 1060 § 1 zd. 2 k.c.). W przypadku braku zstępnych powołanymi do dziedziczenia był małżonek, rodzice i rodzeństwo (ówczesny art. 932 § 1 k.c.). Osoby te musiały jednak spełnić określone warunki szczególne umożliwiające dziedziczenie gospodarstwa rolnego.

I tak dzieci spadkodawcy, małżonek i wnuki mogły dziedziczyć gospodarstwo rolne, jeżeli bezpośrednio przed otwarciem spadku pracowały w tym gospodarstwie nieprzerwanie co najmniej od roku, albo w chwili otwarcia spadku były członkami lub pracowały w rolniczej spółdzielni produkcyjnej, albo w chwili otwarcia spadku prowadziły gospodarstwo rolne, bądź pracowały w gospodarstwie rolnym swoich rodziców, małżonka lub jego rodziców, albo w chwili otwarcia spadku były małoletnie, pobierały naukę zawodu lub uczęszczały do szkół, albo były trwale niezdolne do pracy (ówczesny art. 1059 § 1 w zw. z art. 1060 § 1 zd. 1 k.c.). Użycie spójnika alternatywy rozłącznej przesądza, iż wystarczyło spełnić jeden z wymienionych warunków. Spełnienie jednego z wyżej wymienionych warunków konieczne było na dzień otwarcia spadku. Jeżeli żadne z dzieci spadkodawcy (ale nie dotyczyło to małżonka i wnuków) nie spełniało żadnego z trzech pierwszych warunków, mających charakter merytoryczny, dziedziczyły gospodarstwo rolne te spośród nich, które miały kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego, pod warunkiem złożenia w ciągu sześciu miesięcy od otwarcia spadku oświadczenia o gotowości prowadzenia tego gospodarstwa (ówczesny art. 1059 § 2 k.c.)¹⁹⁸.

Wnuki spadkodawcy dochodziły do dziedziczenia nie tylko w przypadku braku dzieci spadkodawcy lecz także w sytuacji, gdy dzieci te (a ich rodzice) nie mogły dziedziczyć gospodarstwa rolnego na skutek niespełniania warunku z art. 1059 kc. Wnuki mogły w takim przypadku dziedziczyć gospodarstwo rolne, jeżeli bezpośrednio przed otwarciem spadku pracowały w tym gospodarstwie nieprzerwanie od co najmniej roku i praca ta stanowiła dla nich główne źródło utrzymania (ówczesny art. 1060 § 2 k.c.). Zdaniem judykatury tę samą przesłankę musiałyby spełnić wnuki spadkodawcy, w przypadku gdy dziecko spadkodawcy nie mające kwalifikacji do ob-

¹⁹⁸ Zob. omówienie ówczesnego stanu prawnego J.S. Piątownski, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 1979, s. 108 n.

jęcia gospodarstwa rolnego odrzuciło spadek lub z innych względów było traktowane tak, jakby nie dożyło otwarcia spadku¹⁹⁹.

Rodzice spadkodawcy mogli dziedziczyć gospodarstwo rolne jedynie, gdy w chwili otwarcia spadku nie było w ogóle dzieci i wnuków spadkodawcy lub należałoby ich traktować tak, jakby nie dożyli otwarcia spadku albo żadne z nich nie spełniało warunków z art. 1059 k.c. lub 1060 § 2 k.c. Rodzice mogli w takim przypadku dziedziczyć gospodarstwo rolne, gdy spełniali jeden z warunków: mieli kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego albo w chwili otwarcia spadku byli trwale niezdolni do pracy (ówczesny art. 1061 k.c.). Widzimy, że ustawodawca celowo wprowadził znacznie łagodniejsze wymagania względem rodziców spadkodawcy niż uczynił to względem małżonka, dzieci i wnuków, co podyktowane było względami humanitaryzmu²⁰⁰.

Analogicznie dwojako, w zależności od przyczyny dojścia do dziedziczenia, jak wnuków ustawodawca potraktował rodzeństwo spadkodawcy (dziedziczące w przypadku braku albo niespełniania kryteriów przez dzieci i wnuki spadkodawcy) oraz – po nowelizacji mocą ustawy z 26 października 1971 r. – bezpośrednich zstępnych rodzeństwa spadkodawcy (dziedziczących w przypadku braku albo niespełniania kryteriów przez rodzeństwo spadkodawcy). Jeżeli rodzeństwo albo zstępni rodzeństwa dochodzili do dziedziczenia z powodu braku spadkobierców ustawowych, wyprzedzających ich w kolejności dziedziczenia, byli zobowiązani spełnić łagodniejsze kryteria z art. 1059 k.c. W przypadku dojścia do dziedziczenia z powodu niespełniania kryteriów umożliwiających dziedziczenie gospodarstwa rolnego przez spadkobierców ustawowych wyprzedzających ich w kolejności dziedziczenia, musieli spełnić surowsze wymogi z ówczesnego art. 1060 § 2 k.c.²⁰¹

¹⁹⁹ Zob. wyrok SN z dnia 23 11 1971 r., III CRN 337/71, OSP 1972, nr 7-8, poz. 142.

²⁰⁰ Takie zróżnicowanie spotkało się z krytyką doktryny, zob. J.S. Piąkowski, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 1979, s. 110.

²⁰¹ Por. tamże, s. 110.

Jeżeli ani małżonek, ani żaden z krewnych powołanych do dziedziczenia z ustawy nie żył w chwili otwarcia spadku albo był traktowany tak, jakby nie żył w chwili otwarcia spadku albo nie spełniał kryteriów umożliwiających dziedziczenie gospodarstwa rolnego, gospodarstwo rolne przypadało Skarbowi Państwa (ówczesny art. 1063 § 1 k.c.). Ponadto w ówczesnym stanie prawnym Skarb Państwa dziedziczył gospodarstwo rolne, gdy do dziedziczenia uprawnione były jedynie osoby trwale niezdolne do pracy. W takim przypadku osoby te otrzymywały od Skarbu Państwa spłaty, odpowiadające ich udziałom w spadku po odliczeniu długów związanych z prowadzeniem danego gospodarstwa (ówczesny art. 1063 § 2 k.c.). Regulacja ta miała przyspieszyć nacjonalizację drobnej własności wiejskiej. Ustawodawca szybko się jednak z niej wycofał wprowadzając nowelizację z 26 października 1971 § 3²⁰², w myśl którego osoby takie mogły jednak dziedziczyć gospodarstwo rolne, jeżeli praca w nim stanowiła główne źródło utrzymania i wykazały, że mają warunki do prowadzenia tego gospodarstwa przy pomocy małżonka lub osób bliskich mających odpowiednie kwalifikacje.

3.3. Przepisy obowiązujące dla spadków otwartych po 5 kwietnia 1982 r., a przed 1 października 1990 r.

Kolejna nowelizacja k.c. w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych została dokonana ustawą z dnia 26 marca 1982 r.²⁰³, która weszła w życie 6 kwietnia 1982 r. Zmiany te dotyczyły kręgu spadkobierców powołanych na podstawie ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, warunkom, jakie ci spadkobiercy powinni spełniać

²⁰² Dodany przez art. 1 pkt. 14 ustawy z dnia 26 10 1971 r. o zmianie ustawy kodeks cywilny (Dz.U. z 1971 r., nr 27, poz. 252).

²⁰³ Ustawa z dnia 26 03 1982 r. o zmianie ustawy kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych (Dz.U. z 1982 r., nr 11, poz. 81 ze zm.).

oraz szczególnego przypadku dziedziczenia gospodarstwa w sytuacji braku spełnienia wymaganych warunków²⁰⁴.

Ustawodawca zdecydował się na odejście od kazuistycznego ujęcia i na uproszczenie warunków, jakie musiał spełnić spadkobierca, aby dziedziczyć gospodarstwo rolne. Odtąd osoba taka musiała odpowiadać warunkom wymagany dla nabycia nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności, albo być małoletnia, bądź pobierać naukę zawodu lub uczęszczać do szkół, albo być trwale niezdolna do pracy (ówczesny art. 1059 k.c.). Pierwsza z przesłanek była spełniona, jeżeli spadkodawca w chwili otwarcia spadku stale pracował w jakimkolwiek gospodarstwie rolnym bezpośrednio przy produkcji rolnej albo miał kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego (ówczesny art. 160 § 1 k.c.). Jak widać, warunki te w stosunku do pierwotnej redakcji art. 1059 k.c. zostały bardzo złagodzone. Odtąd wystarczyła praca w jakimkolwiek gospodarstwie rolnym, w tym także państwowym gospodarstwie rolnym, co wcześniej było wykluczone. Sytuacja osób, które miały wiedzę praktyczną wyniesioną z pracy w gospodarstwie rolnym bezpośrednio przy produkcji rolnej z osobami, które nigdy tak nie pracowały ale legitymowały się wykształceniem teoretycznym, np. dyplomem ukończenia wyższej szkoły rolniczej, co budziło wcześniej wątpliwości. Wreszcie nie było już wymagane, aby stała praca w gospodarstwie rolnym, bezpośrednio przy produkcji rolnej, stanowiła główne źródło utrzymania, ani też aby osoba taka nie była jednocześnie zatrudniona gdzie indziej²⁰⁵.

Inne zmiany dotyczyły możliwości dziedziczenia gospodarstwa rolnego przez dalszych zstępnych spadkodawcy (wnuki i ich zstępnych), rodzeństwo oraz zstępnych rodzeństwa spadkodawcy. Po pierwsze, ustawodawca zrezygnował z ograniczenia możliwości dziedziczenia do bezpośrednich zstępnych dzieci (czyli wnuków)

²⁰⁴ S. Wójcik, *Nowe uregulowania w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych*, Państwo i Prawo 1982, nr 9, s. 29 n.

²⁰⁵ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 281.

i rodzeństwa spadkodawcy, umożliwiając dziedziczenie również dalszym zstępnym. Po drugie, uproszczono wymagania im stawiane. Odtąd osoby te mogły dziedziczyć gospodarstwo rolne, w sytuacji gdy wyprzedzający daną osobę spadkobiercy ustawowi nie mogli dziedziczyć gospodarstwa rolnego ze względu na brak wymaganych warunków tylko wtedy, jeżeli w chwili otwarcia spadku stale pracowały w jakimkolwiek gospodarstwie rolnym, bezpośrednio przy produkcji rolnej albo miały kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego (ówczesny art. 1060 i 1062 w zw. z ówczesnym art. 1059 pkt. 1 w zw. z ówczesnym art. 160 § 1 k.c.). W przypadku gdy nie było wyprzedzającego daną osobę spadkobiercy ustawowego lub był traktowany tak, jakby nie żył w chwili otwarcia spadku, również wtedy jeżeli były małoletnie, pobierały naukę zawodu, uczęszczały do szkół lub były trwale niezdolne do pracy.

Ponadto zrezygnowano z uprzywilejowania pozycji rodziców spadkodawcy poprzez usunięcie art. 1061 k.c., który w stosunku do rodziców określał łagodniejsze warunki. Wskazuje się, iż *ratio legis* takiego rozwiązania wiązało się z chęcią ustawodawcy, aby gospodarstwa rolne nie przechodziły w większym stopniu na osoby z pokolenia starszego²⁰⁶. Ustawodawca odtąd ze względów społeczno-gospodarczych zaczął wyraźnie preferować osoby młodsze. Rodzice dziedziczyli gospodarstwo po spełnieniu, jak pozostali, przesłanek z ówczesnego art. 1059 k.c., jeżeli spadkodawca nie pozostawił zstępnych (lub pozostający zstępni nie chcieli lub nie mogli dziedziczyć) lub żaden ze zstępnym nie spełniał wymaganych warunków.

Ostatnią, interesującą nas w kontekście dziedziczenia ustawowego, zmianą, jaką wprowadziła nowelizacja z 26 marca 1982 r., było odejście od szczególnego reżimu dziedziczenia gospodarstw rolnych przez Skarb Państwa. Odtąd, w przypadku gdy ani małżonek spadkodawcy, ani żaden z jego krewnych powołanych do dziedziczenia z ustawy nie odpowiadał warunkom przewidzianym dla dziedziczenia gospodarstwa rolnego albo gdy uprawnionymi do dziedziczenia były wyłącznie osoby, które w chwili otwarcia spadku były trwa-

²⁰⁶ Tamże, s. 283.

le niezdolne do pracy, gospodarstwo rolne dziedziczyli spadkobiercy na zasadach ogólnych (ówczesny art. 1063 k.c.)²⁰⁷. W efekcie do dziedziczenia gospodarstwa rolnego mogli dojść spadkobiercy, którzy nie spełniali żadnych warunków przewidzianych w ówczesnym art. 1059 k.c. Ponadto Skarb Państwa mógł dziedziczyć gospodarstwo rolne jedynie wraz z całym spadkiem po spełnieniu warunków określonych w ówczesnym art. 935 § 3 k.c., a więc w przypadku braku małżonka spadkodawcy, zstępnych, rodziców, rodzeństwa oraz zstępnych rodzeństwa spadkodawcy. Jak się wskazuje, dotychczasowe uregulowania zmierzające do nacjonalizacji gospodarstw rolnych w przypadku braku spadkobierców ustawowych spełniających określone warunki do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, w przypadku pozostawania przy życiu innych spadkobierców ustawowych nie spełniających tych warunków, spotykały się z powszechnym oporem społecznym na wsi²⁰⁸ oraz były martwe w praktyce, z uwagi na częsty brak zainteresowania takimi gospodarstwami organów państwa²⁰⁹.

3.4. Przepisy obowiązujące dla spadków otwartych po 31 września 1990 r., a przed 14 lutego 2001 r.

Ustawa z dnia 28 lipca 1990 r.²¹⁰ wprowadziła kilka interesujących zmian do przepisów dotyczących ustawowego dziedziczenia gospodarstw rolnych. Zmiany te weszły w życie 1 października 1990 r. Szczególnie istotną zmianą było wprowadzenie zasady, że szczegól-

²⁰⁷ J. Pietrzykowski, *Dziedziczenie gospodarstwa rolnego na zasadach ogólnych (art. 1063 KC)*, [w:] *Z zagadnień cywilnego prawa materialnego i procesowego*, red. M. Sawczuk, Lublin 1968, s. 161.

²⁰⁸ J. Kot, *Zmiany przepisów kodeksu cywilnego*, Problemy Praworządności 1982, nr 8-9, s. 11.

²⁰⁹ J.S. Piątkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 284.

²¹⁰ Ustawa z dnia 28 07 1990 r. o zmianie ustawy k.c. (Dz.U. z 1990 r., nr 55, poz. 321 ze zm.).

ny reżim dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych będzie odtąd dotyczył jedynie tych gospodarstw, które obejmują grunty rolne o powierzchni przekraczającej 1 ha (art. 1058 k.c.). Gospodarstwa obejmujące grunty do 1 ha włącznie, będą odtąd dziedziczone na zasadach ogólnych. Ponadto usunięto wtedy przepisy określające warunki, jakie musiała spełnić dotąd osoba dziedzicząca gospodarstwo rolne na podstawie testamentu, poprzez skreślenie art. 1065 k.c. Od tej pory dziedziczenie testamentowe gospodarstwa rolnego odbywało się na zasadach ogólnych, co wprowadziło trwający ponad 10 lat dualizm w przepisach o dziedziczeniu gospodarstw rolnych w zależności od tytułu powołania²¹¹.

Z istotnych zmian wpływających na sposób dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych należy odnotować ponowną zmianę art. 1059 k.c. Z uwagi na skreślenie mocą tej nowelizacji art. 160 k.c., określającego warunki, jakie ma spełniać osoba uprawniona do nabycia własności nieruchomości rolnej w drodze transakcji *inter vivos*, koniecznym było wprowadzenie do ówczesnego art. 159 k.c., w miejsce odwołania do art. 160 k.c., dwóch nowych punktów określających wprost warunki, jakie musi spełnić spadkobierca ustawowy, aby nabyć prawo do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Odtąd spadkobiercą takim mógł zostać ten, kto stale pracował bezpośrednio przy produkcji rolnej, albo miał przygotowanie do prowadzenia produkcji rolnej, albo – wzorem poprzedniej regulacji – był osobą małoletnią, bądź pobierającą naukę zawodu lub uczęszczającą do szkoły, albo był trwale niezdolny do pracy (ówczesny art. 159 k.c.). Na tle wykładni użytego sformułowania „stała praca w gospodarstwie rolnym” powstało bogate

²¹¹ Zagadnienie to wykracza jednak poza ramy zakreślone tematem pracy. W sprawie zasad dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych jakie obowiązywały do tej nowelizacji k.c. zob. zwł. *System prawa cywilnego*, t. 4: *Prawo spadkowe*, red. J.S. Piątowski, Wrocław 1986, s. 234 n, gdzie dalsza literatura oraz M. Niedosiał, *Testament. Zagadnienia ogólne testamentu w polskim prawie cywilnym*, Kraków-Poznań 1993, passim, zaś co do skutków tej zmiany zob. zwł. tamże, s. 180 n. Por. też S. Wójcik, F. Zoll, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 300 n.

orzecznictwo Sądu Najwyższego i sądów powszechnych²¹². Nie wdając się tutaj w szczegółowe referowanie poglądów judykatury należy zauważyć, że Sąd najwyższy dość liberalnie podchodził do tej wykładni, starając się objąć zakresem tego pojęcia możliwie szerokie spektrum przypadków. Przykładowo uznał, że w przypadku gdy jeden z domowników wykonuje prace w terenie obojścia, a pozostali wykonują w ramach domowego podziału pracy, pracę w polu, wszyscy oni wykonują pracę, o której mowa w ówczesnym art. 1059 k.c.²¹³ Nie uznał jednakże przy tym, samego zamieszkania w gospodarstwie rolnym za pracę w nim, a zamieszkiwanie samego dziecka w takim gospodarstwie swoich rodziców za równoznaczne z uzyskaniem przez to dziecko kwalifikacji zawodowych, w myśl przepisów o dziedziczeniu gospodarstwa rolnego²¹⁴. Bardziej jasny okazał się wymóg „przygotowania zawodowego do prowadzenia produkcji rolnej” z uwagi na rozporządzenie Rady Ministrów z 12 grudnia 1990 r. w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych²¹⁵, w którym określono warunki, jakim ma odpowiadać to przygotowanie²¹⁶. Zauważyć należy przy tym, że ustawodawca celowo zastąpił określenie kwalifikacji do prowadzenia „gospodarstwa rolnego” szerszym pojęciem „produkcji rolnej”²¹⁷.

²¹² Zob. zwł. postanowienie SN z dnia 26 05 1988 r., III CRN 134/88, OSNC 1990, nr 7-8, poz. 106; postanowienie SN z dnia 21 01 2000 r., II CKN 684/98, OSNC 2000, nr 7-8, poz. 142. Por. też zwł. M. Niedościał, *Zasady dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych*, Monitor Prawniczy 1996, nr 10, s. 353; J. Pietrzykowski, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 1002.

²¹³ Postanowienie SN z dnia 25 11 1997 r., I CKN 312/97, LEX nr 1227409.

²¹⁴ Postanowienie SN z dnia 01 02 2000 r., III CKN 575/98, LEX nr 52770.

²¹⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z 12 12 1990 r. w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych (Dz.U. z 1990 r., nr 89, poz. 519).

²¹⁶ Zob. jednak zwł. postanowienie SN z dnia 09 01 1998 r., III CKN 320/97, LEX nr 50519; postanowienie SN z dnia 01 02 2000 r., III CKN 575/98, LEX nr 52770 oraz postanowienie SN a dnia 04 10 2000 r., III CKN 135/01, LEX nr 57229, a także wyrok SA w Krakowie z dnia 22 04 1993 r., IACr 131/93, Przegląd Sądowy wkładka 1996, nr 2, poz. 48 wraz z glosą M. Niedościał, OSA 1997, nr 11-12, s. 100-107. Por. też wypowiedzi doktryny, zwł. M. Niedościał, *Zasady*, s. 353 n.

²¹⁷ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 288.

W pewnym zakresie zaostrożono kryteria wobec osób pełnoletnich pobierających naukę zawodu lub uczęszczających do szkół w chwili otwarcia spadku. Mocą wspomnianego rozporządzenia powiększono katalog takich osób, nie mogących dziedziczyć gospodarstwa rolnego o osoby dorosłe pobierające naukę w szkole dziennej mające inne źródło dochodów, nawet jeżeli nie było nim stałe zatrudnienie (rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych § 2)²¹⁸. Do tej pory wyłączeni byli jedynie dorośli pobierający naukę w szkołach dla pracujących lub odbywający studia dla pracujących²¹⁹.

Podczas tej nowelizacji zmianom nie uległy przepisy regulujące dziedziczenie ustawowe gospodarstwa rolnego przez wnuki i dalszych zstępnych spadkodawcy (ówczesny art. 1060 k.c.), przez rodzeństwo i ich zstępnych (ówczesny art. 1062 k.c.) oraz przepis określający dziedziczenie z ustawy na zasadach ogólnych w przypadku braku w kręgu spadkobierców ustawowych osób spełniających warunki do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (ówczesny art. 1063 k.c.).

3.5. Przepisy obowiązujące dla spadków otwartych od 14 lutego 2001 r.

Od wejścia w życie obecnej Konstytucji, co nastąpiło 17 października 1997 r. (art. 243 Konstytucji RP), toczyła się w doktrynie dyskusja, czy w świetle jej przepisów, dotyczących zwłaszcza ochrony własności, przepisy k.c. dotyczące szczególnego reżimu dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych są z nią zgodne²²⁰. Trybunał Konstytucyjny zakończył dyskusję w tej materii wyrokiem wydanym

²¹⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 12 1990 r. w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych (Dz.U. z 1990 r., nr 89, poz. 519 ze zm.).

²¹⁹ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 289.

²²⁰ Z. Truszkiewicz, *Szczególny porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych w świetle Konstytucji RP*, *Studia Iuridica Agraria* 2001, nr 2, s. 182.

dnia 31 stycznia 2001 r.²²¹, na podstawie skierowanego do niego pytania prawnego przez trzy sądy rejonowe oraz wniosku Rzecznika Praw Obywatelskich. TK dokonał zbadania konstytucyjności tych przepisów zarówno w ich brzmieniu obowiązującym w momencie orzekania, a więc po nowelizacji z 1990 r., jak również w datach wejścia w życie nowelizacji z 1971 oraz 1982 r. Po dokonaniu szczegółowej analizy, na referowanie której nie mamy tu miejsca, TK uznał, iż art. 1059, 1060, 1062, 1064 oraz 1087 k.c., a także przepisy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1990 r. w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych są niezgodne z art. 64 ust. 1 i 2 w zw. z art. 21 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji RP w zakresie, w jakim dotyczą spadków otwartych po dacie ogłoszenia wyroku TK w Dzienniku Ustaw, co nastąpiło dnia 14 lutego 2001 r. Równocześnie TK stwierdził, iż wyżej wymienione przepisy k.c. są zgodne ze wspomnianymi przepisami Konstytucji RP w zakresie, w którym odnoszą się do spadków otwartych przed dniem ogłoszenia wyroku.

Jak widać, TK zastosował więc w tym przypadku konstrukcję tzw. niekonstytucyjności podzielonej w czasie²²². W uzasadnieniu dla swojej decyzji TK wskazał na zasadę *lex retro non agit* oraz na zasadę bezpieczeństwa obrotu prawnego. Zdaniem TK uznanie przepisów o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych za niekonstytucyjne od momentu ich wejścia w życie spowodowałoby wznowienie szeregu postępowań przez spadkobierców, którzy w momencie obowiązywania tych przepisów nie mogli dziedziczyć gospodarstwa rolnego. W efekcie mogłoby to prowadzić do wzruszenia części orzeczeń o stwierdzeniu nabycia spadku, z szeregiem dalszych konsekwencji na gruncie prawa cywilnego. Rozstrzygnięcie takie spotkało się z przychylną oceną wielu autorów²²³.

²²¹ Wyrok TK z dnia 31 01 2001 r., P 4/99, OTK 2001, nr 1, poz. 5.

²²² J.S. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 290.

²²³ L. Lichorowicz, *Szczególny porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych w Polsce po orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego z 31 stycznia 2001 r.*, Rejent 2001, nr 9, s. 96; A. Mączyński, *Konstytucyjne prawo dziedziczenia*, [w:] *Rozprawy prawni-*

W wyroku tym TK uznał ponadto, że art. 1063 k.c. zarówno w pierwotnym brzmieniu nadanym ustawą z dnia 23 kwietnia 1964 r. i zmienionym ustawą z dnia 26 października 1971 r., jest niezgodny z art. 21 ust. 1 i 2 oraz z art. 64 ust. 1 i 3 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Odmienne, art. 1063 k.c., w brzmieniu nadanym ustawą z dnia 26 marca 1982 r., jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w zw. z art. 21 ust. 1 oraz art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. W odniesieniu do pozostałych przepisów tytułu X księgi IV k.c. podlegających zaskarżeniu, TK stwierdził, iż art. 1058, 1066, 1079, 1081, 1082 oraz 1086 k.c. są zgodne bądź nie są niezgodne z odpowiednimi przepisami Konstytucji RP.

Na skutek tego wyroku ustawodawca zdecydował się ponadto uchylić w roku 2007²²⁴ art. 1066 k.c., który nakazywał w postanowieniu o stwierdzeniu nabycia spadku wymieniać oddzielnie spadkobierców dziedziczących gospodarstwo rolne oraz ich udziały w tym gospodarstwie.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż w odniesieniu do spadków otwartych od 14 lutego 2001 r. nie obowiązują przepisy znajdujące się w art. 1059, 1060, 1062, 1064 i 1087 k.c., a także przepisy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1990 r. w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych. Obowiązują nadal zaś przepisy, które według TK są zgodne albo nie są niezgodne z Konstytucją RP, a więc art. 1058, 1063, 1066, 1079, 1081, 1082 oraz 1086 k.c., a także te które w ogóle nie podlegały ocenie TK, jak art. 1067 i 1070 k.c. W przypadku zaś spadków otwartych przed 14 lutego 2001 r. wyrok TK nic nie zmienił i przepisy o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych nadal obowiązują.

cze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana, Kraków 2005, s. 1177; J. Pietrzykowski, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 999; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 1180.

²²⁴ Uchylony ustawą z dnia 24 07 2007 r. o zmianie ustawy Prawo o notariacie oraz niektórych innych ustaw (DZ.U. z 2007 r., nr 181, poz. 1287).

3.6. Przepisy dotyczące dziedziczenia wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych

Zgodnie z art. 1086 k.c. przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych stosuje się odpowiednio do dziedziczenia wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych, o ile art. 1087 i 1088 k.c. nie stanowią inaczej. Przepis ten nie podlegał żadnym nowelizacjom od czasu uchwalenia k.c., w związku z tym dziedziczenie wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych przebiegało analogicznie, jak dziedziczenie gospodarstw rolnych w poszczególnych omówionych przeze mnie wyżej okresach, z wyłączeniem regulacji z art. 1087 i 1088 k.c., które wprowadzały pewne odrębności²²⁵.

Mianowicie ustawodawca w art. 1087 k.c. odrębnie określił warunki, jakie powinien spełniać spadkobierca aby dziedziczyć taki wkład. I tak spadkobierca taki mógł dziedziczyć, jeżeli w chwili otwarcia spadku był członkiem spółdzielni, do której spadkodawca wniósł wkład, albo – podobnie jak było to uregulowane przy dziedziczeniu gospodarstwa rolnego – był małoletni, bądź pobierał naukę zawodu, lub uczęszczał do szkoły albo był trwale niezdolny do pracy (art. 1087 § 1 k.c.). W przypadku braku spadkobierców spełniających jeden z wymienionych wyżej warunków, wkład gruntowy dziedziczyć mógł spadkobierca, który pracował w gospodarstwie rolnym spółdzielni albo w ciągu sześciu miesięcy od otwarcia spadku został członkiem tej spółdzielni (art. 1087 § 2 k.c.). W doktrynie wskazuje się, że praca, o której jest tu mowa powinna być wykonywana w tej spółdzielni, w której znajdował się wkład podlegający dziedziczeniu²²⁶. Do dziedziczenia wkładu gruntowego stosowano

²²⁵ Stąd nadal pozostają aktualne ustalenia J. Geislera, *W kwestii dziedziczenia wkładu gruntowego w rolniczej spółdzielni produkcyjnej*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 47 (1985), nr 4, s. 75-85 oraz przywołane tam orzecznictwo.

²²⁶ Tamże, s. 80; J.S. Piątowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 285.

również odpowiednio przepisy art. 1060 i 1062 k.c. w brzmieniu obowiązującym w danym momencie. Znajdowały one zastosowanie, gdy spadkobiercy powołani z ustawy do spadku nie odpowiadali warunkom z art. 1087 k.c., w związku z czym dziedziczyły wkład gruntowy osoby wymienione w art. 1060 i 1062 k.c., o ile w chwili otwarcia spadku spełniały jeden z warunków wymienionych w art. 1087 § 1 pkt 1 lub art. 1087 § 2. Jeżeli mimo to, żaden ze spadkobierców ustawowych nie spełniał tych warunków albo jeżeli uprawnionymi były wyłącznie osoby trwale niezdolne do pracy, wkład gruntowy, na podstawie art. 1063 k.c. w zw. z art. 1087 k.c., dziedziczony był przez spadkobierców ustawowych na zasadach ogólnych²²⁷. Wyjątkiem będzie jednak sytuacja, gdy osoba trwale niezdolna do pracy, jako jedyna powołana do dziedziczenia wkładu gruntowego, była jednocześnie członkiem rolniczej spółdzielni produkcyjnej, do której spadkodawca wniósł wkład. W takim przypadku będzie ona dziedziczyć tenże wkład, ponieważ członkostwo w spółdzielni stanowiło samoistną przesłankę dziedziczenia wkładu, bez względu na pozostałe okoliczności²²⁸.

3.7. Przepisy dotyczące dziedziczenia lasów i gruntów leśnych niewchodzących w skład gospodarstwa rolnego

Zgodnie z ustawą z dnia 22 listopada 1973 r. o zagospodarowaniu lasów niestanowiących własności państwa²²⁹, lasy i grunty leśne prywatne, które mogły stanowić całość gospodarczą z nieruchomościami rolnymi danego spadkodawcy, wchodziły w skład gospodarstwa rolnego i razem z tym gospodarstwem podlegały reżimowi

²²⁷ Szczegółowo kwestie te rozważa J. Nadler, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1816 n.

²²⁸ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 286.

²²⁹ Ustawa z dnia 22 11 1973 r. o zagospodarowaniu lasów niestanowiących własności państwa (Dz.U. z 1973 r., nr 48, poz. 283 ze zm.).

przewidzianemu dla dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Jednakże lasy i grunty leśne mogły nie wchodzić w skład gospodarstwa rolnego. Miało to miejsce w dwóch przypadkach: jeżeli nie stanowiły one zorganizowanej całości gospodarczej z nieruchomościami rolnymi albo gdy ich właściciel nie był właścicielem gospodarstwa rolnego (art. 12 ust. 1 ustawy o zagospodarowaniu lasów nie stanowiących własności państwa). W takiej sytuacji podlegały one dziedziczeniu na podstawie przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych, stosowanych jednak nie wprost a odpowiednio. W praktyce sytuacja lasu i gruntu leśnego była zbliżona do gospodarstwa rolnego.

Nowelizacja k.c. z dnia 28 lipca 1990 r. spowodowała uchylenie art. 12 ust. 2 i 3 ustawy o zagospodarowaniu lasów niestanowiących własności państwa, które zawierały odesłanie do przepisów k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych. Odtąd dziedziczenie takich lasów i gruntów leśnych przebiegać będzie na zasadach ogólnych bez żadnych ograniczeń²³⁰.

²³⁰ J.S. Piątkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 138.

Rozdział 4

Utrata prawa do dziedziczenia przez spadkobiercę ustawowego

4.1. Zrzeczenie się dziedziczenia oraz zrzeczenie się prawa do zachowku

Kodeks cywilny zawiera generalny zakaz zawierania umów dotyczących spadku po osobie żyjącej (art. 1047 k.c.)²³¹. Wyjątkiem od tej reguły jest dopuszczenie umowy o zrzeczenie się dziedziczenia, którą może zawrzeć potencjalny spadkobierca z potencjalnym spadkodawcą (art. 1048 k.c.)²³². Umowa taka – inaczej niż było to w przypadku obowiązywania dekretu Prawo spadkowe (art. 10 i 11) – w obecnym stanie prawnym może dotyczyć jedynie dziedziczenia na mocy ustawy²³³. Zrzekający po jej zawarciu może nadal dziedziczyć

²³¹ O generalnym zakazie zawierania umów i zakresie umów dopuszczalnych zob. zwł. A. Doliwa, *Umowy dotyczące spadku*, Studia Prawa Prywatnego 2008, nr 1, s. 129 n.

²³² Tamże, s. 133 n.

²³³ W. Hans, *Umowy dotyczące spadku*, Nowe Prawo 1967, nr 2, s. 244. Pierwsze projekty k.c. z 1954 i 1955 r. nie przewidywały w ogóle możliwości zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. Więcej o kontekście historycznym i prawnoporównawczym zob. zwł. E. Rott-Pietrzyk, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, Rejent 2006, nr 3, s. 107 n.

zarówno na podstawie testamentu sporządzonego po jej zawarciu, jak i przed dokonaniem zrzeczenia się²³⁴.

Umowa zrzeczenia się dziedziczenia, dla swej skuteczności, musi być zawarta w formie aktu notarialnego (art. 1048 zd. 2 k.c.). Jej zawarcie często towarzyszy zawarciu innej umowy między tymi samymi stronami, jak zwłaszcza umowa darowizny czy majątkowa umowa małżeńska. Umowy te niekiedy będą zawarte nawet w jednym akcie notarialnym. Nie zmieni to jednak faktu, iż umowa zrzeczenia się dziedziczenia będzie zawsze odrębną umową i będzie mogła być uzależniona od wykonania innej umowy, jedynie gdy zostanie to wyraźnie stwierdzone, np. poprzez zamieszczenie warunku²³⁵.

Stronami umowy o zrzeczenie się dziedziczenia mogą być przyszły spadkodawca oraz każdy z potencjalnych spadkobierców ustawowych, z wyłączeniem gminy ostatniego miejsca zamieszkania oraz Skarbu Państwa, z uwagi na charakter powołania do dziedziczenia tych ostatnich. Powszechnie przyjmuje się, że umowa ta może być zawarta przez pełnomocnika, przy czym wymagane będzie w takim przypadku pełnomocnictwo w formie aktu notarialnego²³⁶. W imieniu spadkobiercy małoletniego umowę taką może zawrzeć przedstawiciel ustawowy za zgodą sądu opiekuńczego²³⁷.

Z umową o zrzeczenie się dziedziczenia wiąże się szereg problemów interpretacyjnych, wywołujących spory w doktrynie. Przyjrzymy się tutaj pokrótce najważniejszym z nich. Rozbieżne stanowiska zarysowały się już na tle oceny dopuszczalności warunku w tejże umowie. Dawniejsi komentatorzy odmawiali możliwości zawarcia

²³⁴ Zob. uchwała SN z dnia 15 05 1972 r., III CZP 26/72, OSN 1972, nr 11, poz. 197. Dla porównania rozwiązania niemieckie w tym zakresie przedstawia J. Pisuliński, *Zrzeczenie się dziedziczenia w prawie niemieckim*, Rejent 1999, nr 12, s. 59-81.

²³⁵ M. Pazdan, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 1036.

²³⁶ I. Kozak, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, Przegląd Sądowy 2004, nr 11-12, s. 73 n; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 985; E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 369; M. Pazdan, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 1038.

²³⁷ E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 369.

warunku w takiej umowie²³⁸. Obecnie powszechnie dopuszcza się takie rozwiązanie²³⁹. Innym kontrowersyjnym zagadnieniem jest dopuszczalność zrzeczenia się dziedziczenia na korzyść osoby trzeciej. Podobnie przeciw takiej możliwości wypowiedzieli się dawniejsi przedstawiciele nauki²⁴⁰, zaś za – wielu obecnych komentatorów²⁴¹. Na tle niejednolitego orzecznictwa w tym zakresie²⁴², szerszą krytykę przeprowadziła E. Skowrońska-Bocian, negując możliwość zawarcia w umowie o zrzeczenie się dziedziczenia klauzuli, zgodnie z którą zrzeczenie następuje na korzyść określonej osoby²⁴³. Za taką możliwością opowiedzieli się jednak ostatnio również M. Pazdan oraz W. Borysiak²⁴⁴.

Inną kontrowersyjną kwestią jest możliwość częściowego zrzeczenia się dziedziczenia, polegająca na zrzeczeniu się przez spadkobiercę ustawowego dziedziczenia jedynie w zakresie mającej mu przypaść w przyszłości, na podstawie dziedziczenia ustawowego, ułamkowej części spadku. Zwolennicy dopuszczenia takiej umowy powoływali się głównie na wnioskowanie *a maiori ad minus*, argumentując że jeżeli ustawodawca dopuścił możliwość zrzeczenia się dziedziczenia w całości, to dopuścił również możliwość zrzeczenia

²³⁸ Zob. prace cytowane w M. Pazdan, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 1039.

²³⁹ Tamże, s. 1039; A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku*, s. 845; M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, s. 191; E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 370; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1793; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 1135.

²⁴⁰ Zob. prace cytowane w M. Pazdan, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 1039.

²⁴¹ W. Hans, *Umowy dotyczące spadku*, s. 244; A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku*, s. 845; M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, s. 193; E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 371.

²⁴² Por. sprzeczne orzeczenia: postanowienia SN z dnia 20 03 1984 r. III CRN 35/84, OSNC 1984, nr 10, poz. 184 oraz uchwała SN z dnia 05 02 1993 r., III CZP 10/93, OSNC 1993, nr 9, poz. 147.

²⁴³ E. Skowrońska-Bocian, Glosa do postanowienia SN z dnia 20 03 1984 r. III CRN 35/84, OSP 1994, nr 5, s. 216 n.

²⁴⁴ M. Pazdan, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 1040 n.; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 1135 n.

się w części oraz wskazywali na możliwość wzbogacenia instrumentów dzięki którym strony mogą rozwiązywać skomplikowane sytuacje życiowe²⁴⁵. Odrzucili z kolei taką możliwość W. Borysiak oraz P. Księżak, wskazując że umowa taka byłaby nieważna²⁴⁶. Badacze ci jednak dopuścili możliwość zawarcia umowy o zrzeczenie się prawa do zachowku, a drugi nich również częściowego zrzeczenia się prawa do zachowku²⁴⁷.

Zrzeczenie się dziedziczenia wywołuje skutek prawny dopiero w chwili otwarcia spadku. Osoba, która zawarła umowę o zrzeczeniu się dziedziczenia lub jego zstępni, którzy są objęci tą umową, zostają wyłączeni od dziedziczenia ustawowego tak, jakby nie dożyli otwarcia spadku (art. 1049 § 2 k.c.). Ponadto tracą oni prawo do zachowku po spadkodawcy²⁴⁸. Nie budzi kontrowersji to, że w braku odmiennego postanowienia w umowie (art. 1049 § 1 k.c.), skutki zrzeczenia się dziedziczenia rozciągają się na zstępnych spadkodawcy i to zarówno tych, którzy urodzili się przed zawarciem umowy, jak i na tych, którzy przyszli na świat po jej zawarciu²⁴⁹. Spadkobierca, który zrzekł się dziedziczenia, nie jest uwzględniany przy ustalaniu prawa do zachowku²⁵⁰.

²⁴⁵ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1972, s. 152; A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku*, s. 845 n; M. Niedośpiał, *Czynności prawa spadkowego*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji 1995, nr 33, s. 82; M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, s. 193 n; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 988.

²⁴⁶ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 1130 n; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2012, s. 124 n, gdzie najszersza analiza zagadnienia.

²⁴⁷ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 1133 n; P. Księżak, *Zachówek*, s. 130 n.

²⁴⁸ A. Malinowski, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w ujęciu kodeksu cywilnego*, Nowy Przegląd Notarialny 2002, nr 4, s. 42; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 1138; odmiennie jednak P. Księżak, *Zachówek*, s. 140 n, który dopuszcza możliwość zawarcia umowy, w której zrzekający (i jego zstępni) zrzekłby się co prawda prawa do dziedziczenia, zastrzegłby sobie jednak przy tym prawo do zachowku.

²⁴⁹ M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 989.

²⁵⁰ E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 373.

Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia może zostać uchylona wolą stron poprzez zawarcie nowej umowy w formie aktu notarialnego (art. 1050 k.c.). Jej skutkiem będzie ponowne wejście w krąg spadkobierców ustawowych osoby, która zawarła wcześniej umowę o zrzeczenie się dziedziczenia. Spadkodawca oczywiście może uchylić skutki zawartej wcześniej umowy o zrzeczenie się dziedziczenia poprzez powołanie w testamencie do dziedziczenia danego spadkobiercy. Nie przywróci to jednak temu spadkobiercy prawa do zachowku. Ponadto może zostać zawarta umowa zmieniająca zawartą wcześniej umowę o zrzeczenie się dziedziczenia²⁵¹.

4.2. Odrzucenie spadku

Spadkobierca, zarówno powołany w testamencie, jak i ustawowy, może złożyć oświadczenie o przyjęciu albo odrzuceniu spadku (art 1015 § 1 k.c.). Spadkobierca, który odrzucił spadek jest traktowany tak, jakby nie dożył otwarcia spadku (art. 1020 k.c.). Oświadczenie to jest bezwarunkowe²⁵² i działa ze skutkiem *ex tunc*. Warto zaznaczyć ponadto, że spadku nie można odrzucić na rzecz określonej osoby.

Ustawodawca w celu zapewnienia szybkiej możliwości ustalenia losów spadku, wprowadził krótki, sześciomiesięczny termin na złożenie oświadczenia o odrzuceniu spadku (art 1015 § 1 k.c.). Równocześnie wprowadzono fikcję prawną, w myśl której bierność spadkobiercy w tym okresie uznaje się za złożenie przez niego oświadczenia o przyjęciu spadku wprost. Od tej reguły ustawa wprowadziła wyjątek na rzecz trzech kategorii spadkobierców: osób prawnych; osób, które nie mają pełnej zdolności do czynności prawnych; osób, co do których są spełnione przesłanki ich całkowitego ubezwłasnowolnienia – które w takim przypadku przyjmują spadek z do-

²⁵¹ M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 990; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1794.

²⁵² B. Kordasiewicz, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 472.

brodziejstwem inwentarza (art. 1015 § 2 k.c.). Jak wiadomo, przyjęcie spadku wprost skutkuje pełną odpowiedzialnością spadkobiercy całym swoim majątkiem za długi spadkowe, zaś przyjęcie z dobrodziejstwem inwentarza ogranicza tę odpowiedzialność do wysokości wartości udziału spadkowego danego spadkobiercy.

Odrzucenie spadku rodzi odmienne skutki w zależności, czy odrzucającym spadek był spadkobierca ustawowy czy testamentowy, oraz od tego, czy był on jedynym spadkobiercą czy też było kilku współspadkobierców²⁵³. W przypadku dziedziczenia testamentowego może dojść do dziedziczenia przez spadkobiercę podstawionego, jeżeli testament przewidywał taką ewentualność (art. 963 k.c.) oraz może dojść do zwiększenia udziałów pozostałych współspadkobierców na podstawie tzw. przyrostu (art. 965 k.c.). Po trzecie wreszcie, może zajść najbardziej interesująca nas w kontekście tematu pracy możliwość: w przypadku gdy odrzucający spadek spadkobierca był jedynym spadkobiercą lub gdy spadkodawca wyłączył w testamencie przyrost (art. 965 k.c.) oraz nie było w żadnym z tych wypadków podstawienia – nastąpi zmiana sposobu dziedziczenia na dziedziczenie na podstawie przepisów ustawy co do części lub całości spadku. Z kolei w przypadku dziedziczenia ustawowego, gdy spadkobierca odrzuci spadek, w jego miejsce zostaną powołane dalsze osoby uprawnione do dziedziczenia ustawowego: zstępni, dalsi spadkobiercy ustawowi, a ostatecznie nawet gmina ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy lub Skarb Państwa. Inną możliwością jest zwiększenie udziałów spadkobierców dochodzących do dziedziczenia wspólnie ze spadkobiercą odrzucającym spadek, np. w przypadku gdy spadkobierca, będący zstępnym spadkodawcy sam nie miał dalszych zstępnych²⁵⁴.

Rozważmy, co się stanie w przypadku zbiegu tytułów powołania do spadku. Zgodnie z art. 1022 k.c. spadkobierca, który jest powołany do spadku zarówno na podstawie testamentu, jak i ustawy, może

²⁵³ Por. najszersze omówienie B. Kordasiewicz, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 472 n.

²⁵⁴ Por. postanowienie SN z dnia 19 01 1983 r., III CRN 326/82, LEX.

spadek przypadający mu na podstawie testamentu odrzucić a przyjąć spadek jako spadkobierca ustawowy²⁵⁵. Oczywiście jest, że spadkobierca może również odrzucić spadek zarówno jako spadkobierca testamentowy, jak i spadkobierca ustawowy. W takim przypadku powinien jednak złożyć dwa oświadczenia o odrzuceniu spadku, oddzielnie dla każdego z tytułów powołania do spadku²⁵⁶. Oba z wyżej opisanych przypadków mogą zajść, gdy spadkodawca rozrządzi w testamencie całym swoim majątkiem, a spadkobierca będzie powołany w testamencie do całości spadku, lub gdy będzie powołany jedynie do części spadku (jako jedyny spadkobierca, gdy testator nie rozporządzi całym swoim majątkiem lub jako współspadkobierca). W takim przypadku przyjęcie spadku na mocy testamentu uniemożliwia złożenie oświadczenia o odrzuceniu spadku na podstawie ustawy z uwagi na to, że dopóki spadkobierca taki nie odrzuci spadku na mocy testamentu, to nie dojdzie w ogóle do dziedziczenia przez niego na podstawie ustawy²⁵⁷. Inaczej sytuacja będzie wyglądać, jeżeli spadkodawca rozrządzi w testamencie jedynie częścią swojego majątku, a spadkobierca zostanie powołany w testamencie do części spadku, natomiast do reszty jest powołany jako spadkobierca ustawowy. Spadkobierca taki byłby wtedy powołany do dwóch różnych udziałów w spadku, na podstawie dwóch różnych tytułów. W takim przypadku większość przedstawicieli doktryny przyjmuje, że spadkobierca może zarówno odrzucić spadek przypadający mu na podstawie testamentu a przyjąć ten na podstawie ustawy, jak i postąpić odwrotnie i przyjąć spadek przypadający na podstawie testamentu, a odrzucić ten na podstawie ustawy²⁵⁸.

²⁵⁵ Por. zwłaszcza B. Kordasiewicz, *Przyjęcie i odrzucenie spadku*, *Studia Prawa Prywatnego* 2006, nr 2, s. 44 n.

²⁵⁶ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 874.

²⁵⁷ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1713; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 875.

²⁵⁸ E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 278; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 937 n; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1713; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 876. Odmiennie E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 284, konkludując jednak,

Dodajmy dla porządku, że spadku nie mogą odrzucić jedynie gmina ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy oraz Skarb Państwa, jeżeli dziedziczą na podstawie ustawy (art. 1023 § 1). W obecnym stanie prawnym nie ma możliwości odrzucenia spadku z równoczesnym zachowaniem prawa do zachowku²⁵⁹. Sytuacja taka była możliwa pod rządami dekretu Prawo spadkowe (art. 154 dekretu Prawo spadkowe).

4.3. Testament negatywny

Ustawodawca obecnie, w przeciwieństwie do poprzedniego stanu prawnego (Prawo spadkowe art. 31)²⁶⁰, nie mówi nic o możliwości sformułowania testamentu negatywnego. Tym niemniej wszyscy są zgodni, iż spadkodawca może w testamencie wyłączyć od dziedziczenia swojego krewnego lub małżonka, nie ustanawiając innej osoby spadkobiercą²⁶¹. Testament negatywny jest rozrządzeniem spadkodawcy, mocą którego wyłącza on od dziedziczenia jednego lub kilku spadkobierców ustawowych, nie powołując przy tym spadkobiercy testamentowego. Skutkiem testamentu negatywnego jest dziedziczenie ustawowe, według zasad przyjętych przez k.c., z pominięciem osoby (lub osób) wyłączonej. Następuje zatem jedynie modyfikacja kręgu spadkobierców ustawowych, a nie całkowite wyłączenie dziedziczenia ustawowego²⁶².

Wskazuje się słusznie, że założenia testamentu negatywnego są zbliżone do wydziedziczenia. Obie te instytucje wszak prowadzą do wyeliminowania z kręgu spadkobierców ustawowych osoby, która

że spadkobierca ma prawo złożyć jedno z obu możliwych oświadczeń.

²⁵⁹ Szerzej na ten temat zob. P. Księżak, *Zachówek*, s. 144 n.

²⁶⁰ O poprzedniej regulacji zob. zwł. J. Biernacki, *Testament negatywny oraz jego właściwość i skutki*, *Przegląd Notarialny* 1949, s. 130-144.

²⁶¹ E. Niezbecka, *Skutki prawne testamentu negatywnego i wydziedziczenia*, *Rejent* 1992, nr 7-8, s. 18 n.; S. Wójcik, F. Zoll, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 319.

²⁶² A. Rojek, *Wydziedziczenie i testament negatywny*, *Przegląd Sądowy* 2006, nr 9, s. 106 n.

dziedziczyłaby po danym spadkodawcy w przypadku braku takiego rozrządzenia. Różnica polega na tym, że w przypadku testamentu negatywnego nie trzeba spełnić jakichkolwiek dodatkowych wymogów – wystarczy wyrażenie samej woli spadkodawcy. Jeżeliby spadkodawca w testamencie negatywnym wskazał przyczynę, z powodu której wyłącza od dziedziczenia danego spadkobiercę, a przyczyna ta mieściłaby się w katalogu przyczyn umożliwiających wydziedziczenie, sąd powinien rozpatrywać dane rozrządzenie w kategoriach wydziedziczenia²⁶³. Drugą różnicą jest skutek, jaki wywiera każda z tych instytucji. W przypadku testamentu negatywnego wyłączony od dziedziczenia ustawowego zachowuje inne uprawnienia wynikające z prawa spadkowego, jak np. prawo do zachowku²⁶⁴.

Jak już wspomniałem, k.c. nie zawiera przepisu mówiącego o testamencie negatywnym. Powszechnie dopuszcza się jednak możliwość jego sporządzenia. Wynika to z ugruntowanego poglądu doktryny, która opiera się tu na stanowisku wyrażonym przez J. Gwiazdomorskiego oraz J.S. Piątowskiego²⁶⁵. Pogląd ten znalazł pełne poparcie w orzecznictwie SN, który w uchwale z dnia 10 kwietnia 1975 r.²⁶⁶ stwierdził, że przepisy k.c. nie wykluczają możliwości sformułowania testamentu, w którym spadkodawca jedynie wyłączyłby od dziedziczenia ustawowego określoną osobę. Wynika to zdaniem SN z podstawowej zasady prawa spadkowego, jaką jest swoboda testowania i szacunek dla woli zmarłego, którą to wolę należy interpretować zgodnie z rzymską regułą *favor testamenti*²⁶⁷. Ponadto SN wyraźnie opowiedział się, że takie wyłączenie nie wyłącza z góry prawa do zachowku, jaki przypadałby danemu spadkobiercy ustawowemu.

²⁶³ M. Załucki, *Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 2010, s. 99.

²⁶⁴ Tamże.

²⁶⁵ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967, s. 58; J.S. Piątowski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1973, s. 114.

²⁶⁶ Uchwała SN z dnia 10 04 1975 r., III CZP 14/75, OSNC 1976, nr 2, poz. 28.

²⁶⁷ W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérrier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009, s. 326.

4.4. Wydziedziczenie

Wydziedziczenie polega na pozbawieniu uprawnionego spadkobiercę ustawowego – zstępного, małżonka oraz rodzica spadkodawcy – zachowku (art. 1008 k.c.). Należy jednak podkreślić, że mimo braku jasnego przepisu w k.c., każde wydziedziczenie wywiera również skutek testamentu negatywnego, czyli pozbawia zdolności do dziedziczenia po określonym spadkodawcy²⁶⁸.

Wydziedziczenie musi być dokonane w testamencie, a wydziedziczający musi dla jego skuteczności wskazać przyczynę wydziedziczenia (Art. 1009 k.c.). Ma to na celu uniemożliwienie wydziedziczania w sposób ewentualny. Wydziedziczyć można jedynie za czyny popełnione przez spadkobiercę przed spisaniem testamentu. Zdaniem większości wydziedziczenie nie może zostać dokonane pod warunkiem ani z zastrzeżeniem terminu²⁶⁹. Odmienne ocenia taką możliwość P. Księżak, według którego w sytuacji gdy przyczyna wydziedziczenia ma miejsce w chwili spisania testamentu, można dokonać wydziedziczenia pod warunkiem i to zarówno rozwiązującym, jak i zawieszającym²⁷⁰. Należy podkreślić, iż wydziedziczenie jest związane z testamentem, a zatem stwierdzenie nieważności testamentu, w którym jest mowa o wydziedziczeniu oraz jego odwołanie w całości, powodują utratę mocy wydziedziczenia²⁷¹.

²⁶⁸ O testamencie negatywnym zob. wyżej. Zwraca na to uwagę M. Załucki, *Wydziedziczenie*, s. 420 n; E. Niezbecka, *Skutki prawne*, s. 16; też [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 259; B. Kordasiewicz, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 973; P. Księżak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 773. O wszelkich skutkach normatywnych wydziedziczenia zob. zwł. R.M. Paliwoda, *Skutki prawne wydziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, Przegląd Sądowy 2013, nr 10, s. 43-54 (wyłączenie od dziedziczenia: s. 45 n).

²⁶⁹ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1697.

²⁷⁰ P. Księżak, *Zachówek*, s. 170 n; tenże, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 775.

²⁷¹ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1697.

Innym problematycznym zagadnieniem jest możliwość wydziedziczenia częściowego. Większość przedstawicieli doktryny wyklucza taką możliwość²⁷². Innego zdania był pod rządami dekretu Prawo spadkowe J. Gwiazdomorski²⁷³, a obecnie *de lege lata* M. Niedośpiał²⁷⁴, B. Kordasiewicz²⁷⁵ oraz P. Księżak²⁷⁶. Z ostatnim poglądem trudno się zgodzić. Prawo do zachowku jest bowiem jednym roszczeniem, które pomimo że jest świadczeniem pieniężnym i jako takie jest świadczeniem podzielnym, to z woli samego ustawodawcy nie może podlegać miarkowaniu. Wynika to z wykładni językowej art. 1008 w zw. z art. 991 § 1 k.c. W pierwszym z nich ustawodawca podał (poprzez umieszczenie w nawiasie słowa „wydziedziczenie”) definicję legalną wydziedziczenia, które polega na pozbawieniu zachowku. W drugim przepisie z kolei określił sztywno wysokość zachowku, która wynosi połowę albo trzy czwarte udziału spadkowego, jaki przypadłby danemu spadkodawcy w przypadku dziedziczenia ustawowego. W związku z tym nie może jego wysokość podlegać modyfikacji wolą samego spadkodawcy²⁷⁷. Argumenty z wniosku *a maiori ad minus*, na których opierają się zwolennicy dopuszczalności częściowego wydziedziczenia, są w tym przypadku nieporozumieniem, ponieważ autorzy ci nie uwzględniają konse-

²⁷² Na gruncie dekretu Prawo spadkowe: M. Szaciński, *Wydziedziczenie w polskim prawie spadkowym zunifikowanym*, Nowe Prawo 1962, nr 7-8, s. 1000. *De lege lata*: S. Wójcik, *Podstawy prawa cywilnego. Prawo spadkowe*, Warszawa 2002, s. 90; M. Załucki, *Wydziedziczenie*, s. 379 n; E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 260; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 255; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1697 oraz M. Pazdan, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 922 poprzestający jednak na wyliczeniu autorów opowiadających się przeciw.

²⁷³ J. Gwiazdomorski, *Wydziedziczenie częściowe*, Nowe Prawo 1949, s. 433-441.

²⁷⁴ M. Niedośpiał, *Testament. Zagadnienia ogólne testamentu w polskim prawie cywilnym*, Kraków-Poznań 1993, s. 125.

²⁷⁵ B. Kordasiewicz, *Krąg osób uprawnionych do zachowku*, [w:] *Księga Jubileuszuwa Profesora Tadeusza Smyczyńskiego*, red. M. Andrzejewski, Toruń 2008, s. 421 n; tenże, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 957 n.

²⁷⁶ P. Księżak, *Zachówek*, s. 165 n; tenże, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 774 n.

²⁷⁷ M. Załucki, *Wydziedziczenie*, s. 379 n.

kwentności ocen prawodawcy, co jest konieczne we wnioskowaniu *a fortiori*²⁷⁸.

Ustawodawca, wprowadził zamknięty katalog przyczyn, które uprawniają spadkodawcę do wydziedziczenia (art. 1008 k.c.)²⁷⁹. Nie należy ich zatem stosować w drodze analogii lub poddawać wykładni rozszerzającej²⁸⁰. Pierwsza przyczyna uzasadniająca wydziedziczenie polegać będzie na uporczywym postępowaniu wbrew woli spadkodawcy w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego (art. 1008 pkt. 1 k.c.). Z brzmienia przepisu wynika, że muszą być spełnione łącznie trzy przesłanki. Po pierwsze postępowanie uprawnionego do zachowku musi charakteryzować się uporczywością, a więc nie musi być ciągle, długotrwałe lub być powtarzalne. Po drugie musi wywoływać dezaprobatę spadkodawcy. Przesłanka ta nie będzie spełniona, jeżeli spadkodawca akceptował zachowanie wydziedziczonego np. przyjmując od niego pieniądze zarobione w wyniku przestępstwa lub poprzez zachowanie się w podobny sposób²⁸¹. Wreszcie musi być sprzeczne z ogólnie pojętym przez społeczeństwo wzorcem zachowań.

Druga ustawowa przyczyna dopuszczająca wydziedziczenie będzie mieć miejsce, w przypadku popełnienia przez uprawnionego do zachowku względem spadkodawcy albo jednej z najbliższych mu osób umyślnego przestępstwa przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności albo rażącej obrazy czci (art. 1008 pkt. 2 k.c.). Przestępstwo musi być popełnione przeciwko samemu spadkodawcy albo jednej z najbliższych mu osób. Kodeks cywilny nie definiuje pojęcia osoba najbliższa, a krąg takich osób będzie szerszy od najbliższej rodziny (art. 446 § 3 k.c.). Przyjmuje się, że pewną wskazówką może być krąg osób uprawnionych do zachowku oraz art. 115 § 11 k.k., który zawiera definicję legalną osoby najbliższej na gruncie prawa karne-

²⁷⁸ Zob. S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*, Poznań 2003, s. 92 n.

²⁷⁹ Najszersze omówienie zob. M. Załucki, *Wydziedziczenie*, s. 383-418.

²⁸⁰ M. Pazdan, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 992; P. Księżak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 779.

²⁸¹ E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 255.

go²⁸². Tym niemniej sąd każdorazowo będzie musiał stwierdzić, kto będzie wchodził do grona osób najbliższych, w świetle art. 1008 k.c., uwzględniając wszelkie okoliczności danego przypadku. Dopuszczenie się przestępstwa będzie obejmować z pewnością wszystkie formy zjawiskowe popełnienia przestępstwa ale już nie zawsze stadialne²⁸³. Wcześniejszy wyrok sądu karnego nie jest konieczny dla stwierdzenia, że zachodzą podstawy wydziedziczenia z art. 1008 pkt. 2 k.c. W przypadku jego braku sąd cywilny sam dokona ustalenia tych okoliczności. Z kolei w przypadku wydania prawomocnego wyroku skazującego w postępowaniu karnym, sąd cywilny jest związany co do faktu popełnienia przestępstwa, jego umyślności oraz rodzaju (art. 11 k.p.c.). Sąd cywilny może jednak stwierdzić, że przestępstwo nie zostało popełnione przeciwko osobie najbliższej spadkodawcy w rozumieniu art. 1008 k.c., że pomimo innej kwalifikacji sądu karnego jest jednak przestępstwem przeciwko życiu, zdrowiu, wolności, oraz co do bycia lub nie rażącym w przypadku skazania za naruszenie czci²⁸⁴. Należy wreszcie podkreślić, iż w przypadkach działania w warunkach wyłączających bezprawność czynu (art. 25 § 1 k.k., 26 § 1 k.k., 26 § 5 w zw. z art. 26 § 1 k.k., 27 § 1 k.k.) oraz okolicznościach wyłączających winę (26 § 2 k.k., 29 i 30 k.k., art. 31 k.k.) przestępstwo nie może stanowić podstawy wydziedziczenia. Inaczej jest w przypadkach, kiedy k.k. pozwala na odstępnie od wymierzenia kary albo na nadzwyczajne złagodzenie kary, kiedy to ostateczna ocena w zakresie możliwości wydziedziczenia musi pozostać w gestii sądu cywilnego. Z kolei amnestia, abolicja, przedawnienie karalności oraz zatarcie skazania nie będą mieć znaczenia na ocenę sądu cywilnego.

Trzecia możliwa podstawa wydziedziczenia polega na uporczywym niedopełnianiu, przez osobę uprawnioną do zachowku, względem spadkodawcy obowiązków rodzinnych (art. 1008 pkt. 3 k.c.). Niedopełnienie takich obowiązków względem osoby najbliższej spadko-

²⁸² P. Księżak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 776. Por. też J. Haberk, *Pojęcie osoby bliskiej w prawie cywilnym*, Przegląd Sądowy 2011, nr 3, s. 74 n.

²⁸³ Tamże, s. 777.

²⁸⁴ Tamże.

dawcy – inaczej niż w poprzednim przypadku – nie będzie mogło stanowić podstawy wydziedziczenia. Obowiązki rodzinne, o których mowa w przepisie, mogą wynikać z małżeństwa, pokrewieństwa lub przysposobienia, co jest sprecyzowane w k.r.o. Do najbardziej typowych przyczyn wydziedziczenia z tej grupy należeć będą: uchylanie się od wypełniania obowiązku alimentacyjnego, brak osobistej troski i zainteresowania chorym, czy zerwanie kontaktów rodzinnych. Orzecznictwo słusznie wskazuje, że sytuacja taka, by być podstawą wydziedziczenia, nie może jednak wynikać z winy spadkodawcy. Tak więc przykładowo, zgodnie z orzeczeniem Sądu Apelacyjnego w Poznaniu, nie może być wydziedziczona żona na tej podstawie, że odmówiła opieki nad mężem, który wiele lat temu porzucił rodzinę dla innej kobiety²⁸⁵.

Obok przesłanek pozytywnych, które muszą zaistnieć, aby wydziedziczenie było dopuszczalne, ustawodawca wprowadził – analogicznie jak w przypadku przepisów o niegodności – jedną przesłankę negatywną: wydziedziczenie nie jest możliwe, jeżeli spadkodawca przebaczył uprawnionemu do zachowku (art. 1010 § 1 k.c.)²⁸⁶. Spory w doktrynie wywołuje ocena charakteru prawnego przebaczenia. Według części autorów przebaczenie jest bądź to oświadczeniem woli²⁸⁷, bądź zdarzeniem prawnym wykazującym wiele cech podobnych do oświadczenia woli²⁸⁸, a zatem należy do niego stosować odpowiednio przepisy o wadach oświadczenia woli. Według innych, jest aktem emocjonalnym, uczuciowym, który polega na puszczeniu w niepamięć doznanej krzywdy i odczutej urazy a jego skutki wynikają z mocy ustawy. Jest w związku z tym jedynie aktem realnym,

²⁸⁵ Wyrok SA w Poznaniu z dnia 13 01 2011 r., IACa 1021/10, LEX nr 898627.

²⁸⁶ Zob. zvl.M. Pogonowski, *Wydziedziczenie. Zarys problematyki*, Rejent 2005, nr 4, s. 129 n; M. Załucki, *Wydziedziczenie*, s. 431 n.

²⁸⁷ J. Kosik, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4: *Prawo spadkowe*, red. J.S. Piątkowski, Wrocław 1986, s. 540.

²⁸⁸ A. Kozaczka, *Charakter prawny przebaczenia w prawie cywilnym*, Nowe Prawo 1972, nr 10, s. 1549 n; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 258.

który został uzewnętrzniony²⁸⁹. Do jego uzewnętrznienia nie jest wymagana żadna określona forma, wystarczające będzie każde zachowanie spadkodawcy, które według obiektywnych kryteriów będzie dowodzić, że przebaczył uprawnionemu do zachowku. Ustawodawca przesądza, że przebaczenie nie musi być dokonane przez osobę posiadającą zdolność do czynności prawnych a wystarczy jedynie aby działał on mając dostateczne rozeznanie (art. 1010 § 2 k.c.), co należy interpretować jako posiadanie wystarczającej wiedzy na temat okoliczności, które mogą mieć znaczenie dla aktu przebaczenia²⁹⁰. W związku ze swoim charakterem przebaczenie nie może być odwołane²⁹¹.

Zdaniem większości wydziedziczenie może zostać usunięte jedynie na skutek sporządzenia nowego testamentu przez spadkodawcę, który odwoływałby w całości wcześniejszy testament zawierający wydziedziczenie, bądź odwoływałby jedynie oświadczenie w przedmiocie wydziedziczenia²⁹². Stanowisko odmienne zajął jednak SN w uchwale z dnia 14 06 1971 r., wedle którego przebaczenie dokonane po wydziedziczeniu jest skuteczne bez względu na formę, w jakiej zostało dokonane²⁹³. Orzeczenie to spotkało się jednak ze słuszną krytyką²⁹⁴.

²⁸⁹ M. Krajewski, *Przebaczenie i inne okoliczności wyłączające możliwości uznania spadkobiercy za niegodnego*, Państwo i Prawo 1997, nr 5, s. 70 n, gdzie najpełniejsza krytyka dwóch wcześniejszych koncepcji; P. Księżak, *Przebaczenie w polskim prawie cywilnym*, Państwo i Prawo 2006, nr 11, s. 54 n; J. Zrałek, *Niegodność dziedziczenia - uwagi de lege ferenda*, Rejent 2006, nr 2, s. 214 n; B. Kordasiewicz, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 971; M. Pazdan, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 924.

²⁹⁰ P. Księżak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 783.

²⁹¹ Tamże, s. 785; M. Załucki, *Wydziedziczenie*, s. 437.

²⁹² J. Kosik, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 4, s. 540; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 258; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1699; B. Kordasiewicz, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 972; P. Księżak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 786; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 925.

²⁹³ Uchwała SN z dnia 14 06 1971 r., III CZP 24/71, OSNC 1972, nr 2, poz. 23.

Na koniec należy stwierdzić, iż skutki wydziedziczenia nie rozciągają się na zstępnych wydziedziczonego, w wyniku czego zachowują oni prawo do zachowku (art. 1011 k.c.).

4.5. Uznanie za niegodnego

Jednym z najbardziej istotnych sposobów utraty prawa do dziedziczenia jest uznanie spadkobiercy ustawowego (lub testamentowego) za niegodnego dziedziczenia po danym spadkodawcy. Instytucja ta jest znana od dawna wielu systemom prawnym. Opiera się ona na przeświadczeniu, że zachodzą pewne sytuacje, w których społecznie nieakceptowalnym byłaby zgoda na dziedziczenie przez określonego spadkobiercę po określonym spadkodawcy. W różnych systemach prawnych wskazuje się co do zasady dwie sytuacje, w których można sięgnąć po stwierdzenie niegodności: przestępstwa skierowane przeciwko spadkodawcy oraz przestępstwa przeciwko porządkowi dziedziczenia²⁹⁵.

Konstrukcja instytucji niegodności realizowana jest w różnych prawodawstwach na dwa sposoby. Po pierwsze, jako działająca z mocy prawa, która znana jest między innymi kodeksowi francuskiemu i szwajcarskiemu²⁹⁶. Po drugie, jako wywołująca skutki po orzeczeniu sądu o charakterze konstytutywnym, charakterystyczna dla prawa niemieckiego. Poprzednia polska regulacja dekretu Prawo spadkowe oparta była na modelu pierwszym (art. 7-8 Prawa spadkowego), gdzie wyrok sądu miał charakter deklaracyjny oraz brak było terminów zawitych²⁹⁷. Sąd rozważał z urzędu w każdym stanie spra-

²⁹⁴ Zob. J. Gwiazdomorski, *Glosa do uchwały SN z dnia 14 06 1971 r., III CZP 24/71*, Nowe Prawo 1972, nr 10, s. 1583.

²⁹⁵ J. Wierciński, *O przestępstwie jako przyczynie niegodności dziedziczenia*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2010, nr 2, s. 556 n.

²⁹⁶ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 162.

²⁹⁷ M. Szaciński, *Przesłanki niegodności według prawa spadkowego zunifikowanego oraz znaczenie orzeczenia sądowego ustalającego niegodność*, *Nowe Prawo* 12 (1954), s. 39 n.

wy, czy zachodzą przesłanki uznania za niegodnego dziedziczenia²⁹⁸. Współczesna polska kodyfikacja (art. 928 k.c.) realizuje założenia drugiego modelu²⁹⁹. W myśl niej do stwierdzenia niegodności dziedziczenia niezbędne jest orzeczenie sądu, które ma charakter konstytutywny i wywołuje skutek *ex tunc*.

Uznany za niegodnego może być zarówno spadkobierca ustawowy, jak i spadkobierca testamentowy (art. 928 § 1 k.c.), a także zapisobiorca³⁰⁰ (art. 972 k.c.) oraz zapisobiorca windykacyjny³⁰¹ (art. 981⁵ k.c.). Ponadto, jak uważa słusznie część przedstawicieli doktryny, uznany za niegodnego może zostać uprawniony do zachowku choćby w danej sytuacji osoba ta nie była spadkobiercą lub zapisobiorcą³⁰². Ustawodawca, konstruując przepisy o niegodności, miał na względzie możliwość uznania za niegodnego osób fizycznych. Nie ma wątpliwości, iż każda osoba fizyczna może być uznana za niegodną. W pewnym zakresie przepisy te mogą jednak pozwolić uznać za niegodnego dziedziczenia osobę prawną powołaną do dziedziczenia w testamencie³⁰³. Nie budzi wątpliwości, iż w przypadku dziedziczenia ustawowego, kiedy może dojść do dziedziczenia przez gminę ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy lub Skarb Państwa, nie będzie można zastosować przepisów o niegod-

²⁹⁸ M. Szaciński, *Przesłanki niegodności*, s. 40-42.

²⁹⁹ O ocenie regulacji k.c. jeszcze na etapie projektu zob. A. Kozaczka, *Na marginesie przebaczenia w projekcie kodeksu cywilnego PRL z 1960 r.*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1962, nr 1, s. 101 n.

³⁰⁰ Zob. szerzej K. Osajda, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 503 n.

³⁰¹ Zob. szerzej tamże, s. 638 n.

³⁰² J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 163. Por. wyrok SN z 30 01 1998, I CKN 448/97, LEX nr 56817.

³⁰³ Będzie to uzależnione od oceny działania osób fizycznych wchodzących w skład organów takiej osoby prawnej. W praktyce zatem będzie mogło mieć miejsce w przypadku spółek kapitałowych oraz fundacji. Zagadnienie to wykracza jednak poza temat pracy. Por. zwł. E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 53; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 792; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1576; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 116 n.

ności dziedziczenia, bez względu na sposób działania ich przedstawicieli – *stationes fisci* lub funkcjonariuszy Skarbu Państw³⁰⁴.

Uznany za niegodnego jest traktowany tak, jakby nie dożył chwili otwarcia spadku (art. 928 § 2 k.c.), a zatem jest wykluczony od dziedziczenia zarówno na podstawie ustawy, jak i testamentu, a także nie ma prawa do zachowku. Należy podkreślić, iż skutki niegodności dotyczą jedynie samego niegodnego i nie rozciągają się na jego zstępnych, którzy mogą dziedziczyć po spadkodawcy oraz być uprawnieni do zachowku po nim³⁰⁵.

Polski ustawodawca, podobnie jak większość innych systemów prawnych, wprowadził zamknięty katalog przyczyn umożliwiających uznanie za niegodnego (art. 928 § 1 k.c.). Zdaniem zdecydowanej większości przedstawicieli doktryny nie można katalogu czynów wymienionych w dyspozycji art. 928 § 1 k.c. rozszerzać, nawet w drodze ostrożnej analogii³⁰⁶. Nie może być zatem uznany za przyczynę niegodności czyn powszechnie uznawany za naganny i wywołujący dezaprobatę, który jednak nie mieści się w katalogu wymienionym w art. 928 § 1 k.c. Nadal aktualne pozostaje w tym zakresie orzeczenie SN³⁰⁷ wydane pod rządami dekretu Prawo spadkowe, według którego nie jest możliwe uznanie za niegodnego spadkobiercy na podstawie art. 3 ustawy z dnia 18 lipca 1950 r. Przepisy ogólne prawa cywilnego³⁰⁸ (obecnie art. 5 k.c.), z innych przyczyn niż określone w ustawie, choćby przyczyny te mogły być uznane za sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. W obecnym stanie prawnym pogląd ten znalazł potwierdzenie w orzeczeniu SN z dnia

³⁰⁴ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 117.

³⁰⁵ Tamże, s. 116.

³⁰⁶ Tak zwł. A. Szpunar, *Z problematyki*, s. 22; E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 53 n; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 56 n; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 791; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1571; J.S. Piątowski, H. Witczak, A. Kawalko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 163.

³⁰⁷ Uchwała SN z dnia 03 11 1955 r., III CR 999/55, OSNCK 1956, nr 2, poz. 52.

³⁰⁸ Ustawa z dnia 18 07 1950 r. przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz.U. nr 34, poz. 311, ze zm.).

10 grudnia 1999 r.³⁰⁹ Nieliczni badacze próbowali forsować tezę, iż katalog przyczyn wymienionych w art. 928 § 1 k.c. można rozszerzać w drodze ostrożnej analogii. J. Gwiazdomorski zaproponował, by stosować analogię do stanów faktycznych, które miałyby następujące cechy: po pierwsze, sprawca działał umyślnie, po drugie – działał w celu bezprawnego naruszenia porządku spadkobrania, po trzecie – działanie to było zakończone, nie musiało jednak doprowadzić do osiągnięcia rzeczywistych zmian w porządku dziedziczenia³¹⁰. Pogląd ten podzielił ostatnio W. Borysiak, wskazując że jego przyjęcie pozwoliłoby rozszerzyć katalog przyczyn umożliwiających uznanie za niegodnego o czyny skierowane przeciwko protokołowi testamentu ustnego oraz wypisowi testamentu notarialnego, które nie są objęte dyspozycją art. 928 § 1 pkt 3 k.c., gdzie jest mowa jedynie o testamencie³¹¹. Co prawda wypada zgodzić się z poglądem W. Borysiaka w kontekście samej potrzeby ochrony pewnych dokumentów, nie będących w istocie testamentami. Tym niemniej, w związku z wyraźnym enumeratywnym wyliczeniem czynów mogących stanowić podstawę uznania spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia, wszelkie możliwości analogii w wykładni art. 928 § 1 k.c. należy zdecydowanie odrzucić³¹². Można jedynie postulować *de lege ferenda*, rozszerzenie katalogu o wspomniane przez W. Borysiaka dokumenty nie będące testamentami *sensu stricte*.

Ustawodawca podzielił przyczyny niegodności na trzy grupy. Pierwszą grupę czynów stanowią ciężkie przestępstwa przeciwko spadkodawcy, których spadkobierca dopuścił się umyślnie (art. 928 § 1 pkt 1 k.c.). Jak widać, kumulatywnie muszą być spełnione trzy przesłanki: spadkobierca musi dopuścić się przestępstwa „ciężkiego”, przestępstwo to musi być skierowane przeciwko spadkodawcy oraz jego działanie musi być umyślne.

³⁰⁹ Wyrok SN z dnia 10 12 1999 r., II CKN 627/98, LEX nr 1231370.

³¹⁰ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, s. 78.

³¹¹ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 118 n. O kontrowersjach z tym związanych zob. niżej.

³¹² Por. też w tej sprawie krytyczny pogląd M. Hałgas, *Ukrycie testamentu jako przesłanka niegodności dziedziczenia*, Przegląd Sądowy 2007, nr 11-12, s. 34 n.

Pojęcie „przestępstwo ciężkie” nie posiada definicji legalnej ani na gruncie k.c. ani na gruncie k.k.³¹³ W obecnym stanie prawnym³¹⁴ nie można go utożsamiać ze zbrodniami z k.k. „Ciężkie przestępstwo” będzie stanowić również wiele z przestępstw określanych w k.k. jako występki. W literaturze zasadnie podkreśla się słuszność takiego podejścia ustawodawcy, z uwagi na fakt, iż wiele przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, wolności, wolności seksualnej i obyczajności, przeciwko rodzinie i opiece w k.k., zakwalifikowane są jako występki³¹⁵. Bez wątpienia, z braku definicji ustawowej „ciężkiego przestępstwa”, sąd cywilny orzekający w przedmiocie niegodności dziedziczenia ma swobodę oceny, czy dany czyn jest przestępstwem „ciężkim” w rozumieniu art. 928 § 1 pkt 1 k.c. Ze względu na zasadę dyskrecjonalności władzy sędziowskiej oraz wielość możliwych stanów faktycznych, nie da się ustalić wyczerpującego katalogu przestępstw, które mogą być uznane za „przestępstwa ciężkie”³¹⁶. Będzie to uzależnione każdorazowo od całokształtu okoliczności konkretnej sprawy. Często decydujący nie będzie charakter danego przestępstwa, a nasilenie złej woli spadkobiercy, okrucieństwo w jego działaniu, szczególne udręczenie czy upokorzenie spadkodawcy³¹⁷. I tak, z jednej strony nie każda zbrodnia będzie uznana przez sąd cywilny za uzasadniającą orzeczenie niegodności, a z drugiej wiele występków będzie stanowić podstawę takiego rozstrzygnięcia. Pogląd taki – szeroko reprezentowany w doktrynie – znajduje również uzasadnienie w orzecznictwie. Przykładowo, Sąd Apelacyjny w Gdańsku uznał za przestępstwo uzasadniające orzeczenie

³¹³ Próby określenia kryteriów jakie miałyby decydować o zakwalifikowaniu danego przestępstwa jako przestępstwa ciężkiego w rozumieniu art. 928 § 1 zd. 1 k.c. podjęła się H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia*, s.173-206.

³¹⁴ Na gruncie dekretu Prawo spadkowe (art. 7, pkt. 1) przesłanką niegodności była jedynie zbrodnia. Por. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1959, s. 67.

³¹⁵ H. Witczak, *Przyczyny niegodności dziedziczenia (uwagi dotyczące art. 928 § 1 KC)*, Studia Prawnicze KUL 2008, nr 1, s. 92.

³¹⁶ Przykładowy katalog, wraz z szerokim omówieniem dała ostatnio H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia*, s. 207-265.

³¹⁷ E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 58; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 121.

niegodności dziedziczenia występpek uporczywej niealimentacji na rzecz dziecka, który nabrał szczególnego znaczenia po wypadku drogowym, w którym syn doznał ciężkiego uszczerbku na zdrowiu³¹⁸. Należy podkreślić, iż w ocenie charakteru przestępstwa sąd cywilny nie będzie związany wyrokiem sądu karnego, który wiąże sąd cywilny jedynie co do faktu popełnienia przestępstwa oraz ustaleń dotyczących winy sprawcy (art. 11 k.p.c.)³¹⁹.

Druga przesłanka to dokonanie przestępstwa „przeciwko spadkodawcy”. Jeżeli przestępstwo, będące nawet najcięższą zbrodnią, zostanie popełnione przeciwko osobie trzeciej, w tym najbliższej spadkodawcy, nie może być uznane za wypełniające dyspozycję art. 928 § 1 pkt 1 k.c.³²⁰ Bez wątpienia przestępstwami takimi będą przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu spadkodawcy (art. 148-162 k.k.), przeciwko wolności (art. 189-193 k.k.), przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (art. 197-205 k.k.), przeciwko rodzinie i opiece (art. 206-211 k.k.), przeciwko czci i nietykalności cielesnej (art. 212-217 k.k.)³²¹. Trzecia przesłanka polega na stwierdzeniu umyślności działania przestępnego.

Przestępstwo stanowiące podstawę do uznania za niegodnego może zostać popełnione w jakiegokolwiek z form zjawiskowych czy stadialnych. Tak więc obok sprawstwa oraz współsprawstwa może to być sprawstwo kierownicze (art. 18 §1 k.k.), podżeganie (art. 18 § 2 k.k.

³¹⁸ Wyrok SA w Gdańsku z dnia 14 06 2000 r., I ACa 262/00, OSA 2002, nr 3, poz. 25; por. glosy do niego: C. Kłak, OSA 2005, nr 9, s. 81-90; M. Niedośpiął, OSA 2006, nr 8, s. 76-88. Zob. też krytyczną ocenę wyroku dokonaną przez J. Wiercińskiego, *O przestępstwie jako przyczynie niegodności dziedziczenia*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2010, nr 2, s. 568, wg. którego przestępstwo zagrożone jedną z najniższych górnych granic sankcji w k.k. nie może być uznane za ciężkie w myśl k.c.

³¹⁹ E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 59; H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia*, s. 335 n.

³²⁰ Należy zauważyć, iż w poprzedniej regulacji (Prawo spadkowe, art. 7, pkt. 1) przyczyną uznania za niegodnego mogło być popełnienie zbrodni przeciwko osobie najbliższej spadkodawcy. Por. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, s. 67; M. Szaciński, *Przesłanki niegodności według prawa spadkowego zunifikowanego oraz znaczenie orzeczenia sądowego ustalającego niegodność*, Nowe Prawo 12 (1954), s. 40 n.

³²¹ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 121.

w zw. z art. 19 § 1 k.k.) oraz pomocnictwo (art. 8 § 3 k.k. w zw. z art. 19 § 1 k.k.). Zaś obok dokonania może to być również usiłowanie (art. 13 w zw. z art. 14 § 1 k.k.)³²². Jedynie A. Szpunar opowiada się za łagodniejszym traktowaniem pomocnictwa, które powinno jego zdaniem jedynie wyjątkowo skutkować uznaniem za niegodnego³²³. Pogląd ten spotkał się ze słuszną krytyką doktryny, jako sprzeczny z zasadami prawa karnego zrównującymi wszystkie formy zjawiskowe³²⁴.

Zagadnieniem budzącym pewne rozbieżności w doktrynie jest pytanie, czy ma znaczenie dla oceny uznania za niegodnego długi wpływ czasu od dokonania przestępstwa do chwili otwarcia spadku lub kwestia minięcia terminów przedawnienia z prawa karnego albo zatarcia skazania. Część naukowców uważa, że wymienione wyżej okoliczności nie mają żadnego znaczenia³²⁵. Inni wskazują, że w konkretnych okolicznościach kwestie te nie wiążą sądu orzekającego w przedmiocie uznania za niegodnego, lecz mogą mieć znaczenie dla oceny, czy przestępstwo miało charakter przestępstwa ciężkiego³²⁶.

Ponadto rozważana bywa w tym kontekście kwestia abolicji lub amnestii. Należy stwierdzić, iż brak wyroku sądu karnego, na skutek abolicji lub amnestii, nie przekreśla uznania za niegodnego. Sąd cywilny może w takim przypadku samodzielnie ocenić działania spadkobiercy w kategoriach dyspozycji art. art. 928 § 1 pkt 1 k.c.³²⁷

³²² Co do form zjawiskowych i stadialnych zob. zwł. W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010, s. 222 n, 246 n.

³²³ A. Szpunar, *Z problematyki niegodności*, s. 24.

³²⁴ M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 792; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 58; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 166.

³²⁵ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 123.

³²⁶ E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 59.

³²⁷ Por. nadal aktualną uchwałę SN z 10 09 1958, III CO 16/58, OSP 1959, nr 5, poz. 129. Zob. uwagi J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s.1572; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 123.

Kolejne dwie grupy czynów, mogących skutkować orzeczeniem niegodności, stanowią czyny skierowane przeciw swobodzie testowania, która podlega w prawie cywilnym szczególnej ochronie. Po pierwsze, spadkobierca może zostać uznany za niegodnego, jeżeli podstępem lub groźbą nakłonił spadkodawcę do sporządzenia lub odwołania testamentu, albo przy użyciu podstępu lub groźby przeszkodził mu w dokonaniu jednej z tych czynności (art. 928 § 1, pkt 2 k.c.). Wykładnia pojęć „podstęp” i „groźba” użytych w tym przepisie, powinna być analogiczna jak w przepisach k.c. normujących wady oświadczenia woli (art. 86 i 87 k.c.). W związku z tym, podstępne działanie zmierzające do sporządzenia lub odwołania testamentu albo zmierzające do przeszkodzenia w jednej z tych czynności, polegać będzie na świadomym, zamierzonym działaniu spadkobiercy, mającym na celu wywołanie lub umocnienie błędnego przekonania spadkodawcy o danym stanie rzeczy³²⁸. Z groźbą z kolei będziemy mieć do czynienia, gdy spadkodawca mógł się obawiać, że jemu samemu lub innej osobie³²⁹ grozi niebezpieczeństwo osobiste lub majątkowe. Niebezpieczeństwo to musi być poważne, a sama groźba mieć charakter bezprawny. Większość przedstawicieli doktryny uważa, że w zasadzie każda groźba godząca w swobodę testowania jest groźbą bezprawną³³⁰.

Działania te muszą być dokonane osobiście przez spadkobiercę, a nie przez osobę trzecią, która działała nawet za zgodą i wiedzą spadkobiercy. Wynika to ze ściśle językowej wykładni art. 928 § 1, pkt 2 k.c., który mówi o działaniach spadkobiercy, inaczej niż jest to sformułowane w przepisach części ogólnej k.c. (art. 86 i 87 k.c.),

³²⁸ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1572.

³²⁹ W określonym stanie faktycznym mogą to być nawet osoby trzecie nieznanne spadkodawcy, np. wzięte jako zakładnicy, W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 125.

³³⁰ Tak E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 59; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1573; oraz J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 168. Z pewnymi wątpliwościami W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 125.

gdzie dopuszcza się działania osoby trzeciej³³¹. Ponadto, aby sąd mógł orzec niegodność dziedziczenia, działanie spadkobiercy musi wywołać skutek w postaci sporządzenia lub odwołania testamentu albo przeszkodzeniu mu w jednej z tych czynności. Niegodność nie będzie zatem mogła być orzeczona w przypadku, kiedy działanie spadkobiercy było usiłowaniem, które nie wpłynęło na zachowanie spadkodawcy. Część przedstawicieli doktryny uważa ponadto, że nie może być również orzeczona, kiedy spadkodawca, co prawda najpierw uległ podstępowi lub groźbie, jednak następnie po wykryciu podstępu lub ustaniu stanu zagrożenia sporządził albo odwołał testament zgodnie ze swoją wolą³³². Inni wskazują, że w pewnych sytuacjach sąd będzie mógł mimo to stwierdzić niegodność, wskazując przykładowo sytuację sporządzenia testamentu, w którym spadkodawca nie przebaczył spadkobiercy jego wcześniejszego działania polegającego na użyciu podstępu lub groźby, a zarazem wyraził w sposób nie budzący wątpliwości dezaprobatę dla takiego działania³³³. Należy zauważyć ponadto, że niegodność może zostać orzeczona, jeżeli spadkodawca został podstępnie nakłoniony przez spadkobiercę (który jest np. spadkobiercą ustawowym) do sporządzenia testamentu nieważnego, np. testamentu holograficznego na maszynie lub odręcznego bez podpisu³³⁴.

³³¹ Tak niemalże wszyscy przedstawiciele doktryny, zob. np. J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 168; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 60; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 793. Odmienne jedynie w poprzednim stanie prawnym J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe*, Warszawa 1959, s. 69n. oraz obecnie W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 125.

³³² M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 793; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 168.

³³³ E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 60; podobnie W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 127.

³³⁴ A. Szpunar, *Z problematyki*, s. 26; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 169; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 60; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 127.

Inną grupą okoliczności godzących w swobodę testowania stanowią: umyślne ukrycie lub zniszczenie testamentu spadkodawcy, podrobienie lub przerobienie jego testamentu oraz świadome skorzystanie przez inną osobę z testamentu podrobionego lub przerobionego (art. 928 § 1, pkt 3 k.c.). Rozważmy po kolei wymienione okoliczności. Jasnym jest, iż spadkobierca może zostać uznany za niegodnego jedynie, jeżeli ukrył lub zniszczył testament umyślnie³³⁵. Wszelkie jego przypadkowe działania czy zaniedbania w tym zakresie nie dadzą podstawy do orzeczenia niegodności. Podobnie sąd nie stwierdzi niegodności, gdy spadkobierca ukrył lub zniszczył testament, co do którego był przekonany, że jest on nieważny, bądź został on odwołany przez spadkodawcę³³⁶. Jeżeli jednak spadkobierca ukrył lub zniszczył testament, który był co prawda faktycznie odwołany, ale nie zdawał sobie z tego sprawy i myślał, że swym czynem ingeruje w porządek dziedziczenia, niegodność może zostać przez sąd oczywiście orzeczona³³⁷. Oczywiście jest również to, że stwierdzenie niegodności może zostać orzeczone jedynie wobec bezpośredniego spadkobiercy spadkodawcy, jeżeli rzecz jasna dopuścił się czynu wymienionego w art. 928 § 1, pkt 3 k.c. Nie można natomiast stwierdzić niegodności, jeżeli takiego zniszczenia lub ukrycia dokonała osoba trzecia, nawet jeżeli mogłaby dziedziczyć po tymże spadkobiercy³³⁸.

Druga z wymienionych okoliczności polega na podrobieniu lub przerobieniu testamentu. Podrobienie testamentu będzie polegać na sporządzeniu przez spadkobiercę testamentu, który miałby uchodzić za sporządzony przez spadkodawcę. Przerobienie zaś na wprowadzeniu zmian w istniejącym testamencie oryginalnym spo-

³³⁵ M. Hałgas, *Ukrycie testamentu jako przesłanka niegodności dziedziczenia*, Przegląd Sądowy 2007, nr 11-12, s. 35.

³³⁶ Por. wyrok SN z dnia 10 05 1977 r., I CR 207/77, OSNC 1978, nr 2, poz. 34 oraz uchwałę SN z dnia 11 07 1973 r., III CZP 38/73, OSNC 1974, nr 3, poz. 43.

³³⁷ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 128. Odmienne uważa jednak za A. Szpunarem, *Z problematyki*, s. 29, J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 170, z czym nie można się jednak zgodzić.

³³⁸ Uchwała SN z dnia 11 07 1973 r., III CZP 38/73, OSNC 1974, nr 3, poz. 43.

rządzonym przez spadkodawcę. Jak słusznie się zwraca uwagę, podrobienie lub przerobienie musi być dokonane w celu zniweczenia woli spadkodawcy wyrażonej w testamencie. Podobnie jak w poprzedniej grupie okoliczności, nie wyłącza możliwości uznania za niegodnego fakt, że testament przerobiony bądź testament podrobiony byłby nieważny. Wystarczy, że spadkobierca będzie przekonany o jego ważności i o tym, że na skutek jego działań zmieni się porządek dziedziczenia³³⁹.

Kontrowersje w doktrynie wywołuje problematyka związana z ukryciem lub zniszczeniem oraz podrobieniem lub przerobieniem dokumentu stwierdzającego treść testamentu ustnego. Nie budzi wątpliwości, iż dokument taki, w świetle art. 952 § 2 k.c., nie może być uznany za testament, o którym jest mowa w art. 928 § 1, pkt 3 k.c.³⁴⁰ Wychodząc z tego założenia, większość przedstawicieli doktryny oraz judykatura wyraża pogląd, iż nie można stwierdzić niegodności w przypadku ukrycia lub zniszczenia takiego dokumentu. Wskazuje się przy tym dodatkowo na fakt, iż treść testamentu ustnego, pomimo zniszczenia dokumentu, o którym mowa w art. 952 § 2 k.c. może być ustalona na drodze sądowej, nawet po upływie terminów wskazanych w art. 952 § 2 i 3 k.c.³⁴¹ Odmienny pogląd reprezentują M. Niedośpiał, W. Borysiak oraz H. Witczak, wedle których ukrycie lub zniszczenie dokumentu, o którym mowa w art. 952 § 2 k.c. z powodów funkcjonalnych musi być traktowane jak zniszczenie testamentu³⁴². Trudno z takim poglądem się zgo-

³³⁹ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 129.

³⁴⁰ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1574.

³⁴¹ Zob. uchwała SN z dnia 13 11 1992 r., III CZP 120/92, OSNC 1993, nr 3, poz. 26. Por. też M. Hałas, *Ukrycie testamentu*, s. 34; E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 57; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1574; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 794; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 171.

³⁴² M. Niedośpiał, Glosa do wyroku SN z dnia 22 05 2002 r., I CK 26/02, *Monitor Prawniczy* 2005, nr 15, s. 770-771; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 130; H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia*, s. 276 n.

dzić, przyjmując zawężającą wykładnię językową przepisów o niegodności, co jest konieczne z uwagi na ich opresyjny charakter. Odmienne badacze i judykatura traktują przypadki przerobienia lub podrobienia dokumentu stwierdzającego treść testamentu ustnego zaopatrzonego w podpis spadkodawcy. Jedni, wskazując na fakt zamieszczenia podpisu spadkodawcy na takim dokumencie, co w ich opinii ma upodabniać taki dokument do testamentu, uznają jego przerobienie lub podrobienie przez spadkobiercę za podstawę stwierdzenia niegodności³⁴³. Inni z kolei, nie rozróżniając w kontekście dokumentu stwierdzającego treść testamentu ustnego jego ukrycia lub zniszczenia od przerobienia lub podrobienia, dopuszczają w obu przypadkach stwierdzenie niegodności³⁴⁴. W mojej opinii oba poglądy nie są uprawnione. Trudno znaleźć argumenty uprawniające tak dalece odmienne traktowanie ukrycia lub zniszczenia od przerobienia lub podrobienia dokumentu, o którym mowa w art. 952 § 2 k.c. Uwzględniając fakt, iż ustawodawca ograniczając się do wymienienia w art. 928 § 1 pkt 3 k.c. jedynie testamentu działań racjonalnie, nie można forsować wykładni rozszerzającej. Jedynie należałoby postulować *de lege ferenda* rozszerzenie katalogu dokumentów, których naruszenie skutkowałoby możliwością orzeczenia niegodności, o dokument stwierdzający treść testamentu ustnego oraz wypis testamentu notarialnego³⁴⁵.

Trzecia okoliczność polega na świadomym skorzystaniu przez spadkobiercę z testamentu podrobionego lub przerobionego przez inną osobę. Konieczną przesłanką uznania danej osoby za niegodną jest

³⁴³ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1574; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 171.

³⁴⁴ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 130 n.

³⁴⁵ W rozumieniu k.c. testamentem notarialnym jest jedynie oryginał zdeponowany w kancelarii notarialnej, który nie może być wydawany (art. 95 Prawa o notariacie). Wypis będący w posiadaniu spadkodawcy czy spadkobierców już testamentem w tym znaczeniu nie jest, choć ma moc oryginału (art. 109 Prawa o notariacie). Por. A. Oleszko, *Prawo o notariacie. Komentarz*, t. 2, Warszawa 2012, s. 790. Co do zasadności objęcia wypisu testamentu notarialnego dyspozycją przepisów o niegodności zob. H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia*, s. 278 n.

jej wiedza, że osoba trzecia podrobiła lub przerobiła testament. Co do zasady nie będzie mogła być orzeczona niegodność wobec osób małoletnich oraz ubezwłasnowolnionych³⁴⁶.

Ustawodawca szeroko ujął krąg podmiotów uprawnionych do wystąpienia z żądaniem uznania danej osoby za niegodną dziedziczenie. Legitymację czynną ma „każdy, kto ma w tym interes” (art. 929 k.c.), przy czym interesu, o którym jest mowa w tym przepisie nie należy identyfikować z interesem prawnym z art. 1025 k.c. czy art. 679 k.p.c.³⁴⁷ Sąd każdorazowo powinien dokonać oceny, czy dana osoba jest w określonym przypadku legitymowana do wniesienia powództwa o stwierdzenie niegodności. Podmiotami takimi będą w szczególności: spadkobierca podstawiony; spadkobierca obciążony zapisem na rzecz współspadkobiercy niegodnego; spadkobierca, którego udziały powiększyłyby się wskutek przyrostu, jaki powstałby przez uznanie współspadkobiercy za niegodnego; uprawniony do zachowku; zstępny osoby, która zrzekła się dziedziczenia, jeżeli umowa nie wyłączała jego praw do spadku; wierzyciel spadkodawcy; nabywca spadku; zarządca lub kurator spadku; prokurator; gmina i Skarb Państwa³⁴⁸.

Ustawodawca wprowadził terminy zawite, po przekroczeniu których nie jest możliwe wystąpienie z powództwem o stwierdzenie niegodności dziedziczenia³⁴⁹. Uprawniony może to zrobić w ciągu roku, od momentu gdy dowiedział się o przyczynie niegodności, ale nie dłużej niż trzy lata od otwarcia spadku (art. 929 zd. 2 k.c.). Część autorów uważa, że nie mogą one podlegać przerwie lub zawieszeniu³⁵⁰. Inni, opierając się na względach słuszności, przyznają

³⁴⁶ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 131.

³⁴⁷ Tamże, s. 136.

³⁴⁸ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1577.

³⁴⁹ B. Rystwej-Markiewicz, *Niegodność dziedziczenia*, Przegląd Sądowy 2006, nr 9, 97 n.

³⁵⁰ E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 64; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1577; E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 59.

możliwość zastosowania do nich przepisów o zawieszeniu i wstrzymaniu biegu terminu przedawnienia (art. 121-123 k.c.)³⁵¹. Rację należy przyznać pierwszym z nich.

Poza przesłankami pozytywnymi umożliwiającymi orzeczenie niegodności, ustawodawca wprowadził jedną przesłankę negatywną: przebaczenie pochodzące od spadkodawcy wyklucza uznanie danej osoby za niegodną dziedziczenia (art. 930 § 1 k.c.). Przebaczenie może zostać wyrażone w dowolny sposób, jednak z przyczyn dowodowych powinno być w jakiś sposób uzewnętrznione – nie wystarczy zatem, aby było dokonane „w duchu” przebaczącego. Ustawodawca nie wprowadził jakichkolwiek zaleceń co do formy przebaczenia, w związku z czym dopuszcza się dokonanie go w dowolnej formie, nawet w sposób konkludentny³⁵². Musi być jednak dokonane w sposób wyraźny – nie można wyciągać wniosków z samej bierności spadkodawcy w momencie dotarcia do niego informacji o zachowaniu się spadkobiercy. Większość przedstawicieli doktryny opowiada się również przeciwko możliwości cofnięcia przebaczenia przez spadkodawcę³⁵³. Powszechnie przyjmuje się, że aby przebaczenie wywołało skutek prawny, potrzebna jest dodatkowo znajomość przez przebaczącego spadkodawcę faktów uzasadniających niegodność spadkobiercy, któremu przebacza³⁵⁴. Przebaczenie zawarte w testamencie, który okaże się być nieważny, będzie wywoływać skutki prawne. Warto zaznaczyć, że do przebaczenia nie będą

³⁵¹ A. Szpunar, *Z problematyki*, s. 31; J. Zralek, *Niegodność dziedziczenia – uwagi de lege ferenda*, Rejent 2006, nr 2, s. 212; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawalko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 177; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 146; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 797.

³⁵² W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 154.

³⁵³ E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 66; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 799; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 156. Odmienne S. Grzybowski, [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, Warszawa 1985, s. 205; L. Stecki, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 7, Warszawa 2011, s. 356.

³⁵⁴ H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia*, s. 342.

mieć zastosowania przepisy o wadach oświadczenia woli³⁵⁵. W związku z tym, że przebaczenie wywołuje skutek jedynie, gdy zostało dokonane z „dostatecznym rozeznaniem”, nie może zostać dokonane pod wpływem braku świadomości lub swobody działania oraz pod wpływem błędu co do istotnych okoliczności.

Nie jest wymagane, aby spadkodawca w chwili dokonywania przebaczenia miał pełną zdolność do czynności prawnych, a jedynie wystarczy, aby działał z dostatecznym rozeznaniem (art. 930 § 2 k.c.). Zgodnie z wykładnią językową „dostateczne rozeznanie” polegać będzie na zadowalającej „znajomości jakiegoś przedmiotu, orientacji w czymś”³⁵⁶. Jak się wskazuje, nie można z góry wykluczyć skutecznego przebaczenia dokonanego przez osobę pozbawioną zdolności do czynności prawnych bądź chorą psychicznie w okresie *lucida intervalla*³⁵⁷. O tym, czy działanie było przeprowadzone z dostatecznym rozeznaniem, będzie każdorazowo decydował sąd. Tym niemniej można ogólnie stwierdzić, iż dostateczne rozeznanie polegać będzie na psychicznej zdolności przebaczonego do zrozumienia i oceny czynu spadkobiercy, doznania krzywd, jakie ten czyn wywołał, oraz do zaprzestania odczuwania urazy³⁵⁸. Oczywiście jest, że przebaczenie, jako akt o charakterze osobistym, nie może być dokonane przez osobę trzecią, np. przez przedstawiciela ustawowego spadkodawcy³⁵⁹.

³⁵⁵ P. Księżak, *Zachowek*, s. 218; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 181; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 153. Odmiennie, za ich stosowaniem opowiadają się: E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 61 n; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 798; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1579; H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia*, s. 346.

³⁵⁶ *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 2, Warszawa 1998, s. 252.

³⁵⁷ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 179.

³⁵⁸ Tamże, s. 179.

³⁵⁹ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1579; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 798; H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia*, s. 342.

4.6. Orzeczenie separacji

Ustawodawca, wprowadzając ustawą z dnia 21 maja 1999 r.³⁶⁰ do k.r.o. instytucję separacji, dodał równocześnie do k.c., mocą tej samej ustawy art. 935¹, który wyłączył z grupy spadkobierców ustawowych małżonka spadkodawcy pozostającego w separacji³⁶¹. Separacja taka, aby wywołać rzeczony skutek, musi jednak zostać prawomocnie orzeczona jeszcze przed chwilą otwarcia spadku³⁶². Orzeczenie separacji, jako czynność odwoławca, może zostać jednak zniesiona na drodze ponownego postępowania sądowego (art. 61⁶ § 1 k.r.o.). Jeżeli zatem przed otwarciem spadku uprawomocni się orzeczenie o zniesieniu separacji, małżonek spadkodawcy znajdzie się ponownie w kręgu spadkobierców ustawowych, ponieważ ustaną wszelkie skutki separacji (art. 61⁶ § 2 k.r.o.). Gdyby orzeczenie takie nie zdążyło się uprawomocnić przed otwarciem spadku, małżonek spadkodawcy pozostałby osobą wyłączonej od dziedziczenia ustawowego.

Wyłączenie małżonka spadkodawcy na podstawie art. 935¹ k.c. następuje zarówno w przypadku orzeczenia separacji w postępowaniu procesowym na żądanie jednego z małżonków (art. 425 n. k.p.c.), jak i w przypadku separacji orzeczonej na zgodny wniosek małżonków w trybie postępowania nieprocesowego (art. 567¹ - 567⁴ k.p.c.).

Orzeczenie separacji nie neguje oczywiście możliwości powołania do spadku małżonka na podstawie testamentu, nawet jeżeli został-

³⁶⁰ Ustawa z dnia 21 05 1999 r. o zm. ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. nr 52, poz. 532. O separacji zob. zwł. J. Panowicz-Lipska, *Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym*, Państwo i Prawo 1999, nr 10, s. 11-28, gdzie dalsza literatura.

³⁶¹ Co do oceny charakteru tego przepisu zob. zwł. J. Panowicz-Lipska, *Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym*, Państwo i Prawo 1999, nr 10, s. 22 n.; J. Halberda, *Separacja - wybrane zagadnienia materialnoprawne (przesłanki, skutki)*, Rejent 2001, nr 11, s. 105 n.; E. Michniewicz-Broda, *Majątkowe skutki separacji sądowej*, Rejent 2000, nr 6, s. 88.

³⁶² Wyrok SN z 06 11 1967 r., I CR 355/67, OSNC 1968, nr 7, poz. 123.

by on sporządzony przed orzeczeniem separacji³⁶³. Orzeczenie separacji pozbawia małzonka również prawa do roszczenia o przedmiotowy urządzenie domowego (art. 939 k.c.)³⁶⁴ oraz roszczenia o zachówek (art. 991 § 1 k.c.)³⁶⁵.

Dodanie art. 935¹ k.c. należy uznać za służące jednoznacznemu rozstrzygnięciu ewentualnych problemów interpretacyjnych, jakie mogłyby się pojawić po wprowadzeniu instytucji separacji na gruncie prawa spadkowego. Ustawodawca nie chciał najwidoczniej poprześcić na możliwości wyprowadzenia takich wniosków z art. 61⁴ § 1 k.r.o.

4.7. Wyłączenie małzonka od dziedziczenia

Jak już zostało to omówione w poprzedniej części pracy³⁶⁶, małżonek spadkodawcy dziedziczy na podstawie przepisów ustawy wówczas, gdy w dniu otwarcia spadku pozostawał z nim w związku małżeńskim (art. 931 § 1 k.c.). Wykluczają go od dziedziczenia zatem: prawomocny wyrok orzekający rozwód, unieważnienie małżeństwa, albo stwierdzenie nieistnienia małżeństwa. Ponadto, w drodze wyjątku, nie dziedziczą po sobie małżonkowie pozostający co prawda w związku małżeńskim, jednak co do których została prawomocnie orzeczona przed otwarciem spadku separacja. *Ratio legis* takiego rozwiązania wynika z faktu zupełnego rozkładu pożycia między małżonkami, które poprzez orzeczenie separacji nabiera określonego znaczenia prawnego. Niekiedy może jednak zdarzyć się tak, że wsz-

³⁶³ A. Piotrowski, *Majątkowe skutki orzeczenia separacji*, Nowy Przegląd Notarialny 2004, nr 3, s. 55.

³⁶⁴ Szerzej zob. E. Drozd, *Uprawnienie małzonka spadkodawcy z art. 939 §1 KC*, [w:] *Prace z prawa cywilnego wydane dla uczczenia pracy naukowej Profesora Józefa Stanisława Piątkowskiego*, red. B. Kordasiewicz, E. Łętowska, Warszawa 1985, s. 169-185.

³⁶⁵ E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 83 n; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 814; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 196.

³⁶⁶ Patrz. wyżej rozdz. 2.2.2.

częte przez jednego z małżonków postępowanie o rozwód lub o separację nie skończy się wydaniem prawomocnego wyroku przed śmiercią jednego z nich. W takich przypadkach, pomimo przeświadczenia przynajmniej jednego z małżonków o trwałym i zupełnym albo trwałym rozkładzie pożycia, drugi z nich doszedłby do dziedziczenia na podstawie przepisów ustawy. Sytuacja taka byłaby ewidentnie sprzeczna z poczuciem sprawiedliwości, toteż ustawodawca polski już pod rządami dekretu „Prawo spadkowe” wprowadził przepis umożliwiający rozwiązanie takiego problemu. Wzór stanowiły tutaj regulacje niemieckie (BGB § 1933) i austriackie (ABGB § 759)³⁶⁷. Art. 26 tego dekretu stanowił, że pozostający przy życiu małżonek nie dziedziczył na podstawie ustawy i nie miał prawa do pozostających przedmiotów urządzenia domowego wchodzących w skład spadku, jeżeli spadkodawca wytoczył powództwo z jego winy i zostało orzeczone, że żądanie rozwodu było uzasadnione. Prawo do wytoczenia takiego powództwa miał tylko każdy spadkobierca ustawowy powołany do spadku obok małżonka, w zawitym terminie 3 miesięcy od kiedy dowiedział się o swoim powołaniu do spadku³⁶⁸. W momencie prac kodyfikacyjnych nad k.c. włączono to rozwiązanie, nie dając pierwotnie możliwości wyłączenia od dziedziczenia małżonka w przypadku powództwa o separację. Obecne brzmienie art. 940 k.c. uzyskał dzięki nowelizacji dokonanej w 1999 r.³⁶⁹

Ustawodawca w omawianym przepisie wyraźnie wskazał na krąg podmiotów uprawnionych do wniesienia powództwa o wyłączenie małżonka od dziedziczenia. Powództwo może wnieść każdy ze spad-

³⁶⁷ Szerzej o tych regulacjach zob. H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, Warszawa 2013, s. 98 n.

³⁶⁸ Dz.U. nr 60, poz. 328 ze zm. Por. też Wałaszek B., *Dziedziczenie ustawowe pozostałego przy życiu małżonka wedle przepisów prawa spadkowego*, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, Kraków-Warszawa 1964, s. 415 n.; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 238.

³⁶⁹ Ustawa z dnia 21 05 1999 r. o zm. ustawy kodeks rodzinny i opiekuńczy, kodeks cywilny, kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 52, poz. 532).

kobierców ustawowych powołanych do dziedziczenia w zbiegu z małżonkiem. W obecnym stanie prawnym są to dzieci spadkodawcy i ich zstępni (art. 931 § 1 k.c.) oraz rodzice spadkodawcy (art. 932 § 1 k.c.). Ponadto w przypadku, gdy jedno z rodziców spadkodawcy nie dożyło chwili otwarcia spadku, uprawnienie takie przysługiwać będzie rodzeństwu spadkodawcy (dziedziczącemu rzecz jasna w zbiegu z małżonkiem), które dziedziczyć będzie część przypadającą zmarłemu rodzicowi spadkodawcy (art. 932 § 4 k.c.) oraz w miejsce rodzeństwa, jego zstępnym (art. 932 § 5 k.c.). W stosunku do regulacji sprzed nowelizacji z dnia 02 kwietnia 2009 r.³⁷⁰, stanowi to ograniczenie sytuacji, w których z powództwem z art. 940 k.c. może wystąpić rodzeństwo spadkodawcy. Stąd w literaturze przedmiotu pojawiają się postulaty *de lege ferenda* dopuszczenia w każdej sytuacji rodzeństwa spadkodawcy do wytoczenia powództwa z art. 940 k.c.³⁷¹. Z uwagi na specyficzny charakter tego przepisu, odnoszący się stricte do uprawnienia małżonka spadkodawcy, rozszerzanie podmiotów legitymowanych do wniesienia pozwu na osoby nie dziedziczące z nim w zbiegu, nie jest zasadne³⁷². Nie może budzić wątpliwości możliwość wystąpienia z powództwem przez dziecko przysposobione przez spadkodawcę lub przez oboje małżonków oraz przez przysposabiającego, jeżeli przysposobionym był spadkodawca³⁷³. Bardziej problematyczna jest możliwość wystąpienia z powództwem przez prokuratora. Wydaje się jednak, że mimo braku wyraźnego przepisu, może on wnieść powództwo na rzecz jednego lub wszystkich spadkobierców dziedziczących w zbiegu z małżonkiem, przy zachowaniu terminów zawitych odnoszących się do tego przepisu³⁷⁴. Byłoby to w sposób szczególny uzasadnione

³⁷⁰ Ustawa z 02 04 2009 r. o zmianie ustawy Kodeks cywilny, Dz.U. nr 79, poz. 662.

³⁷¹ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 241.

³⁷² Z nieco innej pozycji krytykuje propozycje W. Borysiaka, M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 822.

³⁷³ J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 218.

³⁷⁴ B. Walaszek, *Dziedziczenie ustawowe*, s. 416; L. Stecki, *Wylączenie*, s. 81; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 219; oraz z pewną rezerwą W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013,

w przypadku powództwa na rzecz małoletnich zstępnych spadkodawcy, w sytuacji braku innych uprawnionych podmiotów do wniesienia pozwu.

Bez wątpienia legitymacji takiej nie mają podmioty dochodzące do dziedziczenia po spadkodawcy, którzy dochodzą do dziedziczenia dopiero w przypadku braku małżonka spadkodawcy, a więc: dziadkowie spadkodawcy, pasierbowie oraz gmina ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy i Skarb Państwa. Część przedstawicieli doktryny krytykuje wyłączenie dziadków i pasierbów z grupy podmiotów legitymowanych do wytoczenia powództwa z art. 940 k.c. W przypadku dziadków wskazują na ich bliskie związki rodzinne, często bardziej intensywne niż te, jakie mają zstępni rodzeństwa mogący w pewnych okolicznościach nabyć takie uprawnienie³⁷⁵. W przypadku pasierbów natomiast wskazują na brak możliwości wytoczenia przez pasierba powództwa przeciw ostatniemu małżonkowi spadkodawcy, który nie jest jego rodzicem naturalnym³⁷⁶. Postulaty te, podobnie jak w przypadku każdoczesnej legitymacji rodzeństwa spadkodawcy, w mojej ocenie nie są jednak zasadne. W przypadku dwóch ostatnich podmiotów wyłączonych od możliwości wniesienia powództwa nie ma już takich wątpliwości.

Możliwość wyłączenia małżonka od dziedziczenia obarczona jest kilkoma warunkami, które muszą zostać kumulatywnie spełnione. Po pierwsze, spadkodawca przed śmiercią musi wystąpić o orzeczenie rozwodu lub separacji z winy małżonka (art. 940 § 1). Warunek ten będzie spełniony również w sytuacji, gdy wniesie on o orzeczenie z winy obu stron. Wykładania sformułowania „wniesie” każe dopuścić, oprócz sytuacji wniesienia powództwa przez spadkodawcę, również wszczęcie postępowania przez małżonka spadkodawcy, o ile spadkodawca następnie w trakcie procesu również żądał orzeczenia rozwodu lub separacji z winy współmałżonka lub obu

s. 242.

³⁷⁵ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 241.

³⁷⁶ Tamże.

stron³⁷⁷. Judykatura rozszerza ten zakres dodatkowo o sytuacje, gdy spadkodawca będąc pozwanym wyraził zgodę na rozwód lub separację z winy powoda albo winy obu stron³⁷⁸. Przesłanka ta nie będzie natomiast spełniona, jeżeli spadkodawca jako powód żądał orzeczenia rozwodu lub separacji bez orzekania o winie³⁷⁹ lub jako pozwany wyraził zgodę na zaniechanie orzekania o winie³⁸⁰ albo też gdy separacja została orzeczona na skutek zgodnego żądania małżonków. Należy podkreślić, iż w takich przypadkach nic nie zmienia okoliczność późniejszego wykazania w toku procesu współwiny lub wyłącznej winy rozkładu pożycia małżonka będącego spadkobiercą³⁸¹.

Po drugie, proces o rozwód lub separację wszczęty za życia spadkodawcy jest nadal w toku, przez co należy rozumieć, że został on prawidłowo wniesiony i nie został skutecznie cofnięty. Pozew ten nie musi być jednak doręczony pozwanemu małżonkowi przed śmiercią małżonka-spadkodawcy. Przesłanka ta zatem będzie spełniona na przykład w sytuacji nadania pozwu pocztą przez małżonka-spadkodawcę tuż przed jego śmiercią³⁸².

Po trzecie, żądanie orzeczenia rozwodu lub separacji z winy (lub współwiny) małżonka spadkodawcy było uzasadnione. Sąd bada w takim przypadku, czy w chwili otwarcia spadku istniały pozytywne przesłanki rozwodu (art. 56 § 1 k.r.o.) lub separacji (art. 61¹ § 1 k.r.o.) a brak było przesłanek negatywnych rozwodu (art. 56 § 2 i 3 k.r.o.) lub separacji (art. 61¹ § 2 k.r.o.). Jeżeli sąd uznałby, że doszło do spełnienia jednej z przesłanek negatywnych, skutkowałoby to stwierdzeniem, że do rozwodu by nie doszło, a co za tym idzie

³⁷⁷ Tamże, s. 244.

³⁷⁸ Uchwała SN z 19 08 1983 r., III CZP 38/83, OSNC 1984, nr 2-3, poz. 27.

³⁷⁹ Uchwała SN z 03 05 1961 r., II CR 286/60, OSP 1962, nr 3, poz. 77.

³⁸⁰ Uchwała SN z 02 07 1985 r., III CZP 39/85, OSNC 1986, nr 5, poz. 68.

³⁸¹ Orzeczenie SN z 03 05 1961 r., II CR 286/60, OSP 1962, nr 3, poz. 77. Por. też E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 102; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1594; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 244.

³⁸² L. Stecki, *Wyłączenie*, s. 87.

wyłączenie małżonka od dziedziczenia na podstawie art. 940 k.c. byłoby niemożliwe³⁸³. Jeżeli sąd doszedłby do przekonania, że całą winę za rozkład pożycia małżeńskiego ponosi małżonek-spadkodawca, stanie się niemożliwe orzeczenie wyłączenia małżonka spadkodawcy od dziedziczenia. Co warte podkreślenia, nie będą tu mieć zastosowania przypadki pozwalające w takim przypadku na orzeczenie rozwodu jak ustalenie, że żyjący małżonek udzieliłby zgody na rozwód albo że jego odmowa zgody na rozwód byłaby w danych okolicznościach sprzeczna z zasadami współżycia społecznego (art. 56 § 3 k.r.o)³⁸⁴.

Poważne wątpliwości budzi kwestia dopuszczenia powództwa z art. 940 k.c. w sytuacji, gdy po spadkodawcy dochodzi w całości do dziedziczenia testamentowego, a małżonek posiada jedynie roszczenie o zachówek oraz gdy małżonek zostaje wyłączony od dziedziczenia testamentem negatywnym (co prowadzi do dziedziczenia testamentowego) lub zostaje w sposób lakoniczny odesłany w testamencie „do dziedziczenia na podstawie ustawy”. Pomimo braku wyraźnego przepisu część przedstawicieli doktryny ze względów funkcjonalnych i systemowych dopuszcza taką możliwość z uwagi na to, by małżonek winny rozkładu pożycia nie mógł czerpać korzyści ze spadku w postaci zachowku³⁸⁵. Inni, idąc za wykładnią gramatyczną są zdania przeciwnego³⁸⁶.

³⁸³ Uważa tak zdecydowana większość przedstawicieli doktryny – por. zwł. E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 102; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 822 n.; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1594; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 245. Odmienny pogląd reprezentują jedynie B. Walaszek, *Dziedziczenie*, s. 419 n oraz M. Łączkowska, *Dziedziczenie ustawowe członków rodziny spadkodawcy*, Rejent 2012, nr 5, s. 32.

³⁸⁴ L. Stecki, *Wyłączenie*, s. 90; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 246.

³⁸⁵ Tak zwł. B. Kordasiewicz, *Krąg osób uprawnionych do zachowku*, [w:] *Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Smyczyńskiego*, red. M. Andrzejewski, Toruń 2008, s. 418; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 239; oraz nieco mniej zdecydowanie J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 220.

³⁸⁶ Najmocniej L. Stecki, *Wyłączenie małżonka*, 80 n.

Nie budzi natomiast wątpliwości, że gdy do dziedziczenia ustawowego dojdzie jedynie w części (spadkodawca rozrządzi w testamencie jedynie częścią swego majątku lub część spadkobierców ustawowych nie będzie mogła lub nie będzie chciała być spadkobiercą), powództwo z art. 940 k.c. będzie dopuszczalne³⁸⁷.

Postępowanie z art. 940 k.c. może toczyć się również po śmierci małżonka mającego być wyłączonym od dziedziczenia, jeżeli rzecz jasna nastąpiła ona po otwarciu spadku³⁸⁸. Co więcej nic nie stoi na przeszkodzie, aby powództwo z tego artykułu wytoczyć już po śmierci tegoż małżonka, o ile uczyni się zadość terminom przewidzianym w tym przepisie, a więc w ciągu sześciu miesięcy od dnia, w którym spadkobierca, dziedziczący w zbiegu z małżonkiem spadkodawcy, dowiedział się o otwarciu spadku, nie później jednak niż 1 rok od jego otwarcia (art. 940 § 2, zd. 2)³⁸⁹. Są to terminy zawite, których przekroczenie skutkuje oddaleniem pozwu przez sąd³⁹⁰.

Charakteryzując przepis art. 940 k.c. należy stwierdzić, że ma on charakter konstytutywny i wywiera skutek *ex tunc* od chwili otwarcia spadku. Orzeczenie o wyłączeniu małżonka od dziedziczenia jest skuteczne wobec wszystkich spadkobierców ustawowych dziedziczących w zbiegu z małżonkiem, niezależnie od tego, czy wystąpili oni (przystąpili) z powództwem. Skutkiem orzeczenia wyłączenia małżonka od dziedziczenia jest to, że nie dziedziczy on na podstawie ustawy po zmarłym spadkodawcy, w efekcie czego nie ma prawa do zachowku i do roszczenia o przedmioty urządzenia domowe-

³⁸⁷ L. Stecki, *Wyłączenie małżonka*, 81; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s.220; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 240.

³⁸⁸ L. Stecki, *Wyłączenie*, s. 83.

³⁸⁹ Por. J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 219.

³⁹⁰ Wyrok SN z 12 04 2002 r., I CKN 1345/99, LEX nr 55556. Co do kontrowersji wokół stosowania do tych terminów w drodze analogii przepisów o przedawnieniu roszczeń majątkowych (at. 117 n. k.c.) zob. Por. J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 222 oraz W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 247, gdzie dalsza literatura.

go³⁹¹. W związku z brakiem wyraźnego przepisu nie jest on jednak traktowany tak jakby nie dożył otwarcia spadku³⁹², chociaż część przedstawicieli doktryny jest zdania przeciwnego³⁹³. Wyłączenie małżonka od dziedziczenia nie będzie mieć wpływu na jego prawa wynikłe z ewentualnego uwzględnienia go przez spadkodawcę w testamentie (także w przypadku zbiegu dziedziczenia ustawowego i testamentowego) w postaci zapisu, zapisu windykacyjnego, czy też ustanowienia go spadkobiercą testamentowym³⁹⁴. Wyłączenie zatem na podstawie art. 940 k.c. będzie wywoływać mniejsze skutki niż uznanie za niegodnego.

Na koniec należałoby się zastanowić, czy przepis art. 940 k.c. jest konieczny i czy jego funkcji nie można by zrealizować na podstawie przepisu art. 928 k.c. wnosząc o uznanie za niegodnego dziedziczenia małżonka winnego rozkładu pożycia. Na tak postawione pytanie należy odpowiedzieć negatywnie z uwagi na wąski zakres stanów faktycznych umożliwiających skorzystanie z art. 928 k.c.³⁹⁵

³⁹¹ A. Szpunar, *Uwagi o prawie do zachowku*, Rejent 2002, nr 6, s. 17 n.

³⁹² A. Sylwestrzak, *Skutki prawne separacji*, s. 248; P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2012, s. 120; H. Witczak, *Skutki wyłączenia od dziedziczenia*, Rejent 2009, nr 3, s. 89; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 248; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 222.

³⁹³ L. Stecki, *Wyłączenie*, s. 91; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 103; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1594.

³⁹⁴ H. Witczak, *Skutki*, s. 89; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 222. Przeciwny pogląd wyraża jednak L. Stecki, *Wyłączenie małżonka od dziedziczenia ustawowego (art. 940 KC)*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1990, nr 1, s. 82 n; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 248.

³⁹⁵ Szerzej zob. rozdz. 4.7. Por. też L. Stecki, *Wyłączenie małżonka*, s. 80.

Rozdział 5

Instrumenty ochrony osób najbliższych spadkodawcy

5.1. Zachowek

Współcześnie różne systemy prawne w celu ochrony najbliższej rodziny spadkodawcy stosują jedno z dwóch rozwiązań: system rezerwy, wywodzący się z francuskiego *Code civil* oraz system zachowku, zapoczątkowany przez *Landrecht pruski*³⁹⁶. Przepisy polskiego prawa spadkowego, wzorując się na rozwiązaniach niemieckich i austriackich³⁹⁷, realizują tę ochronę przede wszystkim poprzez instytucję zachowku (art. 991-1011 k.c.)³⁹⁸. Odmienne instrumenty, jak mające charakter alimentacyjny świadczenie na rzecz dziadków

³⁹⁶ M.A. Zachariasiewicz, *Zachowek czy rezerwa? Głos w dyskusji nad potrzebami i kierunkami zmian polskiego prawa spadkowego*, Rejent 2006, nr 2, s. 183 n; P. Księżak, *Zachowek*, s. 32 n. Szeroko z perspektywy historycznej i prawnoporównawczej omawia W. Borysiak, *Ochrona członków rodziny spadkodawcy na tle historycznoprawnym oraz prawnoporównawczym*, Zeszyty Prawnicze UKSW 2008, nr 8.2, s. 160 n.

³⁹⁷ Tamże, s. 36.

³⁹⁸ Dyskusję nad modelem zachowki przy opracowywaniu k.c. referuje C. Tąbecki, *Zachowek według projektu kodeksu cywilnego z roku 1962*, Palestra 1963, nr 1, s. 32 n.

spadkodawcy³⁹⁹ oraz będące szczególnymi formami quasi-rezerwy składniki przypadające uprawnionym poza systemem dziedziczenia⁴⁰⁰, mają marginalne znaczenie.

Prawo do zachowku powstaje *ex lege* i wynika z małżeństwa, pokrewieństwa oraz przysposobienia⁴⁰¹. Do chwili otwarcia spadku ma ono charakter potencjalny, ponieważ jego istnienie i wielkość nie są znane. Przed śmiercią spadkodawcy nie ma ani prawa do zachowku ani roszczenia o zachówek, a jedynie istnieje stosunek prawny mogący prowadzić do zachowku⁴⁰². Prawo do zachowku polega na możliwości otrzymania określonej wartości w pieniądzu, w przypadku gdy osoba uprawniona do jego otrzymania przez ustawę, została pominięta w dziedziczeniu lub otrzymała mniejszy udział w części spadku niż przypadająca mu wartość zachowku. Roszczenie o zachówek pojawia się najczęściej w przypadku dziedziczenia testamentowego. Może jednak mieć miejsce również, gdy dochodzi do dziedziczenia na podstawie ustawy, kiedy osoba uprawniona do jego otrzymania otrzymuje mniejszą część spadku na skutek poczynienia przez spadkodawcę za życia darowizny⁴⁰³.

Wielkość zachowku jest określona ułamkiem wynoszącym połowę lub w przypadku, gdy uprawniony jest trwale niezdolny do pracy lub jest nim zstępny małoletni – dwie trzecie wartości udziału spadkowego jaki przypadłby danej osobie, gdyby dziedziczyła na podstawie przepisów ustawy (art. 991 § 1 k.c.). Ustawodawca pozostawił spadkodawcy wybór co do sposobu zapewnienia uprawnionemu na-

³⁹⁹ Zob. niżej rozdz. 2.5.3.

⁴⁰⁰ Zob. niżej rozdz. 2.5.4.

⁴⁰¹ Wyczerpujące omówienie uprawnionych podmiotów w świetle obecnych przepisów daje A. Doliwa, *Prawo do zachowku*, Edukacja prawnicza 2008, nr 4, s. 25-28 oraz M. Pogonowski, *Podmioty uprawnione i zobowiązane z zachowku*, Rejent 2009, nr 4, s. 97 n.

⁴⁰² P. Księżak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 715.

⁴⁰³ Por. zwięźle omówienie na tle komentarza do jednego z orzeczeń SN, P. Księżak, *Glosa do wyroku SN z 13.02.2004 r. II CK 444/02*, Monitor Prawniczy 2008, nr 6, s. 321-324. Por. też A. Marcinkowski, *Czy darowizna dokonana za życia darczyńcy pozbawia zachowku jego spadkobierców ustawowych?*, Palestra 2002, nr 3-4, s. 218 n.

leżnego mu zachowku. Może on mianowicie bądź to czynnością *mortis causa* powołać osobę uprawnioną do dziedziczenia, ustanowić na jego rzecz zapis lub zapis windykacyjny, bądź to jeszcze za życia dokonać na jego rzecz darowizny (art. 991 § 2 k.c.). Jeżeli uprawniony nie otrzyma w żadnej z tych postaci zachowku albo otrzymany zachówek będzie mniejszy niż należałby się mu na podstawie przepisów, przysługuje mu prawo do wystąpienia z roszczeniem do pozostałych spadkobierców lub osób, które otrzymały darowiznę doliczoną do spadku (art. 1000 i 1001 k.c.) o uzupełnienie sumy na pokrycie zachowku.

Krąg osób uprawnionych do zachowku jest węższy niż spadkobierców ustawowych. Wchodzi do niego: małżonek, zstępni oraz rodzice spadkodawcy pod warunkiem, że byłiby w danym stanie faktycznym powołani do spadku z ustawy. Przykładowo rodzice będą uprawnieni, jeżeli spadkodawca nie pozostawił zstępnych, ponieważ tylko wtedy doszliby do dziedziczenia ustawowego, dziedzicząc w zbiegu z małżonkiem, albo rodzeństwem, albo samodzielnie⁴⁰⁴. Nie będą uprawnione do zachowku osoby, które są wyłączone od dziedziczenia tak jakby nie żyły w chwili otwarcia spadku, a więc osoby, które zrzekły się dziedziczenia, wobec których orzeczono niegodność oraz te, które spadek odrzuciły. To samo będzie dotyczyć wydziedziczonych, małżonka wyłączonego od dziedziczenia na podstawie art 940 k.c., małżonka pozostającego w separacji.

Wielkość zachowku oblicza się dla każdego uprawnionego oddzielnie. Ustalenie jego wielkości jest kilkietapowe. W pierwszej kolejności sąd musi ustalić ułamek, jaki danemu uprawnionemu do zachowku przysługuje – połowa lub dwie trzecie udziału w spadku, jaki by mu przypadł, gdyby dziedziczył na podstawie ustawy. Następnie ustala tzw. substrat zachowku, składający się ze stanu czystego spadku (aktywa pomniejszone o pasywa) oraz doliczonych darowizn (art. 993, 994, 995 k.c.)⁴⁰⁵. Po trzecie mnoży określony w pierwszym kroku ułamek przez obliczony substrat zachowku,

⁴⁰⁴ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1680; P. Księżak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 716.

w wyniku czego otrzymuje zachówek, jaki przypada danemu uprawnionemu. W przypadku, gdy uprawnionemu przysługuje jedynie roszczenie o uzupełnienie zachowku, od tak obliczonego zachowku odejmuje określone korzyści podlegające odliczeniu, które uprawniony otrzymał (lub jeżeli jest dalszym zstępnym spadkodawcy, również jakie otrzymał jego wstępny) od spadkodawcy⁴⁰⁶. Korzyściami podlegającymi odliczeniu są darowizny i zapisy windykacyjne (art. 996 k.c.), koszty wychowania oraz wykształcenia przekraczające przeciętną miarę (art. 997 k.c.) oraz czysta wartość odziedziczonego spadku⁴⁰⁷. Dłużnikiem zobowiązanym do zapłaty uprawnionemu zachowku jest najczęściej spadkobierca testamentowy. Niekiedy jednak, gdy do substratu zachowku zostały doliczone istotne darowizny lub zapisy windykacyjne, może stać się nim spadkobierca ustawowy. Odpowiedzialność ta jest ograniczona do wysokości nieprzewyższającej własnego zachowku, jeżeli zobowiązanym jest spadkobierca, który sam jest uprawniony do otrzymania zachowku (art. 998, 999, 1005 k.c.)⁴⁰⁸. Jest to kolejny przejaw ochrony osób uprawnionych do zachowku. Roszczenia o zachówek przedawniają się z upływem lat pięciu od ogłoszenia testamentu lub otwarcia spadku, w zależności od tytułu powołania do spadku (art. 1007 k.c.). Dyskusyjny jest możliwość zastosowania art. 5 k.c. w celu obniżenia należnej sumy zachowku lub nawet całkowitego oddalenia powództwa o zachówek. Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 19 maja 1981 r.⁴⁰⁹ dopuścił taką możliwość w przypadku sfinansowania przez spadkobiercę testamentowego z własnych środków wykupu

⁴⁰⁵ E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 236 n; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1682 n; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 909 n; P. Księżak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 722 n.

⁴⁰⁶ W sprawie szczegółowych zasad obliczania zob. zwł. B. Kordasiewicz, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 976 n; P. Księżak, *Zachówek*, s. 224 n oraz tenże, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 717 n. Por. też J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1684 n; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 911 n.

⁴⁰⁷ P. Księżak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 719 n, 738 n.

⁴⁰⁸ B. Kordasiewicz, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 1000 n.

⁴⁰⁹ Uchwała SN z dnia 19 05 1981 r., III CZP 18/81, OSNC 1981, nr 12, poz. 228.

lokalu mieszkalnego spadkodawcy od państwa, gminy lub spółdzielni mieszkaniowej. Sąd Apelacyjny w Poznaniu w wyroku z 9 października 1997 r. poszedł dalej i w analogicznym przypadku dopuścił oddalenie powództwa o zachówek w całości⁴¹⁰. Ostatnio zauważyć można głosy negujące słuszność zachowku jako instytucji ograniczającej autonomię woli spadkodawcy i postulujące jego likwidację⁴¹¹.

5.2. Uprawnienie do korzystania z mieszkania

Innym – w praktyce, jak się wskazuje, dość rzadko wykorzystywanym⁴¹² – uprawnieniem, z którego mogą skorzystać również spadkobiercy ustawowi, jest prawo do korzystania z mieszkania oraz urządzenia domowego spadkodawcy przez okres trzech miesięcy od jego śmierci (art. 923 § 1 k.c.). Uprawnienie to ma na celu ochronę osób bliskich spadkodawcy, którzy przez okres trzech miesięcy zyskują możliwość spokojnego znalezienia innego lokum zapewniającego zaspokojenie ich potrzeb bytowych⁴¹³. Według wzmiankowanego przepisu uprawnienie to przysługuje małżonkowi oraz osobom bliskim⁴¹⁴ spadkodawcy, którzy w chwili jego śmierci zamieszkiwały z nim razem w tym mieszkaniu. Przez osoby bliskie należy rozumieć nie tylko krewnych i powinowatych spadkodawcy lecz również inne osoby, z którymi łączyła go rzeczywista więź emocjonalna i uczucio-

⁴¹⁰ Wyrok SA w Poznaniu z dnia 09 10 1997 r., I ACa 484/97 niepubl. Cyt. za: A. Marcinkowski., *Czy przepis art. 5 k.c. może stanowić podstawę oddalenia powództwa o zachówek, jeżeli spadkobierca testamentowy sfinansował zakup lokalu własnościowego spadkodawcy?*, *Palestra* 1997, nr 11-12, s. 17.

⁴¹¹ K.P. Sokołowski, *Forma aktu notarialnego, uzupełnienie zachowku oraz ustalenie schedy spadkowej a negotium mixtum cum donatione*, *Rejent* 2011, nr 7-8, s. 135.

⁴¹² A. Dyoniak, *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, Warszawa-Poznań 1990, s. 63.

⁴¹³ Uprawnienie takie znane jest wielu innym systemom prawnym. Zob. więcej P. Książak, *Zachówek*, s. 79 n.

⁴¹⁴ Co do wykładni pojęcia osoby bliskiej w tym przepisie zob. zwł. J. Haberko, *Pojęcie osoby bliskiej w prawie cywilnym*, *Przegląd Sądowy* 2011, nr 3, s. 73 n.

wa⁴¹⁵. Znajdą się więc w tej grupie bez wątpienia również osoby, z którymi łączył spadkodawcę faktyczny stosunek bliskości, jak konkubent czy wychowanek⁴¹⁶. W doktrynie wskazuje się, że taką osobą może być na przykład konkubina zamieszkująca przed śmiercią wraz z małżonką spadkodawcy, z którą spadkodawca pozostawał w separacji faktycznej⁴¹⁷.

Uprawnienie z art. 923 k.c. powstaje z mocy prawa bez konieczności dokonywania przez uprawnionego jakichkolwiek czynności. Uprawnienie to nie może również w żaden sposób zostać wyłączone przez spadkodawcę, zarówno poprzez czynność *inter vivos* jak i rozrządzenie *mortis causa*⁴¹⁸. Nie jest również uzależnione od tytułu prawnego, na podstawie którego spadkodawca korzystał z mieszkania przed swoją śmiercią. Z uprawnienia tego nie można jednak skorzystać w przypadku, gdy termin do korzystania z mieszkania wygaśł (na przykład na skutek rozwiązania umowy najmu) przed śmiercią spadkodawcy lub już po jego śmierci, ale było to wiadome już przed jego śmiercią⁴¹⁹.

Uprawnienie z art. 923 k.c. ma charakter zobowiązaniowy, w wyniku którego na osobie zobowiązanej spoczywa obowiązek znoszenia przez okres trzech miesięcy od chwili otwarcia spadku faktu korzystania z mieszkania po zmarłym spadkodawcy. Osobami zobowiązanymi w myśl tego przepisu są nie tylko spadkobiercy i zapisobiorcy (zwykli i windykacyjni) lecz także inne osoby trzecie⁴²⁰. Obowiązek

⁴¹⁵ Nie będzie uprawnionym więc małżonek pozostający w separacji faktycznej, por. J. Panowicz-Lipska., *Skutki prawne separacji faktycznej. Zarys problematyki*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1977, nr 2, s. 82.

⁴¹⁶ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1563.

⁴¹⁷ E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 45; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1563 n; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 85.

⁴¹⁸ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 82.

⁴¹⁹ Tamże, s. 81 n.

⁴²⁰ A. Dyoniak, *Ochrona rodziny*, s. 63; J. Biernat, *Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie spadkowym*, Toruń 2002, s. 120; P. Księżak, *Zachówek*, s. 82; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 83.

znoszenia sytuacji korzystania przez osoby bliskie spadkodawcy z mieszkania przez spadkobierców należy zakwalifikować do długów spadkowych, ale – jak się podnosi – nie może on zostać rozliczony w postępowaniu działowym⁴²¹. Obowiązek ten ma bowiem charakter bierny, powstający z mocy prawa.

Uprawnionymi z art. 923 k.c. może być w danym stanie faktycznym kilka osób. W takim przypadku każda z nich będzie mieć własne uprawnienie do mieszkania i korzystania z przedmiotów urządzenia domowego. Zakres korzystania przez nich z tego uprawnienia powinien pozostać na dotychczasowym, a więc sprzed śmierci spadkodawcy. W doktrynie wskazuje się na możliwość skorzystania w takim przypadku z zasad wyrażonych w art. 298 k.c., a więc ustalenia sposobu korzystania z uwzględnieniem potrzeb uprawnionego oraz zasad współżycia społecznego i miejscowych zwyczajów⁴²².

W praktyce często uprawnienie to przysługiwać będzie małżonkowi spadkodawcy. Jedyne wymóg – tak jak do innych bliskich – będzie sprowadzał się w przypadku małżonka do wspólnego zamieszkiwania ze spadkodawcą przed jego śmiercią w danym lokum. Bez znaczenia będzie to, czy pozostawali we wspólnym pożyciu oraz czy prowadzili wspólnie gospodarstwo domowe. Podobnie nie będzie mieć tu żadnego znaczenia ewentualne wytoczenie powództwa o rozwód lub separację przez jednego z małżonków. Dyskusyjny jest przypadek małżonka, w stosunku do którego orzeczono prawomocnie separację. Zdaniem części przedstawicieli doktryny, z uwagi na traktowanie skutków separacji jak rozwodu (art. 61⁴ § 1 k.r.o.), małżonek pozostający w separacji zawsze będzie pozbawiony uprawnienia z art. 923 k.c.⁴²³ Zdaniem innych, orzeczenie separacji

⁴²¹ J. Biernat, *Ochrona osób bliskich*, s. 110; A. Stempniak, *Rozstrzyganie w postępowaniu działowym o wzajemnych roszczeniach pomiędzy współspadkobiercami w tytule niespłaconych długów spadkowych*, *Monitor Prawniczy* 2005, nr 2, s. 87; E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 42.

⁴²² W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 84.

⁴²³ J. Biernat, *Ochrona osób bliskich*, s. 111; M. Habdas, *Pozycja prawna małżonka spadkodawcy na tle prawnoporównawczym*, *Rejent* 2006, nr 2, s. 61 n; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 44; J. Kremis, E. Gniewek,

(podobnie zresztą jak rozwodu) nie wyklucza w danym stanie faktycznym uznania małżonka za osobę bliską spadkodawcy w rozumieniu art. 923 k.c.⁴²⁴ Pogląd taki podzieliła judykatura⁴²⁵.

Wspólne zamieszkanie ze spadkodawcą, o którym mowa w art. 923 k.c., nie musi mieć charakteru stałego. Wykluczyć należy jednak sytuację krótkich, czasowych odwiedzin w lokalu spadkodawcy⁴²⁶. Nie ma przy tym znaczenia, czy osoba uprawniona posiada możliwość zaspokojenia swoich potrzeb mieszkaniowych w innym mieszkaniu⁴²⁷. Nie może budzić wątpliwości możliwość skorzystania z tego uprawnienia przez małżonka wydziedziczony przez spadkodawcę, ponieważ wydziedziczenie nie znosi uprawnienia z art. 923 k.c. Inaczej sytuacja ma się z innymi osobami uprawnionymi, których – jak się wydaje – nie będzie można uznać za osoby bliskie w myśl art 923 k.c. po ich wydziedziczeniu⁴²⁸. Podobny skutek będzie mieć uznanie danej osoby za niegodną dziedziczenia, jednakże dopiero po uprawomocnieniu się stosownego orzeczenia sądu w tym zakresie, co z uwagi na krótki trzymiesięczny termin uprawnienia z art. 923 k.c. nie będzie mieć raczej zastosowania w praktyce⁴²⁹.

Na koniec należy podkreślić, iż omówiona regulacja nie ogranicza uprawnień małżonka oraz innych osób wynikających

[w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1563.

⁴²⁴ Tak zdaje się uważać J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 124, negując jednak co do zasady możliwość korzystania z uprawnienia z art. 923 k.c. przez małżonka w stosunku do którego orzeczono separację. Wyrażnie za taką interpretacją opowiadają się: P. Księżak, *Zachowek*, s. 81; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 84 n.

⁴²⁵ Wyroki NSA w Warszawie orzeczone na tle wątpliwości co do prawidłowości odpowiedzi na pytania na egzaminach na aplikacje zawodowe: z dnia 02 02 2011 r., II GSK 168/10 oraz z dnia 02 02 2011 r., II GSK 151/10 niepubl., cyt. za W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 85.

⁴²⁶ M. Habdas, *Pozycja*, s. 62; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 786; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 86.

⁴²⁷ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 86.

⁴²⁸ P. Księżak, *Zachowek*, s. 81; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 86.

⁴²⁹ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 87.

z art. 691 k.c.⁴³⁰ Warto zauważyć, iż obecnie postuluje się nawet silniejsze zabezpieczenie potrzeb mieszkaniowych pozostałego przy życiu małżonka⁴³¹.

5.3. Uprawnienia alimentacyjne dziadków spadkodawcy

Przed wejściem w życie ustawy z dnia 2 kwietnia 2009 r. o zmianie ustawy kodeks cywilny⁴³² dziadkowie spadkodawcy nie zaliczali się do grona spadkobierców ustawowych⁴³³. W miejsce tego ustawodawca przewidział uprawnienie quasi-alimentacyjne, jakie przysługiwało im w przypadku znalezienia się w niedostatku oraz przy braku możliwości otrzymania należnych im środków utrzymania od osób, na których ciąży ustawowy obowiązek alimentacyjny wobec nich, wobec spadkobierców ustawowych (Art. 938 k.c.) lub testamentowych (art. 966 k.c.). Pomimo zmian legislacyjnych przepisy te ustawodawca zdecydował się zachować w niezmienionej postaci. W obecnym stanie prawnym spory w doktrynie wywołuje pytanie, czy dziadkowie mogą skorzystać z tego uprawnienia, jeżeli dziedziczą po danym spadkodawcy. Część autorów opowiada się przeciw takiej możliwości⁴³⁴, inni jej nie wykluczają⁴³⁵. Pierwsi z autorów ar-

⁴³⁰ Zob. niżej rozdz. 5.4.1.

⁴³¹ R. Zegadło, *Czy polskie prawo zapewnia wystarczającą ochronę prawną małżonka po śmierci współmałżonka?*, [w:] *Księga jubileuszowa profesora Tadeusza Smyczyńskiego*, red. M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A.N. Schulz, Toruń 2008, s. 448.

⁴³² Dz.U. nr 79, poz. 662.

⁴³³ Zob. wyżej rozdz. 2.2.5.

⁴³⁴ E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 91; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 97; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1590; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 817; J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawałko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 260.

⁴³⁵ J. Strzebińczyk, *Roszczenia dziadków spadkodawcy według art. 938 i 966 KC*, *Nowe Prawo* 1980, nr 1, s. 74 n; J. Haberko, *Dziadkowie - wnuki. Osobista więź prawnorodzinna i relacja prawnospadkowa*, *Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny* 2012, nr 3, s. 151; W. Borysiak, *Dziedziczenie ustawowe w świetle nowelizacji*

gumentują, że w przypadku dziedziczenia dziadków odpada cel omawianych przepisów, ponieważ z reguły w takiej sytuacji dziadkowie nie znajdowaliby się w niedostatku. Drudzy z kolei wskazują, że w określonych okolicznościach udział spadkowy dziadków może być bardzo mały, co nie wykluczy niedostatku, ponadto wskazują na możliwość popadnięcia ich w niedostatek w jakiś czas od otwarcia spadku. Ponadto argumentują, iż racjonalny ustawodawca po nowelizacji zostawił te przepisy, zdając sobie sprawę z możliwości ich zastosowania w przypadku dziedziczenia przez dziadków spadkodawcy.

Ustawodawca obciążył spadkobierców ustawowych (art. 938 k.c.) oraz testamentowych (art. 966 k.c.) obowiązkiem dostarczenia środków utrzymania dziadkom spadkodawcy. Aby doszło do powstania tego obowiązku muszą zostać spełnione łącznie dwie przesłanki. Po pierwsze, dziadkowie muszą znaleźć się w niedostatku. Wśród komentatorów panuje zgoda, iż pojęcie niedostatku należy rozumieć tak jak się go rozumie w przepisach k.r.o. o obowiązku alimentacyjnym pomiędzy małżonkami (art. 60 § 1 k.r.o.) oraz krewnymi (art. 133 § 2 k.r.o.)⁴³⁶. W związku z tym niedostatek wystąpi, gdy dziadkowie nie będą mogli sami zaspokoić w całości lub części swoich minimalnych, podstawowych i usprawiedliwionych potrzeb życiowych. Wskazuje się, że pomiędzy śmiercią spadkodawcy a wystąpieniem niedostatku nie musi wystąpić związek przyczynowy. Część autorów dopuszcza ponadto wystąpienie niedostatku już po śmierci spadkodawcy⁴³⁷. Drugą konieczną przesłanką umożliwiającą wystąpienie z roszczeniem z art. 938 i 966 k.c. jest brak możliwości otrzymania środków utrzymania przez dziadków od osób zobowiązanych do alimentacji wobec nich. W doktrynie panuje zgoda, iż przez „brak możliwości otrzymania” należy rozumieć zarówno sytuację, gdy brak jest w ogóle osób, na których ciąży obowiązek alimentacyjny wobec dziadków spadkodawcy, jak i sytuację gdy takie

Kodeksu cywilnego, Przegląd Sądowy 2011, nr 2, s. 66; tenże, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 208, 212 n.

⁴³⁶ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 211.

⁴³⁷ Tamże.

osoby są, jednak nie można od nich tych świadczeń wyegzekwować. Sytuacja ostatnia będzie mieć miejsce przykładowo, gdy osoba taka pozostaje sama w niedostatku lub jest niewypłacalna. Niewypłacalność należałoby tu rozumieć szeroko i objąć tym rozumieniem zarówno osoby, wobec których egzekucja świadczeń alimentacyjnych okazała się nieskuteczna⁴³⁸, jak i takich, wobec których prowadzenie procesu i egzekucja jest niecelowa, bo na przykład została ogłoszona upadłość konsumencka (art. 491¹ prawa upadłościowego i naprawczego)⁴³⁹.

Należy dodać, iż spadkobierca zobowiązany do wypłacenia świadczenia z art. 938 lub 966 k.c. nie może należeć do grupy osób zobowiązanych wobec dziadków spadkodawcy do świadczeń alimentacyjnych na podstawie k.r.o.⁴⁴⁰ Potencjalnie zobowiązanymi spadkobiercami mogą więc być: małżonek spadkodawcy, jego pasierb, osoby trzecie powołane do dziedziczenia na podstawie testamentu, gmina ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy lub Skarb Państwa dziedziczący na podstawie testamentu, a także jedni dziadkowie spadkodawcy będący spadkobiercami wobec drugich, pozostających w niedostatku.

Należy zaznaczyć, iż roszczenie na podstawie omawianych przepisów i jego wysokość nie są uzależnione od istnienia i wysokości majątku spadkowego. Rację należy przyznać tym autorom⁴⁴¹, którzy negują tezę, że górną granicę zobowiązania wyznaczać będzie czysta wartość spadku⁴⁴². Zgoda wśród autorów panuje co do tego, iż jeżeli jest kilku zobowiązanych do świadczenia spadkobierców to

⁴³⁸ E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 98; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 817.

⁴³⁹ W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 211.

⁴⁴⁰ Tamże, s. 212.

⁴⁴¹ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1591; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 216.

⁴⁴² Tak m.in. J. Gwiazdomorski, *Zarys prawa spadkowego*, Warszawa 1972, s. 78; J. Strzebińczyk, *Roszczenia*, s. 76 n; oraz J.S. Piąkowski, H. Witczak, A. Kawalko, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 262 z powołaniem się na argumentację historyczną na podstawie art. 23 dekretu Prawo spadkowe.

ich odpowiedzialność jest podzielna (a nie solidarna jak w przypadku art. 1034 § 1 k.c.) i każdy z nich odpowiada samodzielnie do wielkości swego udziału⁴⁴³.

Ustawodawca w obu powyższych przepisach przewidział możliwość upoważnienia przemiennego (*facultas alternativa*) do zadośćuczynienia obowiązкови wpływającemu z tych przepisów. Mianowicie, zamiast dostarczenia dziadkom spadkodawcy środków utrzymania, może on wypłacić im jednorazowo sumę w wysokości jednej czwartej części swojego udziału spadkowego (art. 938 zd. 2 k.c., art. 966 zd. 2 k.c.). Sami dziadkowie nie mogą jednak skutecznie żądać wydania im tej części udziału spadkowego zamiast środków na utrzymanie⁴⁴⁴. Podobnie bez wyraźnej woli zobowiązanego spadkobiercy, nie może uczynić tego sąd⁴⁴⁵.

Dochodzenie świadczenia z art. 938 oraz 966 k.c. następuje w trybie procesowym. Świadczenia te dochodzone są w formie pieniężnej, a ze względu na ich quasi-alimentacyjny charakter nie ulegają przedawnieniu, zaś poszczególne raty wymagalne przedawniają się jak inne świadczenia okresowe po trzech latach (art. 118 k.c.)⁴⁴⁶.

Na koniec należałoby zastanowić się nad oceną obecnej regulacji, zwłaszcza po nowelizacji włączającej dziadków do grona spadkobierców ustawowych. W mojej ocenie przepisy te są w obecnym stanie prawnym źle sformułowane. *De lege ferenda* należałoby

⁴⁴³ J. Strzebińczyk, *Roszczenia*, s. 72; E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 90; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 98; Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1591; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 216; M. Pazdan, [w:] *KC. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013, s. 818.

⁴⁴⁴ E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 91; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 98; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1591; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 217.

⁴⁴⁵ E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 98; J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1592; W. Borysiak, [w:] *KC. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2013, s. 217.

⁴⁴⁶ E. Niezbecka, [w:] *KC. Komentarz LEX*, t. 4, Warszawa 2012, s. 90; E. Skowrońska-Bocian, [w:] *KC. Komentarz*, t. 4, Warszawa 2013, s. 98.

art. 938 raz 966 k.c. połączyć w jeden przepis umiejscowiony najlepiej w tytule IV obok przepisów o zachowku i wskazać wyraźnie, że stosuje się go jedynie w przypadku braku dziedziczenia ustawowego lub testamentowego przez dziadków spadkodawcy oraz ewentualnie w przypadku dziedziczenia testamentowego poniżej określonego niewielkiego ułamka spadku. *De lege lata*, zgodnie z językową wykładnią przepisów, nie można jednak wykluczyć skorzystania z tego uprawnienia przez dziadków, którzy doszli do dziedziczenia zarówno na podstawie ustawy, jak i testamentu. Zastanowić należałoby się również nad ujednoliceniem ochrony, jaką mają rodzice spadkodawcy, z tą jaką przysługuje dziadkom. Godnym poparcia postulatem jest propozycja rozszerzenie uprawnień z art. 938 i 966 k.c. na rodziców spadkodawcy, których sytuacja jest obecnie wyraźnie słabsza⁴⁴⁷.

5.4. Prawa wyłączone ze spadku przypadające *ex lege* rodzinie

5.4.1. Prawo do lokalu mieszkalnego

Zapewnienie lokalu mieszkalnego stanowi jedną z podstawowych potrzeb rodziny. Wychodząc na przeciw tym potrzebom ustawodawca postanowił zabezpieczyć możliwość ciągłości najmu rodzinie zmarłego najemcy poprzez wprowadzenie regulacji, mocą której następuje wstąpienie z mocy prawa w stosunek najmu po śmierci najemcy wymienionych kategorii osób bliskich zmarłemu (art. 691 § 1 k.c.). W związku z tą regulacją prawo najmu lokalu mieszkalnego nie wchodzi do spadku i przechodzi na wymienione w przepisie osoby bez względu na to czy są one spadkobiercami⁴⁴⁸. Uprawnio-

⁴⁴⁷ Proponuje to P. Księżak, *Zachowek*, s. 78 n.

⁴⁴⁸ Najem, w okresie od wejścia w życie ustawy z dnia 02 07 1994 r. o najmie lokali mieszkalnych i dodatkach mieszkaniowych (Dz.U. nr 105, poz. 509) - art. 8 do jej nowelizacji z 21 08 1997 r. (Dz.U. nr 111, poz. 723), po śmierci najemcy i braku upraw-

nymi w myśl tego przepisu są: małżonek zmarłego niebędący współ-najemcą lokalu, dzieci najemcy i jego współmałżonka, inne osoby, wobec których najemca był zobowiązany do świadczeń alimentacyjnych, oraz osoba pozostająca we wspólnym pożyciu z najemcą (art. 691 § 1 k.c.)⁴⁴⁹. Przez nieprecyzyjne określenie „dzieci najemcy i jego współmałżonka” należy rozumieć nie tylko wspólne dzieci najemcy i współmałżonka, lecz także rodzone dzieci każdego z nich, ich dzieci przysposobione oraz pasierbów⁴⁵⁰. Większe kontrowersje powoduje wykładnia „osób pozostających we wspólnym pożyciu z najemcą”. Część przedstawicieli doktryny jako warunek konieczny traktują występowanie współżycia fizycznego, inni dopuszczają możliwość występowania jedynie wspólnoty duchowej i gospodarczej. Przy przyjęciu pierwszej możliwości niektórzy autorzy oraz judykatura ograniczają się przy tym do przyznania tego uprawnienia jedynie konkubentom zmarłego najemcy⁴⁵¹, inni dopuszczają również partnerów homoseksualnych⁴⁵². Trafny jest z pewnością pogląd drugi, który znalazł wyraz w uchwale SN z dnia 28 listopada

nionych do wstąpienia nie wygasał ale podlegał dziedziczeniu, jeżeli nie nastąpiło wstąpienie w stosunek najmu. Por. J. Kędzierski, *Polemika pro publico bono... Piotra Kociubińskiego prawdy Tischnerowskie na temat wstąpienia w stosunek najmu*, Pałestra 2012, nr 9-10, s. s. 79.

⁴⁴⁹ W pierwotnym brzmieniu k.c. obowiązującym do 12 11 1994 r. użyto nieprecyzyjnego określenia - „osoby bliskie najemcy”, którego wykładnia nastroczała wiele problemów. Por. Z. Kołodziej., *Wejście w stosunek najmu przez osoby bliskie zmarłego najemcy*, Nowe Prawo 1981, nr 10-12, s. 63 n; K. Krzekotowska, *Wejście w prawa zmarłego najemcy a roszczenia o przyjęcie do spółdzielni i przydział lokalu*, Państwo i Prawo 1985, nr 4, s.77 n; B. Nowak, *Przesłanki wstąpienia w stosunek najmu lokalu mieszkalnego po zmarłym najemcy*, Zeszyty Naukowe IBIS 1989, nr 32, s. 94 n.

⁴⁵⁰ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1213; K. Pietrzykowski, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 418.

⁴⁵¹ Tak SN w uchwale z dnia 21 05 2002 r., III CZP 26/02, OSNC 2003, nr 2, poz. 20, potwierdzonej następnie w uchwale z dnia 20 11 2009 r., III CZP 99/02, OSNC 2003, nr 12, poz. 159, w których stwierdził, iż wspólne pożycie w polskim prawie używa się w znaczeniu pożycia małżeńskiego i dotyczyć może takich relacji jakie są między małżonkami, a więc osób heteroseksualnych. Przegląd licznych starszych orzeczeń daje J. Jacyna, *Osoba bliska najemcy: wybór orzeczeń SN i TK (zestawienie tez)*, Monitor Prawniczy 1994, nr 9, s. 272 n.

⁴⁵² K. Pietrzykowski, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 419.

2012 r.⁴⁵³ podjętej po wydaniu przez Europejski Trybunał Praw Człowieka wyroku z dnia 2 marca 2010 r.⁴⁵⁴ Ustawodawca do grona uprawnionych nie zaliczył dalszych zstępnych najemcy, więc wnuki i prawnuki są jedynie uprawnieni z art. 691 k.c., gdy zmarły najemca był zobowiązany wobec nich do świadczeń alimentacyjnych. Takie zawężenie kręgu uprawnionych znalazło wyraz w orzeczeniach TK wydanych na tle ustawy o najmie lokali mieszkalnych i dodatkach mieszkaniowych⁴⁵⁵, który uznał je za zgodne z Konstytucją⁴⁵⁶.

Drugim koniecznym warunkiem wstąpienia w stosunek najmu przez osoby z grupy uprawnionych, jest stałe zamieszkiwanie wraz z najemcą do chwili jego śmierci (art. 691 § 2 k.c.). Orzecznictwo, a za nim doktryna interpretują to w ten sposób, że określony lokal stanowi centrum działalności życiowej danej osoby⁴⁵⁷. Bierze się pod uwagę przy tym stan do chwil śmierci najemcy; bez znaczenia jest miejsce zamieszkania uprawnionego po śmierci najemcy⁴⁵⁸. Przez stałe zamieszkanie należy rozumieć z kolei zamieszkiwanie z zamiaram stałego pobytu, co wyklucza pobyt w celu odwiedzin, czy udzielania pomocy najemcy np. w chorobie, nawet jeżeli pobyt ten trwałby dłuższy czas⁴⁵⁹. W przypadku, gdy w chwili śmierci najemcy nie ma osób spełniających kumulatywnie przesłanki z art. 691 § 1 oraz

⁴⁵³ Zob. uchwałę SN z dnia 28 11 2012 r., III CZP 65/12, OSNC 2013, nr 5, poz. 57.

⁴⁵⁴ Wyrok ETPC z dnia 02 03 2010 r. na skutek skargi nr 13012/02 Kozak przeciwko Polsce (<http://www.ms.gov.pl/pl/orzeczenia-etpcz/download,265,0.html>).

⁴⁵⁵ Ustawa z dnia 02 07 1994 r. o najmie lokali mieszkalnych i dodatkach mieszkaniowych (Dz.U. nr 120, poz. 787 ze zm.).

⁴⁵⁶ Zob. zwł. wyrok TK z dnia 01 07 2003 r., P 31/02, OTK-A 2003, nr 6, poz. 58; oraz wyrok TK z dnia 09 09 2003 r., SK 28/03, OTK-A 2003, nr 7, poz. 74. Por. J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1213; K. Pietrzykowski, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 418.

⁴⁵⁷ Tak wyrok SN z dnia 15 01 1981 r., III CRN 314/80, OSN 1981, nr 6, poz. 119. Przegląd starszego orzecznictwa wraz z komentarzem daje Z. Bidziński, *Sądowe orzekanie o wejściu w prawa zmarłego najemcy*, Nowe Prawo 1981, nr 4, s. 16-30.

⁴⁵⁸ Tak wyrok SN z dnia 28 10 1980 r., III CRN 230/80, Monitor Prawniczy 1994, nr 9, s. 273.

⁴⁵⁹ Zob. zwł. wyrok SN z dnia 06 05 1980 r., III CRN 61/80, Monitor Prawniczy 1994, nr 9, s. 273.

art. 691 § 2 k.c. stosunek najmu z mocy prawa wygasa (art. 691 § 3 k.c.)⁴⁶⁰.

Ustawodawca uprzywilejował również osoby wstępujące w stosunek najmu na podstawie art. 691 k.c. w sytuacji, gdy nie byłyby zainteresowane kontynuacją najmu po zmarłym. Osoby te mogą bowiem wypowiedzieć umowę najmu, która przeszła na nich z zachowaniem terminów ustawowych (określonych w art. 688 k.c.), nawet jeżeli umowa została zawarta na czas oznaczony i zastrzeżono dla niej inne terminy wypowiedzenia (art. 691 § 4 k.c.)⁴⁶¹.

Podobne rozwiązanie znajdujemy w przepisach dotyczących spółdzielczego lokatorskiego prawa do lokalu, według którego w razie śmierci jednego z małżonków spółdzielcze lokatorskie prawo do lokalu mieszkalnego, które przysługiwało obojgu małżonkom przypadnie małżonkowi pozostającemu przy życiu (art. 14 ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych)⁴⁶². Małżonek ten, jeżeli nie jest członkiem spółdzielni, w terminie jednego roku powinien złożyć deklarację członkowską. W razie niedopełnienia wyżej wymienionych formalności, co skutkuje wygaśnięciem spółdzielczego lokatorskiego prawa do lokalu mieszkalnego po śmierci uprawnionego, małżonek oraz dzieci inne osoby bliskie mogą wystąpić z roszczeniem o przyjęcie do spółdzielni i zawarcie umowy o ustanowienie wyżej wymienionego prawa (art. 15 ust. 2 ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych). Prawo to przysługuje niezależnie, czy dana osoba jest spadkobiercą. Nie może zostać również wyłączone wolą zmarłego, nie ma także na nie wpływu uznanie za niegodnego lub zrzeczenie się dziedziczenia⁴⁶³.

⁴⁶⁰ J. Kremis, E. Gniewek, [w:] *KC. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013, s. 1214.

⁴⁶¹ Tamże; K. Pietrzykowski, [w:] *System prawa prywatnego*, t. 10 (2013), s. 421.

⁴⁶² Ustawa z dnia 15 12 2000 r., o spółdzielniach mieszkaniowych (Dz.U. nr 119, poz. 1116 ze zm.). Podobnie było w poprzednim stanie prawnym, zob. W. Chrzanowski, *Rozporządzanie przez spadkobierców prawami zmarłego członka spółdzielni budownictwa mieszkaniowego*, Palestra 1979, nr 2, s. 33 n.

⁴⁶³ P. Księżak, *Zachowek*, s. 86.

Inną zbliżoną regulację zawiera ustawa z dnia 22 czerwca 1995 r. o zakwaterowaniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, zgodnie z którą w razie śmierci żołnierza służby stałej lub kontraktowej, który w dacie śmierci zajmował lokal mieszkalny a jego śmierć nastąpiła w związku z pełnioną służbą lub przed nią nabył prawo do emerytury wojskowej, wspólnie zamieszkałemu z nim małżonkowi, zstępnym, wstępnym, przysposobionym i przysposabiającym przysługuje zajmowany lokal mieszkalny, inny lokal mieszkalny z zasobów Wojskowej Agencji Mieszkaniowej odpowiadający uprawnieniom żołnierza albo odprawa mieszkaniowa (art. 23 ust. 3 i 4 ustawy o zakwaterowaniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej)⁴⁶⁴. Prawo do lokalu nie wchodzi w tym przypadku do spadku, nie podlega żadnym dyspozycjom zmarłego i przysługuje wyżej wymienionym kategoriom osób, które pokrywają się z częścią spadkobierców ustawowych, poza dziedziczeniem.

Ostatnim przypadkiem zawierającym podobną ochronną regulację wobec osób bliskich zmarłego, jest ustawa z 8 lipca 2005 r. o rodzinnych ogródkach działkowych. Zgodnie z tą regulacją, w przypadku śmierci użytkownika działki i wygaśnięcia w związku z tym prawa użytkowania, pierwszeństwo w przydzieleniu tego prawa do tej działki mają osoby bliskie użytkujące przed śmiercią wspólnie ze zmarłym działkę (art. 31 ust. 4 ustawy o rodzinnych ogródkach działkowych)⁴⁶⁵. Użytkowanie to w świetle prawa cywilnego jest nie-dziedziczne (art. 266 k.c.), zatem nie wchodzi w skład spadku.

5.4.2. Prawa ze stosunku pracy

Prawo pracy przewiduje jedną interesującą nas tutaj regulację. Według znowelizowanego w 2002 r.⁴⁶⁶ przepisu kodeksu pracy prawa majątkowe ze stosunku pracy przechodzą po śmierci pracownika

⁴⁶⁴ Ustawa z dnia 22 06 1995 r. o zakwaterowaniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. nr 206, poz. 1367 ze zm.).

⁴⁶⁵ Ustawa z dnia 08 07 2005 r. o rodzinnych ogródkach działkowych (Dz.U. nr 169, poz. 1419 ze zm.).

w równych częściach na małżonka oraz inne osoby spełniające warunki wymagane do uzyskania renty rodzinnej w myśl przepisów o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (art. 63¹ § 2 k.p.). Doktryna od dawna postulowała wyłączenie tych praw ze spadku i uregulowanie odrębnego sposobu następstwa w tym zakresie, co miało zabezpieczyć bieżącą egzystencję rodziny w okresie bezpośrednio po śmierci pracownika, który mógł być jedynym żywicielem rodziny⁴⁶⁷. Do praw majątkowych ze stosunku pracy należą przede wszystkim niewypłacone pracownikowi przed śmiercią należności jak: wynagrodzenie, wynagrodzenie za pracę w nadgodzinach, ekwiwalent za niewykorzystany urlop⁴⁶⁸, premie, nagrody, dodatki wyrównawcze, odszkodowanie związane z wadliwym rozwiązaniem stosunku pracy, odszkodowanie z tytułu umowy o zakazie konkurencji, odszkodowanie za przedmioty zniszczone w wyniku wypadku przy pracy oraz deputaty⁴⁶⁹. Uprawnionymi do otrzymania wyżej wymienionych świadczeń są, obok małżonka zmarłego pracownika, uprawnieni do otrzymania renty rodzinnej na podstawie przepisów o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych⁴⁷⁰. Art. 67 tej ustawy zalicza do grona uprawnionych: dzieci pracownika, przysposobionych, pasierbów, wnuków przyjętych na wychowanie przed osiągnięciem przez nich pełnoletności, rodzeństwo oraz rodziców i przysposabiających⁴⁷¹. W przypadku braku osób uprawnionych do otrzymania świadczeń, prawa te wchodzi do spadku.

⁴⁶⁶ Ustawą z dnia 26 07 2002 r. (Dz.U. nr 135, poz. 1146), która weszła w życie 29 11 2002 r.

⁴⁶⁷ R. Ciechański, T. Liszcz, *Następstwo prawne po zmarłym pracowniku*, Nowe Prawo 1972, nr 12, s. 1785; Włodkowska E., *Prawa majątkowe ze stosunku pracy po zmarłym pracowniku*, Praca i Zabezpieczenie Społeczne 2001, nr 10, s. 9 n.

⁴⁶⁸ E. Włodkowska, *Prawo do ekwiwalentu pieniężnego za niewykorzystany urlop wypoczynkowy po zmarłym pracowniku*, Praca i Zabezpieczenie Społeczne 2000, nr 12, s. 31 n.

⁴⁶⁹ P. Księżak, *Zachowek*, s. 89.

⁴⁷⁰ Ustawa z dnia 17 12 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz.U. z 2009 r., nr 153, poz. 1227 ze zm.).

⁴⁷¹ E. Hofmańska, *Konsekwencje prawne śmierci pracownika*, Warszawa 2006, s. 117.

5.4.3. Świadczenia z tytułu bezrobocia

Podobnie jak prawa majątkowe ze stosunku pracy, także świadczenia z tytułu bezrobocia przysługujące bezrobotnemu i innym uprawnionym⁴⁷² osobom przechodzą po ich śmierci w częściach równych na małżonka oraz inne osoby spełniające kryteria konieczne do otrzymania renty rodzinnej na podstawie przepisów o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (art. 77 ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy)⁴⁷³. Świadczenie, o którym jest mowa w art. 77 tej ustawy stanowi przeznaczona zmarłemu określona kwota pieniężna przeznaczona do wypłaty przez powiatowy urząd pracy a nie podjęta przez zmarłego bezrobotnego⁴⁷⁴. *Ratio legis* tej regulacji jest identyczne jak poprzedniej wynikającej z k.p., identyczny jest również krąg osób uprawnionych. Podobnie, dopiero w przypadku braku osób uprawnionych do otrzymania świadczeń, prawa te wchodzi do spadku, a powiatowy urząd pracy będzie obowiązany wypłacić je spadkobiercom proporcjonalnie do ich udziałów w spadku⁴⁷⁵.

5.4.4. Roszczenie bliskich osoby niesłusznie skazanej za wykroczenie

Interesującą regulację zawiera również kodeks wykroczeń, który ustala, że roszczenie odszkodowawcze osoby niesłusznie skazanej za wykroczenie, przechodzą po śmierci na jego małżonka, dzieci oraz rodziców (art. 114 § 3 kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia)⁴⁷⁶. Aby było to możliwe, osoba niesłusznie skazana

⁴⁷² Więcej o tej regulacji zob. zwł. W. Maciejko, *Świadczenia i inne uprawnienia po zmarłym bezrobotnym*, Służba Pracownicza 2004, nr 11, s.23 n.

⁴⁷³ Ustawa z dnia 20 04 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. nr 69, poz. 415 ze zm.).

⁴⁷⁴ W. Maciejko, *Świadczenia*, s. 23.

⁴⁷⁵ Tamże, s. 24.

⁴⁷⁶ Ustawa z dnia 24 08 2001 r. kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. z 2008 r., nr 133, poz. 848 ze zm.).

musi jeszcze za życia wystąpić z roszczeniem odszkodowawczym, ponieważ jego rodzina już samodzielnie nie może tego uczynić⁴⁷⁷.

5.4.5. Roszczenie bliskich osoby represjonowanej

Wreszcie podobną regulację zawiera ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego⁴⁷⁸. Ustawa ta przewiduje, że osoba, wobec której stwierdzono prawomocnie nieważność wydanego orzeczenia albo która została w okresie stanu wojennego internowana, przysługuje od Skarbu Państwa odszkodowanie za poniesioną szkodę i zadośćuczynienie za doznaną krzywdę wynikającą z wydanego orzeczenia lub decyzji (art. 8 ust. 1 ustawy o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego). Oceniają charakter stosunku, jaki powstaje pomiędzy Skarbem Państwa a osobami uprawnionymi Sąd Najwyższy w uchwale składu siedmiu sędziów z dnia 27 stycznia 1993 r. stwierdził, iż „w wypadki spełnienia przesłanek z art. 8 ust. 1 dochodzi do stosunku zobowiązaniowego, w którym dłużnikiem jest Skarb Państwa, a wierzycielami osoby wymienione w zdaniu drugim tego przepisu”⁴⁷⁹. W przypadku śmierci niesłusznie skazanego lub internowanego prawo do odszkodowania i zadośćuczynienia przechodzi na jego małżonka, dzieci i rodziców (art. 8 ust. 1 zd. 2 tejże ustawy)⁴⁸⁰.

⁴⁷⁷ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia*, Warszawa 2008, s. 435.

⁴⁷⁸ Ustawa z dnia 23 02 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz.U. nr 34, poz. 149 ze zm.).

⁴⁷⁹ Uchwała SN z dnia 27 01 1993 r., I KZP 35/92, OSNKW 1993, nr 3-4, poz. 16.

⁴⁸⁰ O regulacji tej zob. zwł. M. Sokołowski, *Roszczenia majątkowe następców osoby represjonowanej*, Palestra 1995, nr 3-4, s. 55 n oraz M. Czekaj, *Sukcesja uprawnień osoby represjonowanej*, Prokuratura i Prawo 2001, nr 5, s. 7 n.

Długo w judykaturze i doktrynie panowała zgoda co do niedopuszczalności dziedziczenia roszczeń odszkodowawczych po osobie represjonowanej⁴⁸¹. Pewną zmianę zapoczątkował w tym zakresie SN, który w uchwale z dnia 5 października 1995 r. dopuścił taką możliwość⁴⁸². Należy zauważyć, iż orzeczenie to nie spowodowało jednak zmiany linii orzeczniczej⁴⁸³. W doktrynie nie ma jednoznacznych wypowiedzi w tym zakresie⁴⁸⁴.

⁴⁸¹ Tak m.in. uchwała SN z dnia 28 07 1994 r., I KZP 17/94, OSNKW 1994, nr 7-8, poz. 44; postanowienie SA w Katowicach z dnia 30 11 1993 r., II AKo 225/93, OSA 1994, nr 6, poz. 43; postanowienie SA w Łodzi z dnia 27 07 1993 r., II Akz 236/93 Przegląd Sądowy wkładka 1993, nr 10, poz. 5; postanowienie SA w Krakowie a dnia 01 09 1994 r., II AKz 180/94, Krakowskie Zeszyty Sądowe 1994, nr 9, poz. 23.

⁴⁸² Uchwała SN z dnia 05 10 1995 r., I KZP 23/95, OSNKW 1995, nr 11-12, poz. 73.

⁴⁸³ Zob. np. postanowienie SA w Katowicach z dnia 17 07 1997 r., II AKo 104/97, OSA 1998, z. 11-12, poz. 70.

⁴⁸⁴ K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych w latach 1944-1956 za działalność na rzecz niepodległego Państwa Polskiego*, Katowice 2006, s. 211 n, przychyliła się jednak do poglądu o dopuszczeniu w tym przypadku dziedziczenia roszczenia przez spadkobierców osoby represjonowanej.

Zakończenie

Prawo spadkowe, pośród wszystkich gałęzi prawa, w sposób najbardziej wyraźny odzwierciedla tradycję, wierzenia, przekonania oraz obyczaje danego społeczeństwa. Regulacje prawne w tym zakresie pojawiły się w wielu kulturach u samego początku budowania systemu prawnego. Najlepszym przykładem jest oczywiście starożytny Rzym, gdzie prawo spadkowe doczekało się najpełniejszego, pośród dawnych regulacji, dookreślenia. Niemniej jednak we wszystkich kulturach przepisy regulujące dziedziczenie pojawiają się w momencie, w którym pojawia się indywidualna własność rzeczy ruchomych i nieruchomości. Już pierwsze regulacje starożytne wprowadzały dualizm tytułu powołania do spadku: na podstawie wyrażonej w określonej formie woli zmarłego oraz w oparciu o przepisy obowiązującego prawa, przyznając często pierwszeństwo dyspozycji testatora.

Także w obecnej regulacji obowiązującej w Polsce, powołanie do spadku na podstawie ustawy jest wtórne, w stosunku do dziedziczenia na podstawie testamentu. Nie posiadając dokładnych danych statystycznych obrazujących proporcje jakie zachodzą między tymi dwoma tytułami powołania do spadku, można stwierdzić, że ustawowy porządek dziedziczenia odgrywa nadal w Polsce bardzo waż-

ną rolę. Przyczyn tego należy dopatrywać się we wciąż niskiej świadomości prawnej wśród większości społeczeństwa polskiego oraz społecznej awersji przed spisywaniem swojej ostatniej woli, co w mniemaniu niektórych, może spowodować odium śmierci na testatora.

Ustawowy porządek dziedziczenia powinien odpowiadać dorozumianej woli spadkodawcy. Ustawodawca formułując przepisy prawa spadkowego powinien tak je konstruować aby spełnić to kryterium w możliwie największym stopniu. Należy stwierdzić, że obecna regulacja k.c. spełnia te założenia. W przeszłości ustawodawca przy tej okazji starał się niekiedy realizować również politykę państwa. Na gruncie k.c. było to szczególnie dobrze widoczne w przypadku przepisów regulujących, do czasu wydania przez Trybunał Konstytucyjny wyroku z 31 stycznia 2001 r. w odmienny sposób zasady dziedziczenia gospodarstw rolnych.

Podstawową funkcją prawa spadkowego jest wskazanie osób, które wejdą w pozycję prawną zmarłego. Jego rolą jest zapewnienie spokojnego i zgodnego z poczuciem sprawiedliwości społecznej przejścia majątku zmarłego na określone osoby. W efekcie prawo spadkowe zapewnia ciągłość prawną oraz pełni funkcję stabilizacyjną – przeciwdziała samopomocy. W tym zakresie przepisy o dziedziczeniu ustawowym, wypełniające lukę w przypadku braku testamentu, nabierają szczególnego znaczenia społecznego.

Obecne przepisy dziedziczenia ustawowego doczekały się od chwili wejścia w życie k.c. szeregu nowelizacji, które w istotny sposób poprawiły i dostosowały do obecnych realiów społeczno-gospodarczych regulację ustawową sprzed półwiecza. Tym niemniej nadal pozostaje pole do dyskusji nad optymalnym ich kształtem.

Podczas pisania pracy autor pozwolił sobie na sformułowanie szeregu postulatów *de lege ferenda*. Najważniejsze z nich to:

a) uregulowanie sytuacji małżonków spadkodawcy-bigamisty, aby było wiadomo komu przyspać powinien i w jakiej części spadek;

b) połączenie art. 938 raz 966 k.c. w jeden przepis umiejscowiony najlepiej w tytule IV obok przepisów o zachowku oraz wskazanie, że stosuje się go jedynie w przypadku braku dziedziczenia ustawowego lub testamentowego przez dziadków spadkodawcy oraz ewentualnie w przypadku dziedziczenia testamentowego poniżej określonego niewielkiego ułamka spadku;

c) rozszerzenie uprawnień z art. 938 i 966 k.c. na rodziców spadkodawcy, których sytuacja kształtuje się obecnie gorzej niż dziadków, co jest trudne do zaakceptowania przez społeczeństwo;

d) rozluźnienie, obecnie dość restrykcyjnych, wymogów ograniczających możliwość wydziedziczenia, do kilku enumeratywnie wyliczonych w k.c. stanów faktycznych, zgodnie z zasadą swobody testowania;

e) utrzymanie przy tym precyzyjnego katalogu zachowań uzasadniających orzeczenie niegodności dziedziczenia, które stanowi istotną ingerencję w porządek dziedziczenia, dokonywany poza wolą spadkodawcy, przez co odmiennie niż wydziedziczenie musi mieć charakter zawężający;

f) zmianę obecnego systemu zachowku w kierunku rozwiązania o charakterze alimentacyjnym, co ograniczyłoby funkcję ochrony rodziny do wymiaru ściśle socjalnego nie ingerującego tak istotnie w zasadę swobody testowania (która co prawda nie odnosi się do dziedziczenia ustawowego, niemniej jednak rozwiązanie musiałoby być jednakowe przy dziedziczeniu na podstawie każdego z tytułów);

g) rozszerzenie katalogu dokumentów, których naruszenie skutkowałoby możliwością orzeczenia niegodności, o dokument stwierdzający treść testamentu ustnego oraz wypis testamentu notarialnego.

W związku z przeprowadzonymi badaniami nasunęło się również kilka pytań i postulatów, których spełnienie na kartach niniejszej pracy nie było możliwe:

a) postawić trzeba ogólny postulat badań nad społecznymi i filozoficznymi podstawami konstrukcji dziedziczenia;

- b) celowe wydają się także dalsze badania historyczno-prawne nad dziedziczeniem ustawowym, zwłaszcza od czasu opracowania wielkich kodyfikacji nowożytnych;
- c) potrzebne są bez wątpienia dalsze badania prawnoporównawcze w tym zakresie.

Bibliografia

1. Źródła

Źródła prawa

Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch z 01 06 1811 r.

Bürgerliches Gesetzbuch z 18 08 1896 r.

Dekret z dnia 08 10 1946 Prawo spadkowe (Dz.U. nr 60, poz. 328 ze zm.)

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 02 04 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483, ze zm.)

Ustawa z dnia 18 07 1950 r. Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz.U. nr 34, poz. 311, ze zm.)

Ustawa z dnia 25 02 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. nr 9, poz. 59 ze zm.)

Ustawa z dnia 23 04 1964 r. Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz 121)

Ustawa z dnia 23 04 1964 r. Przepisy wprowadzające kodeks cywilny (Dz.U. nr 16, poz. 94, ze zm.)

Ustawa z dnia 17 11 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. nr 43, poz. 296, ze zm.)

Ustawa z dnia 26 10 1971 r. o zmianie ustawy kodeks cywilny (Dz.U. nr 27, poz. 252)

Ustawa z dnia 22 11 1973 r. o zagospodarowaniu lasów nie stanowiących własności Państwa (Dz.U. nr 48, poz. 283 ze zm.)

Ustawa z dnia 26 03 1982 r. o zmianie ustawy kodeks cywilny oraz o uchyleniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych (Dz.U. nr 11, poz. 81 ze zm.)

Ustawa z dnia 29 09 1986 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2004 r., nr 161, poz. 1688 ze zm.)

Ustawa z dnia 28 07 1990 r. o zmianie ustawy kodeks cywilny (Dz.U. nr 55, poz. 321 ze zm.)

Ustawa z dnia 14 02 1991 r. Prawo o notariacie (tekst jedn. Dz.U. z 2008 r, nr 189, poz. 1158 ze zm.)

Ustawa z dnia 23 02 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz.U. nr 34, poz. 149 ze zm.)

Ustawa z dnia 29 06 1993 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych (Dz.U. nr 28, poz. 168)

Ustawa z dnia 02 07 1994 r. o najmie lokali mieszkalnych i dodatkach mieszkaniowych (Dz.U. nr 120, poz. 787 ze zm.).

Ustawa z dnia 22 06 1995 r. o zakwaterowaniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. nr 206, poz. 1367 ze zm.)

Ustawa z dnia 06 06 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. nr 88, poz. 553 ze zm.)

Ustawa z dnia 17 12 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (tekst jedn. Dz.U. nr 153, poz. 1227 ze zm.)

Ustawa z dnia 21 05 1999 r. o zmianie ustawy kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 52, poz. 532)

Ustawa z dnia 15 12 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych (Dz.U. nr 119, poz. 1116 ze zm.)

Ustawa z dnia 24 08 2001 r. kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. z 2008 r., nr 133, poz. 848 ze zm.)

Ustawa z dnia 20 04 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. nr 69, poz. 415 ze zm.)

Ustawa z dnia 08 07 2005 r. o rodzinnych ogródkach działkowych (Dz.U. nr 169, poz. 1419 ze zm.)

Ustawa z dnia 24 07 2007 r. o zmianie ustawy Prawo o notariacie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 181, poz. 1287)

Ustawa z dnia 02 04 2009 r. o zmianie ustawy Kodeks cywilny (Dz.U. nr 79, poz. 662)

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 12 1990 r. w sprawie warunków dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych (Dz.U. nr 89, poz. 519 ze zm.)

Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 25 04 1994 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie rodzajów dokumentacji medycznej, sposobu jej prowadzenia oraz szczegółowych warunków udostępniania (Dz.U. nr 56, poz. 234)

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 10 08 2001 r. w sprawie dokumentacji medycznej w zakładach opieki zdrowotnej, sposobu jej prowadzenia oraz szczegółowych warunków udostępniania (Dz.U. nr 88, poz. 966 ze zm.)

Projekt ustawy o zmianie przepisów kodeksu cywilnego o dziedziczeniu ustawowym, oprac. Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2007, nr 3, s. 861-863

Pozostałe źródła

Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, nr 72, 2012

2. Orzecznictwo

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu

Wyrok z dnia 02 03 2010 r. na skutek skargi nr 13012/02 Kozak przeciwko Polsce (<http://www.ms.gov.pl/pl/orzeczenia-etpcz/download,265,0.html>)

Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego

Wyrok TK z dnia 31 01 2001 r., P 4/99, OTK 2001, nr 1, poz. 5

Wyrok TK z dnia 01 07 2003 r., P 31/02, OTK-A 2003, nr 6, poz. 58

Wyrok TK z dnia 09 09 2003 r., SK 28/03, OTK-A 2003, nr 7, poz. 74

Wyrok TK z dnia 04 09 2007 r., P 19/07, OTK-A 2007, nr 8, poz. 94

Orzecznictwo Sądu Najwyższego

Uchwała SN z dnia 28 09 1949 r., WaC 389/49, OSN 1951, nr 2, poz. 60

Uchwała SN z dnia 03 11 1955 r., III CR 999/55, OSNCK 1956, nr 2, poz. 52

Uchwała SN z dnia 10 09 1958, III CO 16/58, OSP 1959, nr 5, poz. 129

Uchwała SN z dnia 03 05 1961 r., II CR 286/60, OSP 1962, nr 3, poz. 77

Uchwała SN z dnia 17 03 1969 r., III CZP 126/68, OSNC 1969, nr 12, poz. 209

Uchwała SN z dnia 14 06 1971 r., III CZP 24/71, OSNC 1972, nr 2, poz. 23

Uchwała SN z dnia 15 05 1972 r., III CZP 26/72, OSNC 1972, nr 11, poz. 197

Uchwała SN z dnia 11 07 1973 r., III CZP 38/73, OSNC 1974, nr 3, poz. 43

Uchwała SN z dnia 10 04 1975 r., III CZP 14/75, OSNC 1976, nr 2, poz. 28

Uchwała SN z dnia 19 05 1981 r., III CZP 18/81, OSNC 1981, nr 12, poz. 228

Uchwała SN z dnia 11 10 1982 r., III CZP 22/82, OSNC 1983, nr 1, poz. 2

Uchwała SN z dnia 19 08 1983 r., III CZP 38/83, OSNC 1984, nr 2-3, poz. 27

Uchwała SN z dnia 13 07 1984 r., III CZP 44/84, OSNC 1984, nr 12, poz. 222

Uchwała SN z dnia 02 07 1985 r., III CZP 39/85, OSNC 1986, nr 5, poz. 68

Uchwała SN z dnia 13 11 1992 r., III CZP 120/92, OSNC 1993, nr 3, poz. 26

Uchwała SN z dnia 27 01 1993 r., I KZP 35/92, OSNKG 1993, nr 3-4, poz. 16

Uchwała SN z dnia 05 02 1993 r., III CZP 10/93, OSNC 1993, nr 9, poz. 147

Uchwała SN z dnia 28 07 1994 r., I KZP 17/94, OSNKG 1994, nr 7-8, poz. 44

Uchwała SN z dnia 05 10 1995 r., I KZP 23/95, OSNKG 1995, nr 11-12, poz. 73

Uchwała SN z dnia 21 05 2002 r., III CZP 26/02, OSNC 2003, nr 2, poz. 20

Uchwała SN z dnia 20 11 2009 r., III CZP 99/02, OSNC 2003, nr 12, poz. 159
 Uchwała SN z dnia 14 10 2011 r., III CZP 49/11, OSNC 2012, nr 3, poz. 35
 Uchwała SN z dnia 28 11 2012 r., III CZP 65/12, OSNC 2013, nr 5, poz. 57
 Wyrok SN z dnia 19 04 1949 r., Wa C 15/49, Demokratyczny Przegląd Prawniczy 1949, nr 11, poz. 76
 Wyrok SN z dnia 02 03 1966 r., II CR 31/66, OSNC 1966, nr 11, poz. 198
 Wyrok SN z dnia 6 11 1967 r., I CR 355/67, OSNC 1968, nr 7, poz. 123
 Wyrok SN z dnia 23 11 1971 r., III CRN 337/71, OSP 1972, nr 7-8, poz. 142
 Wyrok SN z dnia 10 05 1977 r., I CR 207/77, OSNC 1978, nr 2, poz. 34
 Wyrok SN z dnia 06 05 1980 r., III CRN 61/80, Monitor Prawniczy 1994, nr 9, s. 273
 Wyrok SN z dnia 28 10 1980 r., III CRN 230/80, Monitor Prawniczy 1994, nr 9, s. 273
 Wyrok SN z dnia 30 01 1998 r., I CKN 448/97, , LEX nr 56817
 Wyrok SN z dnia 10 12 1999 r., II CKN 627/98, LEX nr 1231370
 Wyrok SN z dnia 12 04 2002 r., I CKN 1345/99, LEX nr 55556
 Postanowienie SN z dnia 10 06 1964 r., III CR 81/64, OSNPG 1964, nr 11, poz. 81
 Postanowienie SN z dnia 21 06 1968 r., III CRN 147/68, LEX nr 6362
 Postanowienie SN z dnia 30 07 1968 r., II CZ 139/68, OSNC 1969, nr 5, poz. 96
 Postanowienie SN z dnia 17 10 1969 r., II CR 512/69, LEX nr 6587
 Postanowienie SN z dnia 20 04 1972 r., II CRN 19/72, OSNC 1972, nr 11, poz. 205
 Postanowienia SN z dnia 20 03 1984 r. III CRN 35/84, OSNC 1984, nr 10, poz. 184
 Postanowienie SN z dnia 16 12 1986 r., III CRN 325/86, LEX nr 8801
 Postanowienie SN z dnia 26 05 1988 r., III CRN 134/88, OSNC 1990, nr 7-8, poz. 106
 Postanowienie SN z dnia 25 11 1997 r., I CKN 312/97, LEX nr 1227409
 Postanowienie SN z dnia 09 01 1998 r., III CKN 320/97, LEX nr 50519
 Postanowienie SN z dnia 21 01 2000 r., II CKN 684/98, OSNC 2000, nr 7-8, poz. 142
 Postanowienie SN z dnia 01 02 2000 r., III CKN 575/98, LEX nr 52770
 Postanowienie SN z dnia 04 10 2002 r., III CKN 135/01, LEX nr 57229

Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych

Wyrok SA w Krakowie z dnia 22 04 1993 r., IACr 131/93, Przegląd Sądowy wkładka 1996, nr 2, poz. 48

Wyrok SA w Gdańsku z dnia 14 06 2000 r., I ACa 262/00, OSA 2002, nr 3, poz. 25

Wyrok SA w Poznaniu z dnia 13 01 2011 r., IACa 1021/10, LEX nr 898627

Postanowienie SA w Łodzi z dnia 27 07 1993 r., II AKz 236/93 Przegląd Sądowy wkładka 1993, nr 10, poz. 5

Postanowienie SA w Katowicach z dnia 30 11 1993 r., II AKo 225/93, OSA 1994, nr 6, poz. 43

Postanowienie SA w Krakowie a dnia 01 09 1994 r., II AKz 180/94, Krakowskie Zeszyty Sądowe 1994, nr 9, poz. 23

Postanowienie SA w Katowicach z dnia 17 07 1997 r., II AKo 104/97, OSA 1998, z. 11-12, poz. 70

3. Literatura

Antonów K., *Sytuacja prawna środków emerytalnych w razie śmierci uprawnionego do emerytury*, Państwo i Prawo 2001, nr 3, s. 70-78

Babiarz S., *Spadek i darowizna w prawie cywilnym i podatkowym*, Warszawa 2008

Banaszkiewicz B., *Jeszcze o skutkach w zakresie prawa spadkowego przekazania gospodarstwa rolnego następcy*, Państwo i Prawo 1988, nr 8, s. 125-126

Banaszkiewicz B., Szubartowski Z., *Przekazanie gospodarstwa rolnego następcy w świetle ustawy z 1982 r. (zagadnienia wybrane)*, Państwo i Prawo 1983, nr 7

Bidziński Z., *Sądowe orzekanie o wejściu w prawa zmarłego najemcy*, Nowe Prawo 1981, nr 4, s. 16-30

Biernacki J., *Testament negatywny oraz jego właściwości i skutki*, Przegląd Notarialny 1949, nr 1, s. 130-144

Biernat J., *Dzieci małżonka spadkodawcy, których żadne z rodziców nie dożyło chwili otwarcia spadku jako spadkobiercy ustawowi*, [w:] *Rozprawy z prawa cywilnego, własności intelektualnej i prawa prywatnego międzynarodowego. Księga*

- pamiątkowa dedykowana prof. B. Gawlikowi*, red. F. Zoll, Warszawa 2012, s. 489-502
- Biernat J., *Ochrona osób bliskich spadkodawcy w prawie spadkowym*, Toruń 2002
- Błachuta F., Piąkowski J.S., Policzekiewicz J., *Gospodarstwa rolne. Obrót, dziedziczenie, podział*, Warszawa 1967
- Boehmer G., *Verschlge zur Neuordnung der gesetzlichen Erbfolge (BGB §§ 1924-1936)*, Schriften der Akademie für Deutsches Recht Gruppe Personen-, Familien- und Erbrecht 1938, nr 5
- Bojarski W., Dajczak W., Sokala A., *Verba iuris. Reguły i kazusy prawa rzymskiego*, Toruń 2007
- Borkowska K., *Dziedziczenie ustawowe gospodarstwa rolnego przez wnuków spadkodawcy w świetle nowelizacji kodeksu cywilnego*, Nowe Prawo 1983, nr 1, s. 45-53
- Borysiak W., *Dziedziczenie ustawowe w świetle nowelizacji Kodeksu cywilnego*, Przegląd Sądowy 2011, nr 2, s.39-68
- Borysiak W., *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013
- Borysiak W., Księżak P., *Dziurawe przepisy o dziedziczeniu ustawowym*, Rzeczpospolita nr 141/2009 z 18 06 2009 r., Prawo co dnia, s. C 6.
- Borysiak W., *O prawie spadkobierców ustawowych do zachowku – polemicznie*, Państwo i Prawo 2008, nr 5, s. 111-117
- Borysiak W., *Ochrona członków rodziny spadkodawcy na tle historycznoprawnym oraz prawnoporównawczym*, Zeszyty Prawnicze UKSW 2008, nr 8.2., s. 149-189
- Breyer S., *Nowe przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, Palestra 1972, nr 10, s. 6-19
- Breyer S., *Z cywilnoprawnej problematyki niepaństwowych gruntów leśnych*, Palestra 1975, nr 11, s. 1-12
- Chechłowski A., *Kazus z zakresu prawa rolnego - ustawowe dziedziczenie gospodarstwa rolnego*, Edukacja Prawnicza 1994, nr 8, s. 187-189
- Chojnowski W., Rudnicki S., *W sprawie wykładni art. 12 ustawy o zagospodarowaniu lasów nie stanowiących własności państwa (dwugłos)*, Nowe Prawo 1974, nr 12, s. 1707-1712

- Chrzanowski W., *Rozporządzanie przez spadkobierców prawami zmarłego członka spółdzielni budownictwa mieszkaniowego*, Palestra 1979, nr 2, s. 33-44
- Cichosz S., *W sprawie stosowania przepisów ustawy z dnia 22 listopada 1973 r. o zagospodarowaniu lasów nie stanowiących własności państwa*, Palestra 1974, nr 12, s. 93-108
- Ciechański R., Liszcz T., *Następstwo prawne po zmarłym pracowniku*, Nowe Prawo 1972, nr 12, s. 1769-1786
- Cioch J., *Status prawny dziadków w prawie polskim, cz. 2: Uprawnienia dziadków w prawie spadkowym oraz inne regulacje dotyczące dziadków*, Pieniądze i Więż 2011, nr 4, s. 225-245, [orzecznictwo, bibliografia, cz. 1, zob. Pieniądze i Więż 2011, nr 3]
- Ciosek R., *Dziedziczenie ustawowe Skarbu Państwa i gminy*, Przegląd Sądowy 2006, nr 7-8, s. 75-80
- Cybulka J., *Zmiany w prawie spadkowym. Przywrócenie dziedziczenia ustawowego gminy*, Edukacja Prawnicza 2003, nr 11, s. 24-26
- Czajkowska A., Pachniewska E., *Prawo o aktach stanu cywilnego*, Warszawa 2004
- Czekaj M., *Sukcesja uprawnień osoby represjonowanej*, Prokuratura i Prawo 2001, nr 5, s. 7-14
- Dajczak W., Giaro T., Longchamps de Bérrier F., *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009
- Dobrzański B., *Jakie zmiany w stosunku do prawa spadkowego z 1946 r. wprowadzi kodeks cywilny?*, Palestra 1964, nr 7, s. 4-21
- Dobrzański B., *Recenzja pracy B. Walaszek, Rozwiązanie przysposobienia w polskim kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz w polskim prawie międzynarodowym i procesowym*, Palestra 1966, nr 12
- Doliwa A., *Prawo do zachowku*, Edukacja prawnicza 2008, nr 4, s. 25-28
- Doliwa A., *Umowy dotyczące spadku*, Studia Prawa Prywatnego 2008, nr 1, s. 125-149
- Dorożala F., *Dziedziczenie wkładów gruntowych w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych*, Nowe Prawo 1966, nr 2, s. 161-175

- Drozd E., *Uprawnienie małżonka spadkodawcy z art. 939 §1 KC*, [w:] *Prace z prawa cywilnego wydane dla uczczenia pracy naukowej Profesora Józefa Stanisława Piątkowskiego*, red. B. Kordasiewicz, E. Łętowska, Warszawa 1985, s. 169-185
- Durka J., *Przekazywanie gospodarstw rolnych następcy na podstawie przepisów ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym i innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin*, *Nowe Prawo* 1978, nr 11-12, s. 1634-1639
- Dyoniak A., *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, Warszawa-Poznań 1990
- Dziurda M., Przychodzki M., *Reprezentacja Skarbu Państwa w sprawach z zakresu prawa spadkowego*, *Przegląd Sądowy* 2003, nr 3, s. 3-15
- Ehrenzweig A., *System des österreichischen allgemeinen Privatschrechts*, t. 2, cz. 2: *Familien- und Erbrecht*, Wien 1937
- Geisler J., *W kwestii dziedziczenia wkładu gruntowego w rolniczej spółdzielni produkcyjnej*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 47 (1985), nr 4, s. 75-85
- Ginel H., *Dziedziczenie ustawowe i testamentowe*, *Służba Rolna* 1984, nr 4, s. 22-25
- Gondorek K., Ustowska A., *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem*, Warszawa 1991
- Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia*, Warszawa 2008
- Gwiazdomorski J., *Dziedziczenie ustawowe w projekcie kodeksu cywilnego PRL*, [w:] *Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego PRL*, Warszawa 1955
- Gwiazdomorski J., *Glosa do uchwały SN z dnia 14 06 1971 r., III CZP 24/71*, *Nowe Prawo* 1972, nr 10, s.1580
- Gwiazdomorski J., *Międzyczasowe prawo prywatne*, *Nowe Prawo* 1965, nr 7-8, s. 736-774
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967
- Gwiazdomorski J., *Ustawowe i testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych*, *Państwo i Prawo* 1966, nr 6, s. 899-915
- Gwiazdomorski J., *Wydziedziczenie częściowe*, *Nowe Prawo* 1949, s. 433-441
- Gwiazdomorski J., *Zarys prawa spadkowego*, Warszawa 1972

- Habdas M., *Kontrowersje wokół dziedziczenia ustawowego małżonka spadkodawcy*, [w:] *Rozprawy z prawa prywatnego. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Aleksandrowi Oleszce*, Warszawa 2012, s. 172-192
- Habdas M., *Pozycja prawna małżonka spadkodawcy na tle prawnoporównawczym*, *Rejent* 2006, nr 2, s. 58-82
- Haberko J., *Dziadkowie - wnuki. Osobista więź prawnorodzinna i relacja prawno-spadkowa*, *Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny* 2012, nr 3, s. 139-154
- Haberko J., *Pojęcie osoby bliskiej w prawie cywilnym*, *Przegląd Sądowy* 2011, nr 3, s. 65-78
- Halberda J., *Separacja - wybrane zagadnienia materialnoprawne (przesłanki, skutki)*, *Rejent* 2001, nr 11, s. 85-114
- Hałas M., *Ukrycie testamentu jako przesłanka niegodności dziedziczenia*, *Przegląd Sądowy* 2007, nr 11-12, s. 30-43
- Hans W., *Umowy dotyczące spadku*, *Nowe Prawo* 1967, nr 2, s. 243-250
- Hofmańska E., *Konsekwencje prawne śmierci pracownika*, Warszawa 2006
- Jabłoński A., *Prawo do dysponowania środkami zgromadzonymi w Otwartym Funduszu Emerytalnym na wypadek śmierci*, *Przegląd Prawa i Administracji* 2004, nr 64
- Jacyna J., *Osoba bliska najemcy: wybór orzeczeń SN i TK (zestawienie tez)*, *Monitor Prawniczy* 1994, nr 9
- Jagoda J., *Sądowa ochrona samodzielności jednostek samorządu terytorialnego*, Warszawa 2011
- Kallaus A., *W kwestii uprawnienia dziadków spadkodawcy przewidzianego w art. 938 i 966 KC*, *Rzeszowskie Zeszyty Naukowe Prawo - Ekonomia* 3 (1993), s. 135-150
- Kaltenbek-Skarbek L., Żurek W., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2012
- Kędzierski J., *Polemika pro publico bono... Piotra Kociubińskiego prawdy Tischnerowskie na temat wstąpienia w stosunek najmu*, *Palestra* 2012, nr 9-10, s. 76-82
- Kłak C., *Glosa do wyroku SA w Gdańsku z dnia 14 06 2000 r., I ACa 262/00*, *OSA* 2005, nr 9, s. 81-90
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2013

- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, t. 3, Warszawa 2013
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 2, Warszawa 2013
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Z. Resich, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, I. Bielski, t. 3, Warszawa 1972
- Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4: *Spadki*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012
- Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4: *Spadki*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, red. J. Pietrzykowski, Warszawa 2012
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Program Lex 2013
- Kołodziej Z., *Wejście w stosunek najmu przez osoby bliskie zmarłego najemcy*, Nowe Prawo 1981, nr 10-12, s. 62-73
- Kordasiewicz B., *Glosa do postanowienia SN z dnia 20 04 1972 r., III CRN 19/72*, Państwo i Prawo 1974, nr 7, s. 160-164
- Kordasiewicz B., *Krąg osób uprawnionych do zachowku*, [w:] *Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Smyczyńskiego*, red. M. Andrzejewski, Toruń 2008, s. 413-433
- Kordasiewicz B., *Przyjęcie i odrzucenie spadku*, Studia Prawa Prywatnego 2006, nr 2, s. 41-75
- Kordasiewicz B., *Testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Wrocław 1978
- Kosik J., *Dwie kwestie z zakresu odpowiedzialności spadkobiercy za zachówek w kodeksie cywilnym*, Wrocław 1983
- Kostański P., *Wstąpienie w stosunek najmu lokalu mieszkalnego*, Monitor Prawniczy 2006, nr 11, s. 571-584
- Kot J., *Zmiany przepisów kodeksu cywilnego*, Problemy Praworządności 1982, nr 8-9, s. 9-15
- Kot J., *Dziedziczenie ustawowe i testamentowe oraz dział spadku gospodarstwa rolnego według kodeksu cywilnego*, Przegląd Hodowlany 1981, nr 13, s. 18-24
- Kozaczka A., *Charakter prawny przebaczenia w prawie cywilnym*, Nowe Prawo 1972, nr 10, s.1548-1551
- Kozaczka A., *Na marginesie przebaczenia w projekcie kodeksu cywilnego PRL z 1960 r.*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1962, nr 1, s. 101-112

- Kozaczka A., *Z zagadnień niegodności dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, red. W. Osuchowski, Kraków-Warszawa 1964, s. 143-150
- Kozak I., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, *Przegląd Sądowy* 2004, nr 11-12, s. 68-90
- Kozioł A., *System administracji spadku w porządkach prawnych państw kręgu anglosaskiego*, *Rejent* 2005, nr 2, s. 119-132
- Krajcer S., *Reforma prawa spadkowego w Europie. Międzynarodowa konferencja w sprawie reformy prawa spadkowego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, Wiedeń 15-16 maja 2008 r.*, *Palestra* 2008, nr 9-10, s. 238-243
- Krajewski M., *Przebaczenie i inne okoliczności wyłączające możliwości uznania spadkobiercy za niegodnego*, *Państwo i Prawo* 1997, nr 5, s. 65-74
- Kremis J., *Spadek a niektóre prawa i obowiązki tzw. publicznoprawne*, *Acta Universitatis Wratislaviensis, Prawo*, nr 186, Wrocław 1990, nr 186, s. 167-181
- Kremis J., *Wpływ woli podmiotu na zakres spadku*, *Acta Universitatis Wratislaviensis, Prawo*, nr 186, Wrocław 1993, nr 29, s. 139-155
- Krzekotowska K., *Wejście w prawa zmarłego najemcy a roszczenia o przyjęcie do spółdzielni i przydział lokalu*, *Państwo i Prawo* 1985, nr 4, s. 73-80
- Księżak P., *Glosa do wyroku SN z 13.02.2004 r. II CK 444/02*, *Monitor Prawniczy* 2008, nr 6, s. 321-324
- Księżak P., *Przebaczenie w polskim prawie cywilnym*, *Państwo i Prawo* 2006, nr 11, s. 54-66
- Księżak P., *Przedsiębiorstwo wobec śmierci przedsiębiorcy*, [w:] *Prawo handlowe po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, red. W.J. Katner, U. Promińska, Warszawa 2010
- Księżak P., *Transmissio hereditatis w prawie polskim*, *Rejent* 2006, nr 9, s. 85-99
- Księżak P., *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2012
- Kuryłowicz M., *Krąg spadkobierców ustawowych w ujęciu prawnohistorycznym*, *Rejent* 2003, nr 11, s. 15-33

- Lichorowicz A., *Szczególny porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych w Polsce po orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31 stycznia 2001 r.*, Rejent 2001, nr 11, s. 88-108
- Łączkowska M., *Dziedziczenie ustawowe członków rodziny spadkodawcy*, Rejent 2012, nr 5, s. 19-51
- Maciejko W., *Świadczenia i inne uprawnienia po zmarłym bezrobotnym*, Służba Pracownicza 2004, nr 11, s. 23-24
- Majorowicz J., Pietrzykowski J., *Zmiany w regulacji stosunków prawnych w rolnictwie*, Warszawa 1984
- Majorowicz J., *Zmiany w Kodeksie cywilnym w zakresie obrotu i dziedziczenia gospodarstw rolnych*, Nowe Prawo 1972, nr 2, s. 171-187
- Malinowski A., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w ujęciu kodeksu cywilnego*, Nowy Przegląd Notarialny 2002, nr 4, s. 34-43
- Małżeńskie prawo majątkowe, red. J. Ignaczewski, Warszawa 2008
- Marcinkowski A., *Czy darowizna dokonana za życia darczyńcy pozbawia zachowku jego spadkobierców ustawowych?*, Palestra 2002, nr 3-4, s. 218-219
- Marcinkowski A., *Czy przepis art. 5 k.c. może stanowić podstawę oddalenia powództwa o zachówek, jeżeli spadkobierca testamentowy sfinansował zakup lokalu własnościowego spadkodawcy?*, Palestra 1997, nr 11-12, s. 17
- Marcinkowski A., *Czy, gdy spadkodawca dokonał darowizny wyczerpującej prawie cały spadek, warunkiem koniecznym wystąpienia z powództwem o zachówek jest uprzednie dokonanie podziału spadku?*, Palestra 2005, nr 3-4, s. 253-254
- Mączyński A., *Die neue Regelung der gesetzlichen Erbfolge in Polen*, Zeitschrift für das Gesamte Familienrecht 2010, nr 18, s. 1501-1503
- Mączyński A., *Konstytucyjne prawo dziedziczenia*, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. L. Ogiegła, W. Popiołek, M. Szpunar, Kraków 2005, s. 1165-1179
- Michniewicz-Broda E., *Majątkowe skutki separacji sądowej*, Rejent 2000, nr 6, s. 78-97
- Mrozowska M., *Po śmierci pracodawcy lub pracownika*, Prawo Pracy 1996, nr 9, s. 25-26

- Mróz T., *O potrzebie i kierunkach zmian przepisów prawa spadkowego*, Przegląd Sądowy 2008, nr 1, s. 81-93
- Nazar M., *Nabycie prawa najmu lokalu mieszkalnego po zmarłym najemcy*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leopolda Steckiego*, red. M. Bączyk i inni, Toruń 1997, s. 161-180
- Niedośpiął M., *Czynności prawa spadkowego*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji 1995, nr 33, s. 73-90
- Niedośpiął M., *Darowizna na wypadek śmierci*, Państwo i Prawo 1987, nr 11, s. 52-57
- Niedośpiął M., *Dziedziczenie ustawowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*, Bielsko-Biała 2004
- Niedośpiął M., *Dziedziczenie ustawowe gospodarstw rolnych*, Palestra 1984, nr 9, s. 29-37
- Niedośpiął M., *Glosa do wyroku SA w Gdańsku z dnia 14 06 2000 r.*, I ACa 262/00, OSA 2006, nr 8, s. 76-88
- Niedośpiął M., *Glosa do wyroku SA w Krakowie z dnia 22 04 1993 r.*, IACr 131/93, OSA 1997, nr 11-12, s. 100-107
- Niedośpiął M., *Glosa do wyroku SN z dnia 22 05 2002 r.*, I CK 26/02, Monitor Prawniczy 2005, nr 15, s. 770-771
- Niedośpiął M., *Prawo do dziedziczenia – zagadnienia konstrukcyjne*, Palestra 1986, nr 12, s. 15-23
- Niedośpiął M., *Testament. Zagadnienia ogólne testamentu w polskim prawie cywilnym*, Kraków-Poznań 1993
- Niedośpiął M., *Zasady dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych*, Monitor Prawniczy 1996, nr 10, s. 349-357
- Niedośpiął M., *Gospodarstwo rolne – odrębny spadek*, Krakowskie Studia Prawnicze 1986, s. 125-136
- Niezbecka E., *Skutki prawne testamentu negatywnego i wydziedziczenia*, Rejent 1992, nr 7-8, s. 16-27
- Niezbecka E., *Zrzeczenie się dziedziczenia i odrzucenie spadku a zdolność do dziedziczenia osób fizycznych*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska 1992, sectio G, vol. XXXIX, s. 157-167

- Nowak B., *Przesłanki wstąpienia w stosunek najmu lokalu mieszkalnego po zmarłym najemcy*, Zeszyty Naukowe IBIS 1989, nr 32, s. 89-105
- Olczyk M., *Kodeks cywilny, Komentarz do zmian wprowadzonych ustawą z dnia 2 kwietnia 2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny*, Lex
- Olejniczak A., *Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980
- Oleszko A., *Prawo o notariacie. Komentarz*, t. 2, Warszawa 2012
- Oleszko A., *Umowy dotyczące spadku w praktyce notarialnej*, Nowe Prawo 1977, nr 6, s. 838-855
- Oleszko A., *Umowy prawa spadkowego oraz mające zastosowanie w sprawach spadkowych w świetle praktyki notarialnej*, Warszawa 1989
- Osajda K., *Ustanowienie spadkobiercy de lege ferenda*, Studia Prawa Prywatnego 2009, nr 1, s. 57-104
- Paliwoda R.M., *Dopuszczalność dokonywania wydziedziczenia częściowego w polskim prawie spadkowym*, Monitor Prawniczy 2013, nr 7, s. 361-369
- Paliwoda R.M., *Skutki prawne wydziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, Przegląd Sądowy 2013, nr 10, s. 43-54
- Panowicz-Lipska J., *Instytucja separacji w polskim prawie rodzinnym*, Państwo i Prawo 1999, nr 10, s. 11-28
- Panowicz-Lipska J., *Skutki prawne separacji faktycznej małżonków*, Poznań 1991
- Panowicz-Lipska J., *Skutki prawne separacji faktycznej. Zarys problematyki*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1977, nr 2, s. 71-85
- Pazdan M., *Czy przywrócić dziedziczenie ustawowe gminy*, Samorząd Terytorialny 1991, nr 11-12, s. 164-167
- Pazdan M., *Dziedziczenie gminy i Skarbu Państwa – po nowelizacji Kodeksu cywilnego w 2003 roku*, Rejent 2003, nr 2, s. 13-20
- Pazdan M., *Dziedziczenie ustawowe w prawie prywatnym międzynarodowym. Metody regulacji właściwości prawa*, Katowice 1973
- Pazdan M., *O potrzebie i kierunkach zmian dziedziczenia ustawowego w polskim prawie cywilnym*, Rejent 2005, nr 9, s. 38-49
- Pazdan M., *Polsko-holenderska wymiana poglądów na temat prawa spadkowego*, Rejent 2006, nr 2, s. 9-18

- Pazdan M., *Projektowane zmiany w unormowaniu dziedziczenia ustawowego*, Rejent 2008, nr 4, s. 9-21
- Pazdan M., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, Nowe Prawo 1975, nr 5, s. 659-670
- Pazdan M., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, Rejent 1997, nr 4, s. 184-196
- Piasecka-Sobkiewicz M., *Zamiast gminy dziedziczą dziadkowie*, Gazeta Prawna z 23 07 2009 r.
- Piątowski J.S., Kordasiewicz B., *Dziedziczenie gospodarstw rolnych de lege ferenda*, Państwo i Prawo 1981, nr 8, s. 58-68
- Piątowski J.S., Kordasiewicz B., *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2011
- Piątowski J.S., *Prawo spadkowe*, Warszawa 1973
- Piątowski J.S., *Uwagi o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych według kodeksu cywilnego*, Studia Prawnicze 1970, nr 26-27, s. 165-183
- Piechnik L., *Skutki rodzinne uchylene postanowienia o uznaniu za zmarłego w aspekcie prawa spadkowego*, [w:] *Kościelne Prawo Procesowe. Materiały i studia*, t. 5: *Prawo rodzinne*, red. A. Dzięga, M. Greszata-Telusiewicz, Z. Jancewicz, P. Telusiewicz, Sandomierz 2010, s. 393-408
- Pietrzykowski J., *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, Warszawa 1965
- Pietrzykowski J., *Dziedziczenie gospodarstwa rolnego na zasadach ogólnych (art. 1063 KC)*, [w:] *Z zagadnień cywilnego prawa materialnego i procesowego*, red. M. Sawczuk, Lublin 1968, s. 161-173
- Pietrzykowski J., *Nowy stan prawny w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych oraz ich podziału*, Nowe Prawo 1990, nr 10-12, s. 3-17
- Pietrzykowski J., *Wybrane zagadnienia reformy prawa spadkowego*, [w:] *Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci profesora Tomasz Dybowskiego*, Studia iuridica 1994, nr 21, s. 249-257
- Piotrowska P., Szczerbowski J.J., *Wpływ przemian kulturowych na kształtowanie się norm prawa cywilnego. Kilka refleksji na przykładzie prawa spadkowego Wspólnoty Autonomicznej Katalonii*, [w:] *Prawo do życia a jakość życia w wielokulturowej Europie*, t. 2: *Materiały V Międzynarodowej Konferencji Praw Człowieka Olsztyn 30-31 05 2005*, red. B. Sitek, Olsztyn 2007, s. 273-287

- Piotrowski A., *Majątkowe skutki orzeczenia separacji*, Nowy Przegląd Notarialny 2004, nr 3, s. 31-79
- Pisuliński J., *Zrzeczenie się dziedziczenia w prawie niemieckim*, Rejent 1999, nr 12, s. 59-81
- Pogonowski M., *Podmioty uprawnione i zobowiązane z zachowku*, Rejent 2009, nr 4, s. 96-125
- Pogonowski M., *Wydzielniczenie. Zarys problematyki*, Rejent 2005, nr 4, s. 121-131
- Policzkiewicz J., *Głos w dyskusji nad księgą piątą projektu kodeksu cywilnego*. Państwo i Prawo 1960, nr 7, s. 115-119
- Prawo bankowe. Komentarz*, t. 1: *Komentarz do art. 1-92*, red. F. Zoll, Kraków 2005
- Preussner-Zamorska, *Matrimonium non existens oraz podlegające unieważnieniu małżeństwo*, Studia Cywilistyczne 1981 nr 31 s. 29-58
- Radwański Z., *Kodeks cywilny a prawo regulujące zagadnienia rodziny*, Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego 1983, nr 19-20, s. 200-221
- Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2009
- Rezmer J., *Zakres związanej z zachowkiem odpowiedzialności spadkobiercy*, Toruń 2002
- Rojek A., *Wydzielniczenie i testament negatywny*, Przegląd Sądowy 2006, nr 9, s. 105-117
- Rott-Pietrzyk E., *Umowa dziedziczenia – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, Rejent 2006, nr 2, s. 162-179
- Rott-Pietrzyk E., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, Rejent 2006, nr 3, s. 105-119
- Rystwej-Markiewicz B., *Niegodność dziedziczenia*, Przegląd Sądowy 2006, nr 9, s. 91-104
- Sadza A., *Nowe zasady dziedziczenia ustawowego*, Studenckie Zeszyty Naukowe 2011, nr 21, s. 195-203
- Skowrońska E., *Odpowiedzialność spadkobierców za zachówek w polskim prawie spadkowym*, Nowe Prawo 1981, nr 1, s. 3-13
- Skowrońska E., *Przegląd orzecznictwa z zakresu prawa spadkowego (za lata 1989-1990)*, Przegląd sądowy 1992, nr 9, s. 41-55

- Skowrońska-Bocian E., Glosa do postanowienia SN z dnia 20 03 1984 r. III CRN 35/84, OSP 1994, nr 5, s. 216
- Skowrońska-Bocian E., *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011
- Skowrońska-Bocian E., *Nowelizacja prawa spadkowego. Komentarz*, Warszawa 2010
- Skowrońska-Bocian E., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2011
- Słownik współczesnego języka polskiego, t. 2, Warszawa 1998
- Sokołowski K.P., *Forma aktu notarialnego, uzupełnienie zachowku oraz ustalenie schedy spadkowej a negotium mixtum cum donatione*, Rejent 2011, nr 7-8, s. 112 -135
- Sokołowski M., *Roszczenia majątkowe następców osoby represjonowanej*, Palestra 1995, nr 3-4, s. 55-62
- Sokołowski T., *Dziedziczenie w związku z przysposobieniem*, Rejent 1996, nr 11, s. 87-97
- Sokołowski T., *Recenzja pracy E. Skowrońskiej-Bocian Prawo spadkowe*, Warszawa 1997, Kwartalnik Prawa Spadkowego 1998, nr 3, s. 581
- Spadki. Orzecznictwo. Stan prawny na 5.IV.1996 r.*, oprac. P. Kierończyk, Gdańsk 1996
- Stecki L., *Wyłączenie małżonka od dziedziczenia ustawowego (art. 940 KC)*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1990, nr 1, s. 79-92
- Stempniak A., *Nowelizacja Kodeksu cywilnego w zakresie prawa spadkowego*, Monitor Prawniczy 2011, nr 12, s.629-639
- Strzebińczyk J., *Roszczenia dziadków spadkodawcy według art. 938 i 966 KC*, Nowe Prawo 1980, nr 1, s. 70-80
- Styka B., *Problemy regulacji uprawnień spadkowych pozostałego przy życiu małżonka*, Rzeszowskie Zeszyty Naukowe 1998, nr 23, s. 100-114
- Sychta K., *Rehabilitacja osób represjonowanych w latach 1944-1956 za działalność na rzecz niepodległego Państwa Polskiego*, Katowice 2006
- Sylwestrzak A., *Glosa do uchwały SN z 14.10.2011 r. III CZP 49/11*, OSP 2012, nr 6, poz. 60 c
- Sylwestrzak A., *Skutki prawne separacji małżonków*, Warszawa 2007

- Sylwestrzak A., *Sytuacja prawna dziadków w świetle norm prawa spadkowego*, Gdańskie Studia Prawnicze 2011, nr 26, s. 417-431
- System prawa cywilnego*, t. 4: *Prawo spadkowe*, red. J.S. Piątowski, Wrocław 1986
- System prawa prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007
- System prawa prywatnego*, t. 10: *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2009
- System prawa prywatnego*, t. 10: *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2013
- System prawa prywatnego*, t. 12: *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2011
- Szaciński M., *Przesłanki niegodności według prawa spadkowego zunifikowanego oraz znaczenie orzeczenia sądowego ustalającego niegodność*, Nowe Prawo 1954, nr 12
- Szpunar A., *Uwagi o prawie do zachowku*, Rejent 2002, nr 6, s. 13-27
- Szpunar A., *Z problematyki niegodności dziedziczenia*, Nowe Prawo 1981, nr 2, s. 21-33
- Świątkowski H., *Prawo spadkowe w ZSRR, Państwo i Prawo* 1947, nr 1
- Tąbecki C., *Zachówek według projektu kodeksu cywilnego z roku 1962*, Palestra 1963, nr 1, s. 31-41
- Truszkiewicz Z., *Szczególny porządek dziedziczenia gospodarstw rolnych w świetle Konstytucji RP*, Studia Iuridica Agraria 2001, nr 2, s. 176-197
- Wierciński J., *O przestępstwie jako przyczynie niegodności dziedziczenia*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2010, nr 2, s. 555-569
- Wierciński J., *Ochrona dziedziczenia*, Studia Prawa Prywatnego 2007, nr 3, s. 103-130
- Wierciński J., *Uwagi o teoretycznych założeniach dziedziczenia ustawowego*, Studia Prawa Prywatnego 2009, nr 2, s. 79-91
- Witczak H., *Przyczyny niegodności dziedziczenia (uwagi dotyczące art. 928 § 1 KC)*, Studia Prawnicze KUL 2008, nr 1, s. 79-95
- Witczak H., *Skutki wyłączenia od dziedziczenia*, Rejent 2009, nr 3, s. 73-96

- Witczak H., *Uprawnienia rodziców i dziadków spadkodawcy w dziedziczeniu ustawowym w nowym stanie prawnym*, Monitor Prawniczy 2009, nr 11, s. 583-591
- Witczak H., *Wina w rozkładzie pożycia a uprawnienia małżonka spadkodawcy w dziedziczeniu ustawowym*, Monitor Prawniczy 2008, nr 22, s. 1185-1195
- Witczak H., *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, Warszawa 2013
- Włodkowska E., *Prawa majątkowe ze stosunku pracy po zmarłym pracowniku*, Praca i Zabezpieczenie Społeczne 2001, nr 10, s. 9-15
- Włodkowska E., *Prawo do ekwiwalentu pieniężnego za niewykorzystany urlop wypoczynkowy po zmarłym pracowniku*, Praca i Zabezpieczenie Społeczne 2000, nr 12, s. 31-35
- Wolak G., *Głosa do uchwały SN z 14.10.2011 r. III CZP 49/11*, Monitor Prawniczy 2013, nr 18, s. 994-999
- Wójcik S., *Nowe uregulowania w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych*, Państwo i Prawo 1982, nr 9, s. 29-44
- Wójcik S., *O niektórych uregulowaniach w prawie spadkowym. Uwagi de lege ferenda*, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa profesora Maksymiliana Pazdana*, red. L. Ogiełło, W. Popiołek, M. Szpunar, Kraków 2005, s. 1485-1500
- Wójcik S., *Ochrona interesów jednostki w polskim prawie spadkowym w zakresie powołania do dziedziczenia*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze 1981, nr 98, s. 126-192
- Wójcik S., *Podstawy prawa cywilnego. Prawo spadkowe*, Warszawa 2002
- Wronkowska S., *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*, Poznań 2003
- Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010
- Zachariasiewicz M.A., *Zachówek czy rezerwa? Głos w dyskusji nad potrzebami i kierunkami zmian polskiego prawa spadkowego*, Rejent 2006, nr 2, s. 180-201
- Załęska-Świątkiewicz B., *Nowe zasady dziedziczenia ustawowego*, Rejent 2010, nr 5, s. 117-121
- Załucki M., *Krąg spadkobierców ustawowych de lege lata i de lege ferenda*, Przegląd Sądowy 2008, nr 1, s. 94-105
- Załucki M., *Przyszłość zachowku w prawie polskim*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2012, nr 3, s. 529-562

- Załużki M., *Recenzja P. Księżak, Zachowek w polskim prawie spadkowym*, 2010, Państwo i Prawo 2011, nr 3, s. 114-117
- Załużki M., *Wydziedziczenie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 2010
- Zegadło R., *Czy polskie prawo zapewnia wystarczającą ochronę prawną małżonka po śmierci współmałżonka?*, [w:] *Księga jubileuszowa profesora Tadeusza Smyczyńskiego-go*, red. M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A.N. Schulz, Toruń 2008, s. 435-449
- Zieliński A., *Ochrona interesu rodziny a zmiana generacji w rolnictwie*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1985, nr 4, s. 49-61
- Zielona księga. *Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, red. Z. Radwański, Warszawa 2006
- Zralek J., *Niegodność dziedziczenia – uwagi de lege ferenda*, Rejent 2006, nr 2, s. 203-217
- Żukowski W., *Porządek dziedziczenia ustawowego po nowelizacji kodeksu cywilnego ustawami z dnia 2 kwietnia 2009 r. oraz 18 marca 2011 r.*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2012, nr 1, s. 141-173
- Żukowski W., *Projektowana nowelizacja przepisów regulujących dziedziczenie ustawowe*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2008, nr 1, s. 257-270

4. Strony internetowe

- Pazdan M., *Opinia o ustawie z dnia 4 lutego 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (druk senacki nr 1107)*, <http://ww2.senat.pl/k7/dok/opinia/2011/oe-167.pdf>, dostęp: 23 12 2013 r.
- Sobolewski P., *Opinia o sytuacji prawnej osób uprawnionych do zachowku, objętych zapisem windykacyjnym oraz wierzycieli masy spadkowej w świetle zmian proponowanych w rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw oraz w senackim projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw*, Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu 2010, nr 4, s. 110-114,

[http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/807D4C479B672052C1257A64004420F7/\\$file/Strony%20od%20ZP_4%2828%292010-12.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/807D4C479B672052C1257A64004420F7/$file/Strony%20od%20ZP_4%2828%292010-12.pdf), dostęp: 23 12 2013 r.

Sobolewski P., *Opinia prawna w sprawie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (druk sejmowy nr 3018)*, <http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/354403C17B248513C125772800290EDC/file/i813%20-%2010.rtf>, dostęp: 23 12 2013 r.

Sobolewski P., *Opinia prawna w sprawie sytuacji prawnej osób uprawnionych do zachowku, objętych zapisem windykacyjnym oraz wierzycieli masy spadkowej w świetle zmian proponowanych w rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw oraz senackim projekcie ustawy o zmianie ustawy - Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (druki sejmowe nr 2116 i 3018)*, [http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/C8C3EFA B747C97 EC1257750002D96A3/\\$file/i1198-10.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/C8C3EFA B747C97 EC1257750002D96A3/$file/i1198-10.rtf), dostęp: 23 12 2013 r.